

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
PŘÍRODOVĚDECKÁ FAKULTA
KATEDRA ROZVOJOVÝCH STUDIÍ

Dagmar ŘÍHOVÁ

Ruské menšiny v nástupnických zemích bývalého
Sovětského svazu

Diplomová práce

Vedoucí práce: RNDr. Miloš FŇUKAL, Ph.D.

OLOMOUC 2010

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a veškeré použité prameny jsem uvedla v seznamu literatury

V Olomouci 10. 5. 2010

.....

podpis

Ráda bych poděkovala všem, kteří mě podporovali při psaní této práce, zvláště pak svému vedoucímu RNDr. Miloši Fňukalovi, Ph.D. za jeho vstřícný přístup, trpělivost, podněty a rady, které mi pomohly dokončit tuto práci. Danielu Bařovi pak děkuji za pomoc při tvorbě mapových příloh.

Vysoká škola: Univerzita Palackého

Fakulta: Přírodovědecká

Katedra: Geografie

Školní rok: 2006/07

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

student

Dagmar **BAŽOVÁ**

obor

Mezinárodní rozvojová studia

Název práce:

Ruské menšiny v nástupnických zemích bývalého Sovětského svazu

Russian minorities in the succession states of the former Soviet Union

Zásady pro vypracování:

Cílem diplomové práce je komplexní zhodnocení změn, kterými prošly ruské, resp. ruskojazyčné menšiny v nástupnických zemích bývalého SSSR. Autorka provede na základě dostupných statistických podkladů podrobný rozbor změn počtu a struktury příslušníků těchto minorit ve 14 nástupnických státech (s přirozenou výjimkou Ruska), srovná jejich demografické chování (přirozený přírůstek, zahraniční migrace, především do Ruska) s obdobnými ukazateli většinového obyvatelstva. V práci bude také zhodnoceno právní, společenské, ekonomické a kulturní postavení ruských menšin v nástupnických zemích včetně možných dopadů na jejich demografické chování a zvláštní pozornost bude věnována procesu „návratu“ Rusů zpět do Ruska.

Struktura práce:

1. Úvod
2. Cíle práce
3. Kritický přehled literatury
4. Etnická struktura nástupnických států bývalého SSSR a její vývoj po roce 1991 (se zaměřením na ruskou menšinu)
5. Postavení ruské menšiny v nástupnických státech SSSR, rozdíly a společné znaky, celkové tendence
6. Migrační pohyby mezi nástupnickými státy a Ruskem
7. Závěry (srovnání jednotlivých zemí, tendence)
8. Shrnutí (v angličtině)
9. Seznam literatury, případné přílohy

Diplomová práce bude zpracována v těchto kontrolovaných etapách: vytvoření výběrové bibliografie k tématu (únor 2007), rešerše literárních pramenů (červen 2007), analytická část práce (léto 2007), zpracování výsledků, kartografická prezentace (podzim a zima 2007), formulace závěrů (únor 2008), odevzdání DP (květen 2008).

Rozsah grafických prací: grafy a mapy v textu práce

Rozsah průvodní zprávy: 20 000 slov základního textu + práce včetně všech příloh v elektronické podobě

Seznam odborné literatury:

a) dostupné statistické materiály (výsledky sčítání, publikace národních statistických úřadů), především ruského Federálního statistického úřadu (<http://www.gks.ru/>)

b) knižní publikace zabývající se migračními toky z a do Ruska, resp. v oblasti SNS a postavením menšin v jednotlivých postsovětských zemích

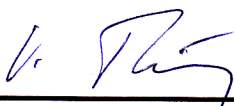
c) knižní i elektronické publikace zabývající se stavem dodržování lidských práv v oblasti, zejména místních vládních i nevládních organizací (např. <http://www.lichr.ee/new/index.php>, <http://www.ies.ee/>)

d) internetové zdroje věnované migracím, zejména <http://www.migraceonline.cz/>, <http://www.migrationinformation.org/>.

Vedoucí diplomové práce: Miloš Fňukal

Datum zadání diplomové práce: 15. 11. 2006

Termín odevzdání diplomové práce: ne dříve než 17 měsíců od zadání

vedoucí katedry

vedoucí diplomové práce

Obsah

1. Úvod	8
2. Cíle práce	9
3. Kritické zhodnocení literatury.....	10
4. Historické kořeny problému.....	12
4.1. Etnické složení SSSR v roce 1989.....	13
4.2. Význam ruštiny	18
4.3. Migrace.....	20
5. Ruské menšiny v jednotlivých regionech	24
5.1. Pobaltí.....	24
5.1.1 Historické pozadí problému vývoje ruských menšin v oblasti	24
5.1.2 Etnické složení a jeho vývoj po roce 1991.....	26
5.1.3 Migrace v regionu.....	29
5.1.4 Postavení ruských menšin v Pobaltí	30
5.2. Bělorusko, Ukrajina a Moldavsko	37
5.2.1 Historické pozadí problému vývoje ruských menšin v oblasti	37
5.2.2 Etnické složení a jeho vývoj po roce 1991.....	40
5.2.3 Migrace v regionu.....	43
5.2.4 Postavení ruských menšin v regionu	45
5.3. Zakavkazsko – Arménie, Ázerbájdžán, Gruzie	51
5.3.1 Historie příchodu Rusů	51
5.3.2 Etnické složení po roce 1991	52

5.3.3 Migrace v regionu.....	55
5.3.4 Postavení ruské menšiny v regionu	57
5.4. Střední Asie	62
5.4.1 Historie příchodu Rusů	62
5.4.2 Proměny etnického složení po roce 1991	63
5.4.3 Migrace v regionu.....	67
5.4.4 Postavení ruských menšin v regionu	70
6. Zhodnocení vývoje ruských menšin	80
6.1 Etnické složení.....	80
6.2 Osoby bez občanství	82
6.3 Postavení menšin v jednotlivých zemích a jejich specifika	84
6.4 Vztahy s Ruskou federací.....	86
7. Závěr	87
8. Shrnutí.....	88
9. Summary	89
10. Seznam příloh.....	90
11. Seznam použitých zdrojů	91
11. Seznam použitých zdrojů	91

1. Úvod

Otázkou ruských menšin na území nástupnických států bývalého Sovětského svazu jsem se rozhodla zabývat především kvůli zkušenostem, které jsem získala při psaní své bakalářské práce na téma Základní zdroje a příčiny migrace žadatelů o azyl v České republice.

Tehdy jsem se setkala s poměrně velkým množstvím žadatelů, hlavně však žadatelek, o azyl, kteří byli ruské národnosti, nicméně nepřišli do České republiky z Ruské federace, ale z ostatních států, které byly v minulosti součástí SSSR. Jejich životní příběhy mne zaujaly. Do té doby mne nenapadlo přemýšlet, jak se tzv. velké dějiny odrážejí v lidských osudech. Stále se mi vybavuje citát z jednoho článku, který situaci těchto lidí vystihuje: „Přes noc jsme se stali uprchlíky. My jsme neopustili naši zemi, byla to ona, kdo nás opustil.“¹

Začátek 90. let probíhal ve znamení velkých změn a velkých očekávání. Na území bývalého Sovětského svazu se objevily nové migrační trendy, jednotlivé státy začaly uplatňovat svoji vlastní národnostní, jazykovou a migrační politiku. Pro mnoho z nich byla změna také spojena s ekonomickým propadem nebo obdobím politické nestability. V té době se situací v postsovětském prostoru zabývalo mnoho odborných článků, které hodnotily nové trendy a vyjadřovaly se k budoucímu vývoji v regionu. Dnes už není situace natolik žhavá, aby se jí každodenně věnovala pozornost. Na druhou stranu však máme možnost s odstupem času vidět, jak se situace vyvinula.

---

¹ Messina, 1994

2. Cíle práce

Jak je patrné z názvu, tato práce se zabývá ruskými menšinami ve 14 „neruských“ nástupnických státech bývalého Sovětského svazu.

Hlavním cílem práce je zhodnocení změn, kterými prošly ruské resp. ruskojazyčné menšiny v nástupnických zemích bývalého SSSR.

Díličními cíly práce jsou: rozbor změn počtu a struktury příslušníků jednotlivých minorit, srovnání jejich demografického chování a zhodnocení jejich postavení ve většinové společnosti v jednotlivých státech. Právě kulturní, politické, ale také ekonomické postavení významným způsobem ovlivňuje migrační trendy v jednotlivých zemích resp. regionech, což se zpětně odráží v demografickém chování následně počtu příslušníků v jednotlivých zemích.

V první části práce jsou obecně přiblíženy kořeny problému a výchozí situace v regionu na začátku 90. let 20. století.

Druhá část se věnuje zhodnocení problematiky ruských menšin v jednotlivých státech. Pro přehlednost byly státy seskupeny do čtyř regionů. První skupinou jsou pobaltské státy, druhou: Bělorusko, Ukrajina a Moldavsko, třetí státy Zakavkazska a čtvrtou státy Střední Asie. V hodnocení jednotlivých regionů je zahrnuta: historie příchodu Rusů do oblasti, vývoj etnického složení po roce 1991, problematika migrace a postavení menšin. Pro srovnávání postavení menšin byly vybrány tyto faktory: možnost získání občanství v jednotlivých zemích, postavení ruského jazyka v zemi a politická práva menšiny.

V závěru budou srovnány trendy vývoje problematiky ruských menšin v jednotlivých regionech.

3. Kritické zhodnocení literatury

Tato práce využívá především rešeršně kompilační metodu. Autorka tak pracovala s různými typy zdrojů: monografie, sborníky, odborné články a elektronické zdroje jakými jsou: webové stránky institucí, internetové encyklopedie a další. V českém prostředí se touto problematikou mnoho autorů soustavněji nezabývá, proto je většina zdrojů zahraničních.

Z monografií byly využity především knihy od autorů: Kolstoe (Russians in the Former Soviet Republics), Tishkov (Ethnicity, Nationalism and Conflict in and after the Soviet Union: The Mind Aflame) a Pilkingtonová (Migration, Displacement and Identity in Post-Soviet Russia). Z českých publikací pak bylo čerpáno zejména z prací Horáka (Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR), Švece a Macury (Dějiny pobaltských zemí), doplňkově pak také Honzáka a Pečenky (Státy a jejich představitelé) a Řezníka (Bělorusko).

Práce čerpá se sborníků Mezinárodní organizace pro migraci (IOM) zabývajícími se migračními trendy ve východní Evropě a Střední Asii (Migration Perspectives in Eastern Europe and Central Asia; Migration Trends in Eastern Europe and Central Asia). Jediným českým sborníkem pak je publikace Národnostní politika v postkomunistických zemích.

Velká část odborných článků, ze kterých je v práci čerpáno, byla nalezena v databázi Jstor. Z autorů článků by měl být zmíněn především Dunlopa (Will a Large-Scale Migration of Russians to the Russian Republic Take the Place over the Current Decade?), Andersonovou a Silvera (Demographic Sources of the Changing Ethnic Composition of Soviet Union) a Heliaka (Migration of the Russian Diaspora after the Breakup of the Soviet Union). Dále zmiňme práce: Parminga, Reslera, Vetika a Parka.

Z nejčastěji využívaných elektronických zdrojů jsou na prvním místě webové stránky statistických úřadů těchto zemí: Arménie (<http://www.armstat.am>), Bělorusko (<http://belstat.gov.by>), Estonsko (<http://www.stat.ee>), Gruzie (<http://www.statistics.ge>), Kazachstán (<http://www.stat.kz>), Kyrgyzstán (<http://www.stat.kg/>), Litva (<http://www.stat.gov.lt>), Lotyšsko (<http://www.csb.gov.lv>), Moldavsko (<http://www.statistica.md>) a Ukrajina (<http://www.ukrcensus.gov.ua>). Dalším významným zdrojem statistických dat jsou webové stránky Demoskop Weekly. Jak je vidět nelze v této oblasti čerpat z jednotného zdroje a navíc stránky některých statistických úřadů nebylo možné

využít. V případě Uzbekistánu bylo například nutné využít dokonce odhadů, které jsou z roku 1996, neboť aktuálnější a relevantnější data týkající se etnického složení tohoto státu místní statistika neposkytuje. Bohužel každý statistický úřad také zpřístupňuje výsledky sčítání lidu v jiném rozsahu, zatímco z jedné země bylo možné pracovat s podrobnými informacemi dokonce z jednotlivých regionů země, z jiné byla zpřístupněna jen nejzákladnější fakta.

V práci jsou využity také informace z webových stránek zabývajících se menšinami, jako např.: Minority Right Group International, Minority Electronic Resources, Minority at Risk. Dále webové stránky týkající se migrace: Migration Information Source, Migration News a webové stránky UNHCR. A nakonec webové stránky organizací zabývajících se lidskými právy: Mezinárodní helsinská federace pro lidská práva (International Helsinki Federation for Human Rights), Amnesty International a stránky U.S. Department of State, kde jsou uveřejněny zprávy o dodržování lidských práv v jednotlivých zemích světa.

Z českých elektronických zdrojů jsou přínosné např. stránky Euroasijského Expressu, kde je možné vyhledat články týkající se regionu bývalého Východního bloku.

Posledním ze zmíněných pramenů jsou internetové encyklopedie jakými jsou: Encyclopedia of Nations, World Factbook (CIA) a Encyclopedia Britannica.

4. Historické kořeny problému

Jak si později ukážeme, do mnohých států bývalého SSSR se stěhovali Rusové již dlouhou dobu před jeho založením. Počátky rozšiřování ruského území bychom mohli hledat v 16. století, kdy došlo k anexi Povolží a kolonizaci Sibiře. V 17. století byla připojena Ukrajina, západní Sibiř a část Kavkazu, v 18.–19. století východní Sibiř, zbytek oblasti Kavkazu a Střední Asie.² Toto rozšiřování území bylo samozřejmě spojeno s příchodem Rusů do nově zabraných území. Většina tohoto území se později stala součástí nově vzniklého SSSR.³

Jedním z nástrojů domácí vnitřní politiky v SSSR byla právě migrace. V roce 1932 byla Stalinem zavedena tzv. propisku (povolení k pobytu) a byl také zaveden pas pro pohyb uvnitř SSSR.⁴ Díky těmto opatřením bylo možné migraci regulovat. Podporována byla migrace do periferních částí Sovětského svazu, převažovala tedy migrace z Ruska do ostatních svazových republik. Tento trend se otočil v roce 1975, kdy se stalo vlastní Rusko přijímající zemí.⁵

Podle posledního sčítání osob v roce 1989 žilo v SSSR mimo vlastní Rusko 25 289 543 osob ruské národnosti.⁶ Můžeme tedy předpokládat, že přibližně stejný počet Rusů byl mimo Rusko také v době rozpadu Sovětského svazu. Nicméně musíme zmínit, že nejen Rusové žili mimo svůj domovský stát. V závislosti na tom, jak definujeme vlast, žilo mimo svůj domov v době rozpadu SSSR asi 54 až 65 milionů osob, tedy přibližně jedna pětina všeho obyvatelstva (SSSR mělo v době posledního sčítání 285 milionů obyvatel).⁷

---

² Tishkov, 1997

³ Heliak, 2002

⁴ Højdestrand, 2003

⁵ Heliak, 2002

⁶ Heliak, 2004

⁷ UNHCR, 2000

Obrázek 1: Nástupnické státy Sovětského svazu

Zdroj: vlastní zpracování

4. 1. Etnické složení SSSR v roce 1989

Úvodem této kapitoly je třeba zmínit metodologické obtíže, které provázejí práci s daty týkající se etnicity a jejich vyhodnocování. Je známo, že národnost, na rozdíl od státní příslušnosti, je čistě deklaratorní. Každý si může svou národnost zvolit a dokonce ji změnit. V literatuře týkající se ruských menšin v nástupnických státech bývalého SSSR se s touto problematikou mnohokrát setkáváme. Autoři vesměs zmiňují tři typy problematických situací. První je, že se k ruské národnosti hlásí i osoby, které nemají žádné ruské předky, či kořeny.⁸ Dále dochází k tomu, že lidé přiznávají, že sami neví, kým se cítí být: „Moji kolegové, kteří dělali terénní výzkum, našli lidi, kteří popisovali svou etnicitu takto: pro některé jsme Ukrajinci, pro některé jsme Rusi, a popravdě řečeno ani my sami nevíme, kdo jsme.“⁹ Poslední možností je pocit sounáležitosti se „sovětským národem“.¹⁰

⁸ Pirie ilustruje tento problém říkankou: „Papa turok, mama grek a ja ruskij čelavěk.“; Pirie, 1996

⁹ Chizhikova, 1988 In Tishkov, 1997

¹⁰ Hagendoorn, Poppe 2001

Národní identifikace se podle Poppeho a Hagendoorna odvíjí od několika faktorů. Jedním z faktorů je původ ve smíšeném manželství. Pokud je jeden z rodičů Rus a druhý z rodičů náleží k titulární národnosti¹¹, děti častěji volí titulární národnost. Pokud je jeden z rodičů Rus a druhý náleží k netitulárnímu národu, jejich potomci budou pravděpodobně volit ruskou národnost. Dalšími faktory, které mají vliv na identifikaci s určitou národností, jsou: délka pobytu v zemi, znalost jazyka titulární národnosti, socioekonomický status (odvozený od dosaženého vzdělání, postavení v zaměstnání a příjmů) a věk. Není zcela jisté, jakou roli v národnostní identifikaci hraje pohlaví respondenta.¹²

Jak je patrné z předchozího textu, na změny etnické struktury v populaci má vliv, kromě migrace a rozdílného přirozeného přírůstku jednotlivých etnik, také asimilace. Například Andersonová a Silver¹³ ve své práci zmiňují vliv asimilace na počet Rusů. Předpokládají, že tato asimilace měla vliv v sovětských sčítáních především u malých národů, které tak mezi censy ztratily mnoho osob a jako zanedbatelný vnímají tento jev pro početné národy, jakými jsou Ukrajinci či Bělorusové. Odhadují, že mezi lety 1959 a 1970 Rusové získali asimilací asi 600 tisíc osob ve věku 11–49 let, což je asi 1 % všech Rusů v tomto věku ve sčítání z roku 1970.

V době posledního sčítání, které proběhlo v roce 1989, žilo v SSSR více než 90 etnických skupin a 22 z nich mělo více než jeden milion příslušníků.¹⁴ Rusové tvořili 50,8 % populace SSSR. Spekulovalo se, že sčítání z tohoto roku přinese zprávu, že Rusové jsou menšinou. Ve skutečnosti však Rusové neruské národy předstihli o 4,45 milionu obyvatel. Je zde však patrný velký pokles podílu ruského obyvatelstva. V roce 1979 předčili Rusové ostatní národy SSSR o 12,7 milionů, v roce 1970 o 16,3 milionů a ve sčítání osob z roku 1959 o 19,4 milionů. (mimo jiné 2,3 milionů osob, u kterých by se dalo předpokládat, že se budou hlásit k ruské národnosti, se přihlásilo k národnosti jiné, toto množství osob představuje méně než 2 % lidí v SSSR).¹⁵

---

¹¹ Titulární národnost je národnost, od jejíhož názvu je odvozeno pojmenování státu, př. Estonci jsou titulární národností v Estonsku.

¹² Hagendoorn, Poppe 2001

¹³ Anderson, Silver, 1989

¹⁴ Tamtéž

¹⁵ Tamtéž

Ruské obyvatelstvo tvořilo na území jednotlivých svazových států menšiny od 2 % do 38 % podílu populace.¹⁶ Polovina z těchto Rusů žila na Ukrajině a Bělorusku. Třetina v zemích Střední Asie a zbytek byl rozdělen na 6,7 % v Pobaltí a 3,4 % na Kavkaze a 2 % v Moldavsku.¹⁷

Tabulka 1: Populace v SSSR v roce 1989

Republika	Populace	Podíl titulární národnosti (%)	Podíl ruské Rusů v populaci jednotlivých republik (%)
Rusko	147 386 000	-	82
Arménie	32 83 000	93	2
Ázerbájdžán	7 029 000	83	6
Bělorusko	10 200 000	78	13
Estonsko	15 73 000	62	30
Gruzie	5 449 000	70	6
Kazachstán	16 538 000	40	38
Kyrgyzstán	4 291 000	52	21
Lotyšsko	2 681 000	52	34
Litva	3 690 000	80	9
Moldavsko	4 341 000	64	13
Tádžikistán	5 112 000	62	8
Turkmenistán	3 534 000	72	9
Ukrajina	5 1704 000	73	22
Uzbekistán	19 906 000	71	8
SSSR celkem	286 717 000	-	-

Zdroj: Tishkov, 1997

Jako všichni migranti na světě se také Rusové usídlovali nejvíce ve městech zvláště pak v hlavních městech. Rusové představovali 16 % populace v nástupnických státech, jejich podíl v městských oblastech byl 24 % a v hlavních městech pak 30 %. V hlavním městě Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Lotyšska dosáhli dokonce většího podílu než titulární národnosti. To má podle Heleniaka dva důvody, tím prvním je možnost udržovat tradiční kulturní život, používat rodný jazyk a nemuset se učit jazyk místní. Tím druhým důvodem je, že Rusové

¹⁶ Heleniak, 2004

¹⁷ Tishkov, 1996 In Kopina, 2005

patřili k privilegované skupině, která často zaujímala postavení na manažerských pozicích v průmyslu, mezi vědci, profesory, specialisty na inženýrské technologie a v jiných dobře placených a prestižních profesích.¹⁸

Situaci ilustruje tabulka č. 2, kde vidíme, že v samotném Rusku byla míra urbanizace mezi obyvatelstvem ruské národnosti 76,7 %, zatímco v Turkmenistánu to bylo 97 %, v Ázerbájdžánu 95 % a v Uzbekistánu 94,8 %. Nejnižší podíl městského obyvatelstva měla ruská menšina v Kyrgyzstánu 69,9 %. V tabulce můžeme také vidět, že zatímco v samotném Rusku byl podíl univerzitně vzdělaných Rusů 16,2 %, v Arménii to bylo dokonce 39,1 %. Menší podíl ruského univerzitně vzdělaného obyvatelstva než v Rusku byl pouze v Kazachstánu 15,3 %. Nedokončené středoškolské vzdělání mělo v roce 1989 v Rusku 17,8 %. Naproti tomu v Bělorusku to bylo jen 8,6 % a v Arménii jen 9,2 %.

Zajímavým faktorem je míra smíšených manželství v populaci. Ta bývá v souvislosti s ruskými menšinami resp. SSSR velmi často zmiňována. Uvádí se, že podíl etnicky smíšených manželství byl v SSSR 13,5 %, což je nejvíce na světě.¹⁹ To by mohlo ukazovat na poměrně značnou toleranci mezi jednotlivými etniky, i když se lze domnívat, že se většinou jednalo o sňatky s jazykově a kulturně prakticky totožnými Bělorusy a Ukrajinci.

---

¹⁸ Heleniak, 2002

¹⁹ Susokolov, 1987 In Tishkov , 1997

Tabulka 2: Ruská populace na území SSSR v roce 1989

Republika	Počet obyvatel	Podíl Rusů na populaci (%)	Podíl městského obyvatelstva (%)	Podíl venkovského obyvatelstva (%)	Věkové rozložení			Stupeň vzdělání populace v produktivním věku v %			
					předproduktivní věk	produktivní věk ²⁰	poproduktivní věk	univerzitní vzdělání	vysokoškolské vzdělání	středoškolské vzdělání	nedokončené středoškolské vzdělání
Ruská Federace	119 866 000	81,5	76,7	23,9	24,9	56,1	18,9	16,2	24,9	32,8	17,8
Arménie	52 000	1,6	85,3	14,7	19,4	62,6	18	39,1	27,8	31,4	9,2
Ázerbájdžán	392 000	5,6	95	5	20,7	55,2	24,1	23,8	26,9	32,8	12,3
Bělorusko	1 342 000	13,2	86,7	13,3	25	59,6	15,4	29,4	25,3	32,9	8,6
Estonsko	475 000	30,3	92	8	25,8	58,1	16,1	16,9	26,2	33,6	15,3
Gruzie	341 000	6,3	86,2	13,8	20,5	55,3	24,2	23,9	24,8	34,6	11,5
Kazachstán	6 228 000	37,8	77,5	22,5	30,5	55,6	13,8	15,3	26,8	35	15,8
Kyrgyzstán	917 000	21,5	69,9	30,1	28,9	54,6	16,4	17,9	26,8	33,6	14,9
Lotyšsko	906 000	34	85	15	24,5	57,4	18,1	19,4	21,2	36,7	15,8
Litva	344 000	9,4	89,8	10,2	24,1	59,1	16,8	22,3	27,2	32,6	12
Moldavsko	562 000	13	86,1	13,9	29,6	54,3	16,1	24,1	27,4	32,7	11,7
Tádžikistán	388 000	7,6	93,8	6,2	27,3	56,5	16,2	22	30,1	28,1	14,6
Turkmenistán	344 000	9,5	97	3	26,6	57,6	15,8	22	32,6	25	15,4
Ukrajina	11 356 000	22,1	87,6	12,4	24	57,5	18,5	21,6	26,6	35,5	11,4
Uzbekistán	1 653 000	8,4	94,8	5,2	27,2	56,8	16	23,1	30,8	28,3	13,6
Celkem	145 156 000	50,8	78,2	21,8	-	-	-	-	-	-	-

Zdroj: Tishkov, 1997

²⁰ muži 16–59 let , ženy 16–54 let

4. 2. Význam ruštiny

Ruština se stala v SSSR jazykem mezikulturní komunikace. V neruských nástupnických státech byla rozšířena v běžném denním styku především v městských oblastech. Byla jazykem užívaným v zaměstnání, jazykem vlády a služeb v celé zemi. V sovětských domovech se lidé s ruštinou setkávali především v masmédiích. Televizní vysílání probíhalo především v tomto jazyce.²¹

Pronikání ruštiny do ostatních států SSSR ukazuje tabulka č. 3. Nejrozšířenější byla znalost ruštiny u titulární národnosti v Bělorusku (80 %) a na Ukrajině (72 %), což je dáno především podobností jazyka titulárního národa. Ale i v dalších zemích byla znalost ruštiny široce rozšířena: Kazachstán 64 %, Lotyšsko 68 %, Moldavsko 58 %. Naopak mezi Uzbeky bylo jen 27 % osob, které uměly rusky.

Již zmíněná tabulka ukazuje také podíl Rusů, kteří naopak uměli hovořit jazykem titulární národnosti. Největší podíl Rusů hovořící místním jazykem byl v Litvě (38 %), na Ukrajině (34 %) a v Arménii (33 %). Nejmenší podíl byl v zemích Střední Asie: Turkmenistán (2 %), Tádžikistán (4 %), Uzbekistán (5 %), Kazachstán (9 %) a Kyrgyzstán (12 %). Tishkov uvádí, že mnohem častěji neuměly jazyk místního obyvatelstva ruské ženy než ruští muži.²²

Jak můžeme vidět, ruština měla v jednotlivých státech různý význam a to i společenský. Díky politickému a emocionálnímu klimatu v Pobaltí, přestože lidé mluvili rusky, přestali se ke znalosti tohoto jazyka postupně hlásit (například při sčítání lidu v roce 1979 44 % Estonců ovládalo ruský jazyk, v roce 1989 se k této znalosti přihlásilo pouze 35 % Estonců). Ve Střední Asii byla situace zcela opačná, ovládat ruštinu bylo považováno za vysoce prestižní záležitost, proto mohou být data v tomto ohledu naopak nadhodnocená.²³

---

²¹ Tishkov, 1997

²² Tamtéž

²³ Tamtéž

Tabulka 3: Jazyková situace v SSSR v roce 1989: Etnické složení populace a znalost ruštiny a jazyka titulárního státu v jednotlivých republikách

Republika	hlavní národnosti (%)	znalost v %	
		Ruský jazyk	titulární jazyk
Arménie	Arméni (93)	45	-
	Ázerbájdžánci (3)	19	7
	Kurdové (2)	7	75
	Rusové (2)	-	33
Ázerbájdžán	Ázerbájdžánci (83)	32	-
	Rusové (6)	-	15
	Arméni (6)	69	7
	Lezginové (2)	29	54
	Avar (1)	9	70
Bělorusko	Bělorusové (78)	80	-
	Rusové (13)	-	27
	Poláci (4)	82	67
Estonsko	Estonci (62)	35	-
	Rusové (30)	-	15
	Ukrajinci (3)	94	8
Gruzie	Gruzíni (70)	32	-
	Arméni (8)	52	26
	Rusové /6)	-	24
	Ázerbájdžánci (6)	35	10
	Osetinci (3)	39	54
	Řekové (2)	80	20
	Abcházci (2)	82	3
Kazachstán	Kazaši (40)	64	-
	Rusové (38)	-	9
	Němci (6)	96	7
	Ukrajinci (5)	96	6
	Uzbekové (2)	55	10
	Tataři (2)	92	7
Kyrgyzstán	Kyrgyzové (52)	37	-
	Rusové (22)	-	12
	Uzbekové (13)	39	4
	Ukrajinci (3)	94	2
	Němci (2)	95	0,3
Lotyšsko	Lotyši (52)	68	-
	Rusové (34)	-	22
	Bělorusové (5)	86	18
Litva	Litevci (80)	38	-
	Rusové (9)	-	38
	Poláci (7)	67	21
	Bělorusové (2)	89	21
Moldavsko	Moldavani (65)	58	-
	Ukrajinci (14)	80	14
	Rusové (13)	-	12
	Gagauzové (4)	80	6
Tádžikistán	Tádžikové (62)	31	-
	Uzbeci (24)	22	17
	Rusové (8)	-	4
	Tataři (1)	88	3
	Kyrgyzové (1)	19	13
Turkmenistán	Turkmeni (72)	28	-
	Rusové (10)	-	2
	Uzbeci (9)	29	16
	Kazaši (3)	41	18
	Tataři (1)	87	8

	Ukrajinci (1)	92	2
Ukrajina	Ukrajinci (73)	72	-
	Rusové (22)	-	34
	Židé (1)	98	49
Uzbekistán	Uzbeci (71)	27	-
	Rusové (8)	-	5
	Tádžikové (5)	18	42
	Kazaši (4)	31	15
	Tataři (2)	81	12
	Karalpakové (2)	20	6

Zdroj: Tishkov, 1997

4. 3. Migrace

Jak již bylo zmíněno, migrace v SSSR byla monitorována a regulována. Mezinárodní migrace neměla v sovětských dobách velký vliv. Nejčastěji emigrovali Židé, Němci a Arméni.²⁴ Po rozpadu Sovětského svazu, ale získala migrace v této oblasti zcela jiný charakter. Pilkingtonová zmiňuje kontrast mezi vysoce plánovanou migrací v období SSSR a chaotickou živelnou migrací po jeho rozpadu.²⁵ Mnoho Rusů odcházelo, aniž by přesně věděli, kam míří. Velká část z nich se spokojila s ujištěním přátel nebo známých, případně majitelů farem, kteří jim nabízeli zároveň práci i ubytování. Tyto živelné odchody, kdy se velká část migrantů především snažila využít příležitosti odejít, se velmi podobá uprchlictví.²⁶

Ruská federace na tuto novou skutečnost zareagovala v roce 1992 zřízením Federální migrační služby Ruska, ta měla nastavit vládní regulaci migrace. Ve stejném roce byl spuštěn dlouhodobý program „Migrace“. Tento program měl podporovat uprchlíky a nucené migranty z ostatních nástupnických států SSSR. Program byl však velmi neúspěšný v kontrole migrace, její regulaci a dokonce i v jejím popisu.²⁷

²⁴ Anderson, Silver, 1989

²⁵ Pilkington, 1998

²⁶ Tamtéž

²⁷ Tishkov, 1996 In Kopina 2005

Tabulka 4: Postoje k otázce migrace v ruské diaspoře, podzim 1990

	Estonsko	Lotyšsko	západ Ukrajiny	Gruzie	Ázerbájdžán	Kazachstán	Kyrgyzstán	Tádžikistán	Uzbekistán
Preferujete migrovat do Ruska nebo preferujete zůstat v této republice na pořád?									
Migrovat	23	16	26	37	5	20	31	37	38
Zůstat	50	65	44	36	68	63	42	38	36
Nevím	27	19	31	26	27	17	26	25	26
Jak pravděpodobné je, že dojde v blízké budoucnosti k masové migraci Rusů z této země?									
Velmi pravděpodobné	12	3	16	10	16	2	17	44	35
Docela pravděpodobné	16	28	25	24	27	22	54	35	45
Ne moc pravděpodobné	51	48	38	37	27	49	11	14	7
Vyloučeno	3	2	2	4	8	4	5	0	0
Nevím	18	17	19	25	22	23	13	7	13

Kolstø, 1993

Mezi lety 1989 a 1994 se do Ruska vrátilo 3,2 milionu Rusů, z nichž 1,4 milionu pokračovalo do jiné nástupnické země SSSR a 1,8 milionu zůstalo v Rusku.²⁸ Heleniak ve své práci z roku 2002 uvádí, že z celé diaspory²⁹, která v roce 1989 čítala 25,3 milionů osob, se do Ruska vrátilo 13,4 %.³⁰ Tedy ačkoliv v prvních letech do Ruska odešlo mnoho osob, z hlediska podílu odešla asi jen jedna osmina ruské diaspory žijící v nástupnických státech SSSR. Kolstoe uvádí, že pouze dva faktory by mohly způsobit masovou migraci. Tím prvním by byl ekonomický zázrak, který by se odehrál v Ruské federaci. Druhým faktorem by byla situace, kdy by se větší skupina těchto osob stala nejen diskriminovanou, ale pocítila by také fyzické ohrožení.³¹

²⁸ Pilkington, 1998²⁹ Diaspora označuje v cizím prostředí rozptýlenou národnostní nebo náboženskou skupinu, jež byla původně soudržná.³⁰ Heleniak, 2006³¹ Kolstoe, 1995

Tabulka 5: Migrace mezi Ruskou federací a ostatními nástupnickými státy SSSR, 1994

Stát	Všechny národnosti	Rusové	Titulární národnost	Podíl Rusů na celkové migraci (v %)
Ázerbájdžán	43 371	18 982	9 685	44
Arménie	44 574	4 555	36 542	10
Bělorusko	15 632	13 274	-40	85
Estonsko	10 192	8 223	104	81
Gruzie	62 176	24 224	11 792	39
Kazachstán	304 499	234 323	703	77
Kyrgyzstán	56 542	42 901	-3	76
Lotyšsko	25 031	19 340	328	77
Litva	6 931	5 389	332	781
Moldavsko	11 978	7 553	4 866	63
Tádžikistán	41 969	25 841	2 057	62
Turkmenistán	17 369	13 036	417	75
Uzbekistán	135 352	93 481	3 783	69
Ukrajina	138 981	101 256	27 576	73
Celkem	914 597	612 378	-	67

Zdroj: Pilkington, 1998

Pilkingtonová v této souvislosti uvádí, že mezi nejdůležitější faktory, které podporovaly odchody z nástupnických zemí patří: mezietnické vztahy, diskriminace Rusů, socioekonomická situace v zemi a na posledním místě pak nedostatek financí.³² V první vlně přicházeli do země především Rusové v ekonomicky aktivním věku, otázkou je zda se naplnily předpoklady, že v dalších vlnách budou do Ruska přicházet i lidé neproduktivní.³³

Je třeba říci, že příchod Rusů do Ruska byl spojen s problémy, zmiňován byl například nedostatek ubytovacích kapacit, zvýšení nezaměstnanosti, zvýšení kriminality, zvýšení poptávky po potravinách, navýšení výdajů regionálních samospráv, dále například zvýšení výskytu infekčních onemocnění, nouze o sociální zajištění, vliv na kulturu a tradice,

³² Pilkington, 1998

³³ Tamtéž

nedostatek míst v předškolních zařízeních atd.³⁴ Rusové z nástupnických států byli přivítáni ve své vlasti chladně. Kolstoe uvádí příklad z Tádžikistánu, kdy Roman Utočkin, asistent farního kazatele v Chodžentu, vysvětluje: „V Rusku nás nikdo nechce. Byl jsem na ruském venkově. Neustále se to opakuje: ‚Jestliže jsi se narodil v Tádžikistánu, zůstaň tam.‘ Oni nás nepovažují za Rusy, ale za Tádžiky.“³⁵ V Kyrgyzstánu dokonce organizace Slovanská diaspora výslovně zrazovala ruskojazyčné obyvatelstvo od emigrace. V květnu 1993 vydali její zástupci prohlášení, ve kterém poukazovali na to, že mnoho lidí, kteří do Ruské federace odjeli, se později vrátili. Hlavním důvodem dle nich byl velký kulturní rozdíl mezi Rusy žijícími v diaspoře a Rusy v samotném Rusku. Velmi často byly tyto osoby vnímány jako cizinci, ne jako krajané.³⁶ Výše zmíněné okolnosti nevedly jen k návratům zpět do zemí, kde migranti dříve žili, část migrantů naopak zvolilo další cestu směrem na západ.

---

³⁴ Pilkington, 1998

³⁵ Kolstoe, 1995

³⁶ Tamtéž

5. Ruské menšiny v jednotlivých regionech

Tato kapitola je věnována ruským menšinám v jednotlivých regionech. Jednotlivé státy v nich mají svá specifika, sdílí však společně jeden prostor, často je spojuje historie, nebo mají společné kulturní kořeny. V každé podkapitole je naznačen příchod Rusů do oblasti, demografické poměry jednotlivých menšin a specifika podmínek, ve kterých existují v jednotlivých státech.

5. 1. Pobaltí

5.1.1 Historické pozadí problému vývoje ruských menšin v oblasti

Území všech tří pobaltských států bylo po staletí oblastí zájmu velkých mocenských celků. Území se snažilo ovládnout především Rusko, Polsko, Švédsko a Německo. Všechny tři státy Litva, Lotyšsko i Estonsko získaly v novodobých dějinách nezávislost a to ve stejném roce jako se stalo nezávislým Československo, tedy v roce 1918. Od roku 1940 se území těchto států stalo součástí SSSR, ale již v roce 1941 okupovalo region nacistické Německo. Okupace byla ukončena v roce 1944. Po skončení 2. světové války byl obnoven stav z roku 1940 a jednotlivé státní útvary se staly členskými státy federace v rámci SSSR.³⁷

Pobaltské státy byly z hlediska složení obyvatelstva tradičně heterogenními. Díky tomu, že region se stal během staletí součástí mnoha různých územních celků, žil v oblasti poměrně velký počet menšin se značným podílem na populaci. Šlo především o Rusy, Němce, Židy, Poláky, Bělorusy, Ukrajince, zástupce jednotlivých baltských národů žijících na území jiného státu a v Estonsku to byli navíc také Švédové a Finové.³⁸

Připojením k SSSR se všechny pobaltské republiky musely vyrovnat s přílivem Rusů. V Estonsku a Lotyšsku byl přírůstek ruského obyvatelstva markantní, Litva se s tak velkým tlakem vyrovnávat nemusela. I když od 30. let narostl počet Rusů v Litvě do začátku 70. let čtyři a půl krát a v Lotyšsku pouze třikrát, menšina v Litvě byla podstatně méně početná. Na začátku 70. let tak ruská menšina představovala 8,5 % populace v Litvě, 29 % v Lotyšsku a

---

³⁷ Honzák, Pečeňka, 1998

³⁸ Švec, 1996

25 % v Estonsku.³⁹ Důležitým aspektem je také to, že do všech regionů přicházeli především mladí lidé v produktivním, a tedy i fertlním věku, kteří měli záhy své potomky a tak přirozený přírůstek této populace byl mnohem vyšší než u populace titulárních národností. Tento fakt nabývá na důležitosti, pokud si uvědomíme, jak bylo například Estonsko postiženo deportacemi ve 40. letech a že tyto deportace se týkaly především právě lidí v produktivním věku.⁴⁰

Tabulka 6: Přehled vývoje podílu ruské menšiny v jednotlivých pobaltských zemích v předválečném období a v období sovětizace

Estonsko	1934		1959		1970	
Estonci	977 000	92,3 %	893 000	74,6 %	925 000	68,2 %
Rusové	42 000	4,0 %	240 000	20,1 %	335 000	24,7 %
Ostatní	39 000	3,7 %	64 000	5,3 %	96 000	7,1 %
Celkem	1 058 000	100 %	1 197 000	100 %	1 356 000	100 %

Litva	1938		1959		1970	
Litevci	2 075 000	80,6 %	2 151 000	79,4 %	2 507 000	80,1 %
Rusové	59 000	2,3 %	231 000	8,5 %	268 000	8,6 %
Ostatní	440 000	17,1 %	329 000	12,1 %	353 000	11,3 %
Celkem	2 575 000	100 %	2 711 000	100 %	3 128 000	100 %

Lotyšsko	1935		1959		1970	
Lotyšové	1 473 000	75,5 %	1 298 000	62,0 %	1 342 000	56,8 %
Rusové	207 000	10,6 %	556 000	26,6 %	705 000	29,8 %
Ostatní	271 000	13,9 %	239 000	11,4 %	317 000	13,4 %
Celkem	1 951 000	100 %	2 093 000	100 %	2 364 000	100 %

Zdroj: Parming, 1980

³⁹ Parming, 1980

⁴⁰ Vetik, 1993

Vetik⁴¹ v případě Estonska rozlišuje tři vlny příchodu Rusů, které proběhly ve 20. století. Tento model může vhodně ilustrovat vývoj této menšiny i v dalších dvou státech, především pak v Lotyšsku. První vlna, která spadá do 40. a 50. let 20. století, je spojena s industrializací a tedy i příchodem dělníků. Růst podílu ruské menšiny je také silně podpořen deportacemi a útoky autochtonního obyvatelstva⁴² (hlavně příslušníků předválečných elit). Nezanedbatelný byl však i příchod sovětské armády. V druhé vlně, spadající do období 60. a 70. let, již byla průmyslová základna vybudována, nicméně do regionu proudilo stále velké množství pracovní síly, kterou lákaly lepší životní podmínky a to především vyšší platy a lepší bydlení. Třetí vlna imigrace v Estonsku proběhla v 70. a 80. letech. Od předchozích dvou se však liší. Imigranti v předchozích dvou vlnách pocházeli především ze sousedních regionů, ve třetí vlně pak přicházejí lidé především ze vzdálených východních a jižních oblastí SSSR.

5.1.2 Etnické složení a jeho vývoj po roce 1991

Všechny tři pobaltské země jsou z hlediska populačního vývoje klasickými vyspělými zeměmi. A tak se ve sčítání lidu z let 2000 a 2001 ukázalo, že populace těchto států má negativní populační růst a jejich populace stárnou. Najdeme zde však jeden významný rozdíl mezi pobaltskými zeměmi a dalšími vyspělými státy a tím je negativní migrační bilance v průběhu 90. let, díky které byl úbytek obyvatel v tomto regionu mnohem markantnější. V Estonsku došlo ke snížení počtu obyvatel oproti roku 1989 o 12,5 %, v Lotyšsku o 10,8 % a v Litvě o 5 %.⁴³

Ze všech tří zemí odcházeli především zástupci menšin a tak shodně významně vzrostl podíl titulárních národností a to dokonce přes pokles jejich absolutního počtu. S tím vzrostl také počet lidí, kteří ovládali státní jazyk, například v Lotyšsku z 61,7 % v roce 1989 na 79 % v roce 2000. Ruštinu však například v Litvě stále ovládalo 60 % obyvatel, pro něž nebyla ruština rodným jazykem (64 % Litevců a 77 % Poláků). Další informací, která může ilustrovat vývoj jazykové vybavenosti ruských menšin, je podíl Rusů, kteří umí jazyk titulární

---

⁴¹ Vetik, 1993

⁴² Původní obyvatelstvo

⁴³ Statistical Office of Estonia - Central Statistical Bureau of Latvia - Statistics Lithuania, 2003

národnosti. Například v Estonsku mluvilo estonsky v roce 1989 15 % Rusů, zatímco v roce 2000 to bylo již 39,7 % ⁴⁴

Tabulka 7: Změny v etnickém složení mezi lety 1989 a 2000/2001

Estonsko	1989		2000		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Estonci	985 230	61,50	930 200	67,90	-55 030	+6,4
Rusové	485 406	30,30	351 200	25,63	-134 206	-4,67
Ukrajinci	49 662	3,10	29 000	2,12	-20 662	-0,98
Bělorusové	28 836	1,80	17 300	1,26	-11 536	-0,54
Finové	22 428	1,40	11 800	0,86	-10 628	-0,54
Ostatní	30 438	1,90	30 600	2,23	+162	+0,33
Celkem	1 602 000	100,00	1 370 100	100	-231900	-
Litva	1989		2001		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Litevci	2 925 300	79,60	2 907 300	83,45	-18 000	+3,85
Poláci	257 250	7,00	235 000	6,74	-22 250	-0,26
Rusové	345 450	9,40	219 800	6,31	-125 650	-3,09
Bělorusové	62 475	1,70	42 900	1,23	-19 575	-0,47
Ukrajinci	51 450	1,40	22 500	0,65	-28 950	-0,75
Ostatní	33 075	0,90	56 500	1,62	+23 425	+0,72
Celkem	3 675 000	100,00	3 484 000	100,00	-191 000	-
Lotyšsko	1989		2000		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Lotyšši	1 393 600	52,00	1 370 700	57,66	-22 900	+5,66
Rusové	911 200	34,00	703 200	29,58	-208 000	-4,42
Bělorusové	120 600	4,50	97 200	4,09	-23 400	-0,41

⁴⁴ Statistical Office of Estonia - Central Statistical Bureau of Latvia - Statistics Lithuania, 2003

Ukrajinci	93 800	3,50	63 600	2,68	-30 200	-0,82
Poláci	61 640	2,30	59 500	2,50	-2 140	+0,20
Ostatní	99 160	3,70	83 200	3,49	-15 960	-0,21
Celkem	2 680 000	100,00	2 377 400	100,00	-302 600	-

Zdroj: kompilace z dat z Statistical Office of Estonia – Central Statistical Bureau of Latvia – Statistics Lithuania, 2003 a Švec, 1996

Ačkoliv emigrace začátkem 90. let způsobila pokles populace, ruské menšiny v regionu mají stále početné zastoupení. V Lotyšsku jde o více než 700 tisíc osob, v Estonsku o více než 350 tisíc osob a v Litvě přibližně o 220 tisíc osob. Nejvíce Rusů odešlo během 90. let právě z Lotyšska, kde však mají stále z baltských zemí největší zastoupení. Jejich počet se během této doby snížil o více než 200 tisíc lidí ruské národnosti, zastoupení této menšiny tak pokleslo o téměř 4,5 procentních bodů. Přesto tato menšina představuje takřka třetinu populace a pokud bychom se zaměřili na ruskojazyčnou menšinu, bylo by to až 36 %.

V Estonsku se snížil počet osob ruské národnosti o více než 130 tisíc a procentuální pokles je srovnatelný s Lotyšskem (přibližně 4,5 procentního bodu), Rusové zde v roce 2000 tvořili téměř 26 % populace. V případě, že bychom zde brali v úvahu celou ruskojazyčnou menšinu, šlo by asi o 29 % populace Estonska. Nejmenší zastoupení mají Rusové v Litvě. Tam také tvoří nejpočetnější menšinu, tou jsou Poláci. V Litvě klesl počet Rusů přibližně o 3 procentní body, což představuje asi 125 tisíc osob.⁴⁵

Přestože v Litvě, Lotyšsku i Estonsku nalezneme větší podíl ruského obyvatelstva ve východní regionech a velkých městech (zejména pak v hlavních městech republik), existují velké rozdíly v rozmístění Rusů. V Litvě je ruská menšina rozmístěna rovnoměrněji po celém území státu. Pouze ve městě Visaginas dosahovalo v minulosti ruské a ruskojazyčné obyvatelstvo nadpoloviční většinu, to však bylo způsobeno blízkostí jaderné elektrárny Ignalina, kde tito lidé pracovali. Rusové zde představovali většinu i v posledním sčítání z roku 2001, kdy byl jejich podíl 56,5 %.⁴⁶

⁴⁵ Statistical Office of Estonia - Central Statistical Bureau of Latvia - Statistics Lithuania, 2003

⁴⁶ Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybes, 2001

V Lotyšsku už nalezneme celé regiony, kde Rusové tvoří více než 50 % obyvatelstva. V historickém regionu Latgale tvoří Rusové 25–95 % obyvatelstva, nejvíce jsou pak zastoupeni v městech Daugavpils, Rēzekne a Zilupe a v jejich okolí.⁴⁷

V souvislosti s disproporcí osídlení Rusy v Pobaltí však nejčastěji narazíme na informace o kraji Ida-Virumaa, který se nachází na severovýchodě Estonska. V tomto regionu představuje ruská menšina podle posledního sčítání lidu v roce 2001 69,5 % populace. Největší podíl pak Rusové mají v městech Kohtla-Järve (69 %), Narva (85 %) a Sillamäe (86%).⁴⁸ (Kolstoe na začátku 90. let uvádí: Kohtla-Järve (77 %), Narva (96 %) a Sillamäe (97 %) ruskojazyčného obyvatelstva.⁴⁹) Taková převaha Rusů se pak také odrazila v secesionistických tendencích této menšiny v roce 1993, kdy se v referendu 90 % zúčastněných vyslovilo pro vytvoření autonomního pásma.⁵⁰

5.1.3 Migrace v regionu

Základní charakteristika migrace v regionu, již byla naznačena v předchozí kapitole, je jí negativní migrační bilance, která vyvrcholila v roce 1992. Největší část migrantů tehdy náleželo k ruskojazyčné menšině a to 80 % v Lotyšsku a Estonsku a 60 % v Litvě. Tento podíl se postupně snižoval a dnes můžeme předpokládat, že podíl ruskojazyčných menšin se v pobaltských zemích stabilizoval.⁵¹

S poklesem migrace na východ vzrostl, spolu se vstupem pobaltských zemí do EU, podíl migrace na západ. Na začátku 90. let představovala migrace na západ 11 % v Estonsku, 12 % v Litvě a 14 % v Lotyšsku, v roce 1997 to bylo 22 % v Estonsku, 33 % v Lotyšsku a 38 % v Litvě. Příčinou tohoto trendu jsou, kromě vstupu do EU a snazší migraci a stabilizaci po rozpadu SSSR, ekonomické faktory.⁵² Tuto situaci můžeme ilustrovat na případu Litvy, kde mezi lety 2001 a 2005 37,2 % ze všech migrantů nad 15 let bylo v době odchodu do země nezaměstnaných. Z tohoto důvodu odcházela velká část Litevců do Irska, Velké Británie,

---

⁴⁷ Česko-lotyšský klub, 2005

⁴⁸ Eesti statistika, 2009

⁴⁹ Kolstoe, 1995

⁵⁰ Pospíšil, 2000,

⁵¹ OECD, 2000; Je zajímavé, že Estonsko emigraci podporovalo finančně, přesto však velká část Rusů po příchodu do Ruské federace uváděla, že byla nucena emigrovat nuceně, aby si zajistila podporu, která je poskytována pouze nuceným migrantům; Migration News, 1994

⁵² OECD, 2000

USA, Španělska nebo Německa. Chování minorit se v tomto ohledu stále liší od chování Litevců a tak i v tomto období patřilo Rusko, Bělorusko nebo Ukrajina mezi významné přijímající země.⁵³ Z Lotyšska po vstupu do EU odcházeli lidé nejčastěji do Irska, Velké Británie a Švédska, důvodem je otevřený pracovní trh v těchto zemích pro nové členy EU.⁵⁴ Estonsko se v tomto ohledu liší, neboť zde hraje významnou roli také migrace do Finska.⁵⁵

Dle prvních odhadů Eurostatu pro rok 2008 vyplývá, že Estonsko v roce 2008 poprvé dosáhla pozitivní migrační bilance. Migrační bilance Litvy a Lotyšska jsou stále negativní.⁵⁶

Všechny země se musí vyrovnávat s problémem nelegální migrace. Situace Litvy je v tomto ohledu mnohem složitější, neboť zde hraje významnou roli také dohoda o průchodu Rusů do Kaliningradské oblasti, což vyžaduje propracovaný migrační management.⁵⁷

5.1.4 Postavení ruských menšin v Pobaltí

Ruská menšina žijící v Pobaltí se stala po rozpadu Sovětského svazu otázkou, která náhle dostala politický rozměr a ještě dnes ji mnozí nepovažují za vyřešenou. Především Estonsku a Lotyšsku je vytýkáno některými organizacemi zabývajícími se lidskými právy a také ruskými představiteli, že Rusům jsou v těchto státech odepřena některá základní práva. Jde především o otázku občanství, užívání ruského jazyka nebo možnost uplatnění Rusů na trhu práce a s tím související případná diskriminace.

Občanství

Nejdiskutovanějším tématem je v tomto smyslu občanství lidí, kteří nepatří k titulární národnosti. Tyto osoby se po rozpadu SSSR ocitly v jakémsi vakuu. Původně byli občany Sovětského svazu, který náhle přestal existovat.

---

⁵³ Brake, 2007

⁵⁴ Heleniak, 2006

⁵⁵ OECD, 2000

⁵⁶ Lanzieri, 2008

⁵⁷ IOM, 2008

Litva se po rozpadu SSSR nekladla osobám netitulárních národů žádné překážky v získání litevského občanství. Litevský zákon z roku 1989 dal možnost získat litevské občanství všem, kdo měli na území státu trvalý pobyt a o občanství požádali do dvou let. Následně došlo ke zpřísnění zákona. Byla zavedena zkouška z litevštiny a jako druhá podmínka nejméně desetiletý pobyt na území Litvy. Tato pravidla se týkala především nových uchazečů o litevské občanství. A změna již neměla velký dopad na ruskou menšinu. V zemi v době zpřísnění zákona nemělo litevské občanství pouze 1 % Poláků a 2 % Rusů. Litevským národnostním menšinám jsou ústavou zajištěna všechna potřebná práva. Nijak není omezeno vzdělávání v jazycích menšin nebo vydávání periodik v těchto jazycích. Litva se de facto nepotýká tolik s problémy s ruskou menšinou, ale s menšinou polskou, která se pokusila v období obnovy suverenity litevského státu ve dvou okresech vyhlásit autonomii. Tato situace byla bizarní, neboť šlo především o regiony uvnitř státu, resp. v okolí hlavního města.⁵⁸

Ruská komunita je na rozdíl od polské rozmístěna po celém území Litvy, v žádné části státu tak netvoří majoritu. Rusové, kteří přišli do Litvy, byli především dělníci a techničtí pracovníci a většina jich tedy žije ve velkých městech. Ruská menšina se také dobře vyrovnala s přijetím litevštiny jako státního jazyka, neboť již v sovětských dobách ovládalo 37 % Rusů jazyk majority. Oproti ostatním sovětským státům to bylo neobvykle mnoho. I tento fakt pravděpodobně přispívá ke klidnému soužití mezi litevskou většinou a ruskou menšinou.⁵⁹

Zcela jiným případem je Estonsko. „Estonsko se vydalo na jaře 1992 cestou znovunabytí účinnosti zákona o občanství z roku 1938, což znamenalo automatické udělování občanství pouze osobám, které měly estonské občanství ke dni 16. 6. 1940 a jejich potomkům. Ostatní kategorie populace, což se týkalo asi 400 000 obyvatel, musely žádat o naturalizaci, jejíž podmínkou byl trvalý pobyt na území Estonska nejméně dva roky před podáním žádosti a jeden rok po jejím podání.⁶⁰ Nicméně rokem zahájení trvalého pobytu v zemi nebyl uznán rok, kdy se osoba fakticky v zemi usídlila, ale až datum 30. 3. 1990, což znamená, že tito lidé mohli o občanství zažádat nejdříve v roce 1993. Naturalizačním požadavkem bylo mimo jiné složení testu z estonského jazyka. O občanství nemohly požádat

---

⁵⁸ Kopeček, 2000

⁵⁹ Tamtéž

⁶⁰ Pospíšil, 2000

osoby, které působily v sovětské armádě na důstojnických postech, osoby, které pracovaly pro výzvědné služby, a také ty, které nebyly schopny zajistit si sami své náklady na živobytí. Tento zákon byl následně nahrazen ještě přísnější normou. Dle nového zákona museli obyvatelé usilující o občanství žít na estonském území minimálně 5 let před podáním žádosti a jeden rok po jejím podání, došlo ke zpřísnění jazykových testů a žadatelé museli složit také test ze znalosti estonské ústavy a zákona o občanství.⁶¹

Tabulka 8: Podíl osob dle občanství v Estonsku a Lotyšsku v roce 1999

Občanství	Estonsko		Lotyšsko	
	Titulární etnikum (%)	Slované (%)	Titulární etnikum (%)	Slované (%)
Občanství v zemi pobytu	99	38	100	41
Jiné občanství	0	22	0	3
Bez občanství	1	40	0	56
Celkem	100	100	100	100

Zdroj: Aasland, Flotten: 2001

Lotyšsko začalo celý proces udělování občanství ještě později než Estonsko a to v roce 1995. V případě Lotyšska byla zvolena dokonce pomalejší a striktnější metoda. Nejprve byl zaveden „systém oken“ a v určitých letech mohly žádat o naturalizaci jen osoby narozené v určitých letech. Rusové o občanství nejevili velký zájem, například mezi lety 1996 a 1998 požádalo o občanství pouze 525 osob, proto byl systém oken zrušen.⁶² Pro získání občanství byly stanoveny obdobné požadavky jako v Estonsku: osoba musela pobývat na území Lotyšska alespoň 5 let, musela ovládat lotyštinu a prokázat základní znalosti z lotyšské historie a společnosti.⁶³

⁶¹ Pospíšil, 2000

⁶² Tamtéž

⁶³ Heleniak, 2006

Lidé bez občanství mohli v obou republikách požádat o ruské občanství nebo přijmout jakýsi náhradní pas, který jim umožňoval se prokázat, dokonce cestovat po Schengenském prostoru a přitom nebyť občanem žádného státu.⁶⁴

Počty apatridů, tedy osob bez občanství, se v jednotlivých letech měnily. Nejlepšího srovnání mezi pobaltskými státy dosáhneme, pokud se podíváme na data ze sčítání lidu, která proběhla na přelomu milénia. Z estonského sčítání vyplývá, že v roce 2000 bylo v republice 170 300 osob bez občanství, což představuje 12,4 % populace. Do této kategorie spadaly osoby, které měly vydány pas určený apatridům, ale také osoby bez dokumentace. Dvojí občanství se vydává pouze ve výjimečných případech a při posledním sčítání příslušelo 200 osobám. Dvojí občanství mají vesměs osoby, které v období nadvlády SSSR emigrovaly ze země a po jeho rozpadu se opět navrátily do země původu. Celkem u 9 000 osob, tedy 0,6 % populace, se občanství při sčítání nepodařilo zjistit.⁶⁵

Obrázek 2: Počty osob, které v jednotlivých rocích přijaly estonské občanství

Zdroj: Estonian Ministry of foreign affairs, 2009

V Lotyšsku je situace v tomto směru mnohem závažnější. V době sčítání bylo bez občanství celkem 504 000 osob, což odpovídá 21,2 % lotyšské populace. (Do roku 2006 tento

⁶⁴ Estonian Ministry of foreign affairs, 2009

⁶⁵ Statistical Office of Estonia - Central Statistical Bureau of Latvia - Statistics Lithuania, 2003

počet klesl na 418 435 osob, z nich patřilo asi 280.000 k ruské menšině. Přibližně 350.000 Rusů v té době mělo lotyšské občanství.⁶⁶⁾ Zvláštní kategorií jsou v tomto případě osoby, které se přihlásily k občanství bývalé SSSR. Celkem to bylo 75 600 osob a tedy 3,2 % obyvatel. Tyto osoby bychom vzhledem k rozpadu Sovětského svazu mohli také počítat do kategorie apatridů.⁶⁷ Zajímavou skutečností je, že mezi lety 1998 a 2005 bylo podáno 4 824 žádostí o lotyšské občanství pro děti narozené apatridům v Lotyšsku, i když bylo v té době v zemi 13 570 dětí, které byly oprávněny o naturalizaci požádat.⁶⁸

Jak již bylo zmíněno, Litva se se situací lidí bez občanství vyrovnala nejlépe a naturalizační proces ruské menšiny je zde v podstatě ukončen. Ve sčítání lidu z roku 2001 bylo zjištěno 10 500 osob bez občanství, tedy 0,3 % populace, občanství pak nebylo zjištěno u 3 200 osob, což je 0,1 % obyvatelstva.⁶⁹

Občanství Ruské federace mělo v jednotlivých sčítáních 6,3 % obyvatel Estonska, 0,8 % obyvatel Lotyšska a 0,4 % obyvatel Litvy.⁷⁰

Užívání ruštiny

Každá ze tří pobaltských zemí má v ústavě zakotven pouze jeden státní jazyk, kterým je jazyk titulární národnosti, tedy estonština, litevština a lotyština. Ve všech třech zemích je možné studovat i v ruštině, i když pouze omezeně. Tisk v ruském jazyce není nijak omezen a je volně dostupný.

Zákon o státním jazyce byl v Litvě přijat v lednu 1989 a byl poměrně náročný k netitulárnímu obyvatelstvu, do dvou let se měli všichni státní zaměstnanci (v období SSSR de facto všichni pracující lidé) naučit a začít používat litevštinu. V té době, jak píše Kolstoe, považovali tento zákon nejen Rusové, ale také západní a litevští komentátoři za přehnaný. V lednu 1991 byla doba k dosažení znalosti litevského jazyka prodloužena do roku 1995⁷¹

---

⁶⁶ International Helsinki Federation, 2006

⁶⁷ Statistical Office of Estonia - Central Statistical Bureau of Latvia - Statistics Lithuania, 2003

⁶⁸ International Helsinki Federation, 2006

⁶⁹ Statistical Office of Estonia - Central Statistical Bureau of Latvia - Statistics Lithuania, 2003

⁷⁰ Tamtéž

⁷¹ Kolstoe, 1995

Následně byly ustanoveny různé stupně znalosti a také rozříděny požadavky na znalost jazyka pro různá pracovní zařazení.⁷²

Situace v Estonsku je obdobná a protože má estonština status státního jazyka je samozřejmě vyžadována její znalost při práci jak na úřadech, tak i na jiných postech. Je pravděpodobné, že právě tento aspekt způsobuje například v Estonsku disproporci v podílu nezaměstnaných mezi ruskou menšinou a Estonci. Amnesty International uvádí, že v roce 2005 bylo 5,3 % nezaměstnaný mezi lidmi z estonské majority, ale až 12,9 % osob z ruskojazyčné menšiny.⁷³ Rusové v Estonsku i Lotyšsku se s jazykovou bariérou vyrovnávají poměrně obtížně. Velká část z nich by jistě přivítala uzákonění ruštiny jako dalšího jazyka. Otázkou však samozřejmě zůstává, zda většina z nich situaci ohledně jazyka nepodcenila. Kolstoe na začátku 90. let poznamenává: „Stále mnoho Slovanů připouští nedostatek jakékoliv motivace začít brát odpovídající lekce jazykových kurzů. Někteří evidentně doufají, že jazykové požadavky zázračně zmizí.“⁷⁴

Alespoň minimální zmínku o jazycích minorit lze najít v estonské ústavě z roku 1992, kde článek 51 uvádí, že v oblastech, kde minority představují více než 50 % obyvatel, každý má právo komunikovat s úřady jazykem této menšiny a článek 52 říká, že jazyk etnických menšin lze používat jako jazyk oficiálních dohod v oblastech, kde většina populace nepoužívá estonštinu.⁷⁵ Můžeme se tedy ptát, zda je tato možnost ruskojazyčnou minoritou využívána a zda jí nejsou kladeny překážky, aby mohla tyto články ústavy uplatňovat. Podobný článek lze najít také v litevské ústavě, ten však vyznívá velmi vágně. Uvádí se zde, že jiný jazyk lze používat tam, kde je vysoká hustota obyvatel náležející k menšině. Není však řečeno, jaký podíl by muselo mít zastoupení této menšiny.⁷⁶

V Lotyšsku stejně jako v Litvě byla zákonem z roku 1989 zavedena lhůta, do jaké doby je nutné zvládnout státní jazyk. Lotyštině se měli obyvatelé naučit během tří let. Byly dokonce organizovány jazykové kurzy zdarma, které probíhaly během pracovní doby. Později

---

⁷² Resler, 1997

⁷³ Amnesty International, 2006

⁷⁴ Kolstoe, 1995

⁷⁵ Park, 1994

⁷⁶ Kallonen, 2004

bylo mimo jiné nutné zavést systém certifikátů a stupňů znalosti, který definoval úroveň znalosti pro tu či onu pozici.⁷⁷

V letech 1995 (Litva a Estonsko) a 1999 (Lotyšsko) byly přijaty liberálnější zákony o jazyce.⁷⁸ Ty však samozřejmě nemohou výrazně zmírnit problémy lidí, kteří nemají ani základní znalost státního jazyka. Zvláště v případě, že pobaltské státy usilují o to, aby jejich menšiny byly bilingvní.

Politická práva menšin

Politická práva menšin nejsou v Pobaltí výrazně omezována. Je však nutné uvážit, že za menšinu jsou ve většině států světa považovány osoby, které patří k národnostní menšině a mají občanství státu, ve kterém žijí. Což následně znamená, že apatridé nebudou rozeznáváni jako zástupci menšin. A nemohou se aktivně zapojovat do politiky, volit a být voleni, účastnit se referend. Z toho je možné usuzovat, že způsob přidělování občanství je především snahou vyřadit velkou část netitulárního obyvatelstva z veřejného politického života v Lotyšsku a Estonsku. A především pro první roky po získání samostatnosti zabezpečit stabilitu nového státu. Zásadní roli tato skutečnost sehrála při hledání nových partnerů na konci sovětské éry. Tyto země se mohly již od rozpadu SSSR zcela přeorientovat na západ, protože byly velmi omezeny politické tlaky prosazující orientaci směrem k Ruské federaci.

Jedinou výjimkou, kdy mohou obyvatelé, kteří nejsou občany, volit, jsou volby do estonských místních samospráv. Kde jsou lidé voliči na základě jejich trvalého pobytu.⁷⁹

---

⁷⁷ Druviete, 2003

⁷⁸ Tamtéž

⁷⁹ Estonian Ministry of foreign affairs, 2009

5. 2. Bělorusko, Ukrajina a Moldavsko

5.2.1 Historické pozadí problému vývoje ruských menšin v oblasti

Dnešní území Běloruska, Moldavska i Ukrajiny byla k Rusku připojena ještě před převratem v roce 1917. Prvním státním celkem, který spojoval území Běloruska, Ukrajiny a Ruska byla Kyjevská Rus v 9. století.

Bělorusko bylo původně součástí Litevského velkoknížectví, následně získalo celé území Polska a v letech 1772–1795 v rámci dělení Polska bylo postupně připojeno k Rusku.

Oblast, kde se dnes nachází území Ukrajiny se po rozpadu Kyjevské Rusi stala součástí různých kmenových uskupení a později státních celků. K Rusku pak byla opět připojena nejprve levobřežní Ukrajina (1667) a později i Ukrajina pravobřežní (v rámci dělení Polska 1793–1795). V roce 1917 vznikla Ukrajinská SSR, která se v roce 1922 stala součástí SSSR. Během 2. světové války bylo území okupováno nacistickým Německem. Po jejím skončení byly k Ukrajině připojeny západní části Ukrajiny, které byly do té doby součástí Polska⁸⁰, a Podkarpatská Rus. Od roku 1954 je její administrativní součástí i poloostrov Krym.

Území Moldavska Rusko získalo po rusko-tureckých válkách, mezi lety 1791 a 1812, původně bylo označováno jako Besarábie. Po roce 1918 získalo území Rumunsko a v roce 1940 se ho opět zmocnilo Rusko (resp. SSSR). Besarábie byla rozdělena mezi Ukrajinskou SSR a Moldavskou SSR. V souvislosti s rozkladem SSSR na začátku 90. let byla vyhlášena Podněsterská SSR, později pak označovaná jako Podněsterská moldavská republika. V roce 1991 získala Moldavská SSR samostatnost jako Moldavská republika. V roce 1992 byla vedena válka mezi Moldavskem a Podněsterskou republikou, následně vyhlásila Podněsterská republika úplnou nezávislost. Tato republika, s hlavním městem Tiraspol, nebyla dosud mezinárodním společenstvím uznána.⁸¹ Ačkoliv existence tohoto státu není uznána, oblast fakticky funguje jako samostatný stát a moldavská vláda v současnosti nemá žádný vliv na dění v oblasti. Separatistické hnutí v Podněstří mělo vliv také na ekonomiku Moldavska, neboť oblast Podněstří představuje až 40 % průmyslového potenciálu Moldavska.⁸²

---

⁸⁰ Součástí Polska byly jen do roku 1939, pak je pohltit SSSR a v roce 1941 byly okupovány Německem.

⁸¹ Honzák, Pečenka, 1998

⁸² Tishkov, 1997

Region vymezený Běloruskem, Moldavskem a Ukrajinou se může zdát velmi nesourodý. Dvě země, Bělorusko a Ukrajinu, spojují historické kořeny a také jazyková příbuznost. Moldavsko se odlišuje, neboť moldavština nepatří mezi slovanské, ale románské jazyky. V čem jsou si všechny tři státy blízké, jsou debaty kolem národního sebeurčení autochtonního obyvatelstva a role národního jazyka v tomto problému. Všechny tři národy, Ukrajinci, Bělorusové i Moldavané, se musejí potýkat s otázkou své svébytnosti, která je rozměňována používáním cizího jazyka (ruštiny) širokými vrstvami obyvatelstva. Ukrajínština a běloruština jsou mnohými považovány za dialekt nebo jakousi nižší formu ruštiny. Moldavština je podobně považována za dialekt rumunštiny. (Moldavština byla v minulosti navíc také ohrožena užíváním ruského jazyka.) Všechny tři jazyky prošly obdobím, kdy jimi mluvilo převážně venkovské obyvatelstvo a kdy jejich užívání bylo znakem příslušnosti „k nižší vrstvě obyvatel“.

Tento problém nabývá na důležitosti zvláště pokud o jazyku uvažujeme jako o jednom z nejdůležitějších znaků národa. Pak totiž zpochybňujeme existenci ukrajinského, běloruské i moldavského národa. A nabízí se odpověď, že lidé žijící na Ukrajině a v Bělorusku jsou jen odnoží národa ruského a Moldavané nejsou samostatnou skupinou, ale že jde o Rumuny.

Především pro jazykovou příbuznost byly Ukrajina a Bělorusko považovány v sovětském období za státy, kde rusifikace bude probíhat rychle a tak zde byl nastartován tento proces v masivní formě. Mělo dojít k tzv. sblížení a splynutí národů, které mělo vyústit ve vytvoření jednotného sovětského národa. Dančák a Pavka⁸³ dokládají fakt, že rusifikace postupovala velmi rychle počtem škol, které vyučovaly v ruském a ukrajinském jazyce, neboť proces rusifikace byl podpořen školským zákonem z roku 1959 a již v šedesátých letech se v oblastních městech na Ukrajině vyučovalo na 72 % školách rusky a 28 % školách ukrajinsky, přičemž v Kyjevě tvořil podíl ruských škol 84 %.

Příčinou rychlé rusifikace byl pravděpodobně i fakt, že právě na Ukrajině a v Bělorusku žila na začátku 90. let polovina všech Rusů, kteří se po rozpadu SSSR ocitli za hranicemi Ruské federace.⁸⁴ Proces rusifikace se bohužel odráží i v objektivitě dat, které z tohoto regionu máme. S tímto problémem se setkáváme i v jiných zemích, ale můžeme tvrdit, že na Ukrajině a Bělorusku je mnohem závažnější. Rozsáhlá rusifikace a meznícké

---

⁸³ Dančák, Pavka, 2000

⁸⁴ Kolstoe, 1995

sňatky ztěžují určení toho, kdo je Rusem a kdo příslušníkem jiné národnosti. Kolstoe⁸⁵ například uvádí, že na konci 60. let, kdy prováděli sovětské etnografy svůj výzkum ve smíšených ukrajinsko-ruských vesnicích na východní Ukrajině, se mnoho zaměstnanců kolchozů označilo za Ukrajince, ačkoliv před dvanácti či patnácti lety deklarovali ruskou národnost.

Při posledním sčítání, které proběhlo ještě v době existence Sovětského svazu, bylo v Bělorusku 1,3 milionu Rusů, což představuje asi 13 % tehdejší populace. Bělorusové sami pak tvořili téměř 78 % obyvatelstva. Další větší menšinou byli Poláci (4 %), Ukrajinci (téměř 3 %) a Židé (1 %). Další menšiny zaujímají méně než 1 %. Růst podílu Rusů v běloruské společnosti byl stabilní, na konci 50. let tvořili 8 % populace, v roce 1970 10,4 % populace a v roce 1979 to bylo téměř 12 % populace.⁸⁶

Při sčítání lidu v roce 1989 zaujímali Ukrajinci spolu s Rusi téměř 95 % obyvatelstva na Ukrajině. Jednotlivé podíly dalších menšin (Židů, Bělorusů, Moldavanů, Bulharů, Poláků, Maďarů, Řeků, Tatarů a dalších) představoval méně než 1 % celkové populace. Ačkoliv byla situace v relativních ukazatelích dosti podobná situaci v Bělorusku, v absolutních počtech se situace liší. Rusové na Ukrajině představovali 22,1 % populace, to znamená 11 355 600 osob, zatímco v Bělorusku byl počet Rusů přibližně o řád nižší, tedy 1 342 100. To je dáno jak menší rozlohou Běloruska, tak také jeho menší hustotou zalidnění. Nárůst podílu Rusů mezi lety 1970 a 1989 byl téměř 3 procentní body a v reálných číslech představoval asi 2 200 000 osob. (Ačkoliv nárůst počtu Ukrajinců byl 2 100 000 osob, jejich podíl v Ukrajinské SSR klesl o 2,2 procentního bodu.)⁸⁷

Moldavané v sovětském období nikdy nepřekročili 66 % podílu na populaci v Moldavské SSR. Rusové představovali 6 % v 1940, 10,2 % v 1959, 13 % v 1989. (Přičemž 38 % z nich žilo v Moldavsku od narození a 41 % déle než 15 let.) Rusové nikdy nebyli nejpočetnější menšinou v Moldavsku, vždy zde bylo více Ukrajinců, kteří představovali nejpočetnější menšinu.⁸⁸ Mezi další významné menšiny patřili Gagauzové (turkický národ,

---

⁸⁵ Kolstoe, 1995

⁸⁶ National Statistical Committee of the Republic of Belarus, 1998-2009

⁸⁷ Dančák, Pavka, 2000

⁸⁸ Kolstoe, 1995

největší část žije v Moldavsku, dále pak na Ukrajině, a Rusku, malé zastoupení mají také v Rumunsku, Bulharsku, Řecku a Střední Asii⁸⁹), Bulhaři a Židé.

5.2.2 Etnické složení a jeho vývoj po roce 1991

Ve všech třech zemích proběhla sčítání lidu, tudíž je možné porovnávat data, která vzešla z posledního sovětského sčítání v roce 1989 s novými výsledky, které odrážejí změny, jež proběhly v 90. letech. V Bělorusku proběhlo sčítání lidu v roce 1999, na Ukrajině v roce 2001 a v Moldavsku v roce 2004. Bohužel data z Moldavska jsou do jisté míry zavádějící, neboť do sčítání nemohla být zahrnuta oblast Podněstří.

Ve všech třech zemích došlo od posledního censusu k snížení počtu obyvatel. V Bělorusku a Moldavsku se propad pohybuje kolem 100 tisíc osob, na Ukrajině je tomu téměř o 3 miliony osob. Shodně ve všech třech zemích vzrostl podíl titulární národnosti v populaci.

Tabulka 9: Změny v etnickém složení mezi lety 1989 a 1999/2001/2004

Bělorusko	1989		1999		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Bělorusové	7 904 623	77,9	8 159 073	81,2	+ 254 450	+3,3
Rusové	1 342 099	13,2	1 141 731	11,4	-200 368	-1,8
Poláci	417 720	4,1	395 712	3,9	-22 008	-0,2
Ukrajinci	291 008	2,9	237 014	2,4	-53 994	-0,5
Židé	111 977	1,1	27 810	0,3	-84 167	-0,8
Ostatní	84 379	0,8	83 897	0,8	-482	0
Celkem	10 151 806	100,0	10 045 237	100,0	-106 569	-

⁸⁹ Horák, 2004

Ukrajina	1989		2001		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Ukrajinci	37 419 053	72,7	37 541 700	77,5	+122 647	+4,8
Rusové	11 355 582	22,1	8 334 100	17,2	-3 021 482	-4,9
Bělorusové	440 045	0,9	275 800	0,6	-164 245	-0,3
Moldavani	324 525	0,6	258 600	0,5	-65 925	-0,1
Krymští Tataři	46 807	0,1	248 200	0,5	+201 393	+0,4
Ostatní	1 866 022	3,6	1 798 600	3,7	-67 422	+0,1
Celkem	51452034	100,0	48 457 000	100,0	-2 995 034	-

Moldavsko ⁹⁰	1989		2004		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Moldavani	2 794 749	64,5	2 564 850	75,8	-229 899	+11,3
Ukrajinci	600 366	13,8	282 406	8,4	-317 960	-5,4
Rusové	562 069	13,0	201 219	5,9	-360 850	-7,1
Gagauzové	153 458	3,5	147 500	4,4	-5 958	+0,9
Bulhaři	88 419	2,1	73 276	2,2	-15 143	+0,1
Ostatní	136 299	3,1	114 081	3,3	-22 218	+0,2
Celkem	4 335 360	100,0	3 383 332	100,0	-952 028	-

Zdroj: Demoskop weekly, 2009, National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, 2009, National Statistical Committee of the Republic of Belarus, 1998–2009, State Statistics Committee of Ukraine, 2003–2004

Reálně se nejvíce snížil počet Rusů na Ukrajině a to o 3 miliony osob, což činí rozdíl oproti poslednímu sčítání téměř 5 procentních bodů. V Bělorusku se počet Rusů snížil oproti roku 1989 o 200 tisíc, tedy přibližně o 2 procentní body. V Moldavsku to byl úbytek o 360 tisíc lidí, což představuje 7 procentních bodů, nicméně nelze určit jakou roli zde hrálo nezahrnutí Podněstří, kde byl podíl Rusů tradičně vyšší než na zbytku území. Ruské menšiny na Ukrajině a v Bělorusku tak stále zůstávají nejpočetnějšími, zatímco v Moldavsku jsou nejpočetnější menšinou Ukrajinci následovaní právě Rusy.

⁹⁰ Data jsou zkreslena neboť ve sčítání z roku 2004 nejsou zahrnuty data z oblasti Podněstří

Většina menšin v regionu zaznamenala úbytek obyvatel, k navýšení došlo jen u Krymských Tatarů, jejichž počet vzrostl ze 47 tisíc v roce 1989 na téměř 250 tisíc v roce 2001.⁹¹ Šlo především o repatriace ze Střední Asie, kam byli Tataři deportováni za údajnou velezradu během 2. světové války. Ačkoliv bylo toto obvinění odvoláno již v roce 1967, návrat byl povolen až v roce 1988 a velká část se vrátila až po rozpadu SSSR.⁹² Ukrajinská vláda dodatečně připravila repatriační programy, které se zaměřovaly na Krymské Tatary, ale také na Bulhary, Armény, Řeky a Němce. Celkem bylo na tyto programy vynaloženo 800 milionů ukrajinských hřiven (asi 160 milionů amerických dolarů).⁹³

Pokud se zaměříme na rovnoměrnost rozložení ruské menšiny v jednotlivých státech, zjistíme, že nejrovnoměrněji je ruská menšina rozmístěna v Bělorusku, kde je sice vyšší koncentrace Rusů ve východní části země, ale nadprůměrný je pouze ve Vitebské oblasti. Nadprůměrný podíl je také v hlavním městě Minsku (20,2 %), což je dáno tím, že jde o centrum země.⁹⁴

Na Ukrajině se podíl Rusů zvyšuje od západu na východ. Vysoký podíl Rusů tedy nalezneme v Charkovské (25,6 %), Luhanské (39 %), Donecké (38,2 %), Záporožské (24,7 %) a Oděsské oblasti (20,9 %). I když i v těchto oblastech se podíl Rusů rapidně snížil. Například v Charkovské oblasti došlo ke snížení podílu Rusů až o 7,6 procentního bodu. Specifickou oblastí ve smyslu národnostních menšin je poloostrov Krym. V Krymské oblasti Rusové představují většinu, jejich podíl sice od roku 1989, kdy tvořili 65,6 %, klesl na 58,3 % v roce 2001, nicméně je stále velmi vysoký. Z hlediska měst mají Rusové nejvyšší podíl v Sevastopolu (71,6 %), kde se nachází ruská námořní základna.⁹⁵

Ruská menšina je na současném moldavském území rozmístěna velmi roztržtěně vysoký podíl ruského obyvatelstva nalezneme v Kišiněvě (13,9 %), v regionu Balti (19,2 %), Besarabeasca (8,9 %), Cahul (6,5 %) a Edinet (6,2 %).⁹⁶ V Podněsterské republice bylo v roce 2004 stejně jako v samotném Moldavsku provedeno sčítání lidu. Můžeme vidět, že podíl

---

⁹¹ State Statistics Committee of Ukraine, 2003-2004

⁹² Honzák, Pečenka, 1998

⁹³ Malynovska, 2006

⁹⁴ Dančák, 2000

⁹⁵ State Statistics Committee of Ukraine, 2003-2004

⁹⁶ National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, 2009

Rusů v této oblasti stabilně roste od začátku minulého století až na současných 30,4 % populace.⁹⁷

Tabulka 10: Etnické složení Moldavska včetně Podněstří, 2004

Moldavsko a Podněstří	Moldavsko		Podněstří		Celkem	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Moldavani	2 564 850	75,8	177 000	31,9	2 741 850	69,6
Ukrajinci	282 406	8,4	160 000	28,8	442 406	11,2
Rusové	201 219	5,9	168 000	30,4	369 219	9,4
Ostatní	334 857	9,9	50 347	8,9	385 204	9,8
Celkem	3 383 332	100,0	555 347	100,0	3 938 679	100,0

Zdroj: National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, 2009, PRM, 2009

5.2.3 Migrace v regionu

Mezinárodní migrace v tomto regionu je v současnosti charakteristická velkým počtem osob odcházejících za prací. Z pohledu občana České republiky bychom mohli očekávat, že velká část pracovních migrantů míří na západ, neboť i my se tu můžeme často setkat, především v dělnických profesích, s lidmi z Ukrajiny a Moldavska. Opak je však pravdou. Ačkoliv se podíl lidí migrujících na západ stabilně zvyšuje (20 % v roce 1991 a 33 % v roce 2004⁹⁸), nejdůležitějším cílovou zemí v regionu je stále Ruská federace.

Migrace z tohoto regionu je zatížena dvěma problémy. Prvním je ilegální práce. Jen velmi malé procento těch, kteří odcházejí na západ za prací (migrace do Ruska z tohoto regionu a získání práce zde není omezeno) zde pracuje legálně. Velká část těchto osob odjíždí pouze s turistickým vízem, a protože nejsou na žádných úřadech oficiálně vedeni stávají se často oběťmi trestné činnosti a nemohou se domoci svých práv, která by v opačném případě mohli využívat. Druhým problémem je obchod s lidmi. Jde především o ženy a děti prodávané na západ nejčastěji za účelem prostituce.

⁹⁷ V roce 1926 zde žilo 8,6 % Rusů, v roce 1936 14,2 % a v roce 1989 to bylo 25,5 %; PRM, 2009

⁹⁸ Malynovska, 2006

Migrace na Ukrajinu měla během sovětské éry pozitivní bilanci, i když i emigrace byla významná. Sčítání lidu z roku 1989 uvádí, že až 44 % osob ruské národnosti se narodila mimo Ukrajinu. Po pádu sovětského režimu se migrace ještě zintenzivnila vlivem návratů, od začátku roku 1991 do konce roku 1992 přišel do země více než milion navrátilců. Významný byl v 90. letech také počet uprchlíků z konfliktních oblastí bývalého SSSR.⁹⁹

Pokles počtu obyvatel mezi dvěma výše zmíněnými censy má důsledek v emigraci, mezi lety 1994 a 1998 došlo k poklesu o 240 tisíc Rusů a z toho 85 % vycestovalo do Ruska. Nicméně velký počet Rusů do země také přicházel, například v roce 1994 tvořili Rusové 20 % imigrantů z Uzbekistánu a více než 50 % imigrantů z Kyrgyzstánu. Vysoký podíl na emigraci ze země měla na začátku 90. let židovská menšina. Ruská menšina se podílí na emigraci stabilně a zvyšuje se podíl ukrajinských migrantů.¹⁰⁰ Migrační bilance Ukrajiny s Ruskem je stabilně negativní a přibližně 75 % všech imigrantů přichází z Ruska a 85 % emigrantů odchází do Ruska. IOM¹⁰¹ uvádí, že z Ukrajiny do Ruska přišlo během let 1998 až 2000 přibližně 147 tisíc imigrantů ruské národnosti a odešlo asi 77 tisíc osob (tato čísla představují asi 20 % všech imigrantů ruské národnosti a 40 % emigrantů ruské národnosti přicházejících resp. odcházejících na Ukrajinu.)¹⁰²

Pokud se budeme zabývat migrací z Moldavska patrně nejprve narazíme na informace o remitencích, které tvoří značný finanční obnos a emigranti tak výrazně přispívají do rozpočtu své země. Pracovní migrace má však i svá negativa. Některé zdroje uvádí, že 500 tisíc¹⁰³, jiné až 600 tisíc osob¹⁰⁴ vycestovalo z Moldavska za prací. To je nezanedbatelný podíl ekonomicky aktivních obyvatel a má dopad i na osobní rovinu. Mnoho dětí v současné době vyrůstá bez jednoho nebo i obou rodičů, neboť ti se snaží zajistit živobytí v cizině. V roce 2003 vycestovalo ze země 1,8 milionu osob a 95 tisíc z nich se nevrátilo.¹⁰⁵ Nejdůležitějšími partnery Moldavska z hlediska migrace jsou Rusko a Ukrajina. Pokud bychom se zaměřili na ruskou národnost, zjistíme, že mezi lety 1998 a 2000 odcestovalo do Ruska téměř 150 tisíc Rusů a zpět do Moldavska se vrátilo asi 4,5 tisíce Rusů, ve všech třech letech tato část

---

⁹⁹ Malynovska, 2006

¹⁰⁰ Malynovska, 2004

¹⁰¹ IOM, 2002

¹⁰² Tamtéž

¹⁰³ Migration News, 2004

¹⁰⁴ Jandl, 2003

¹⁰⁵ Migration News, 2004

ruských migrantů představovala 2 až 3 % etnických Rusů migrujících z nebo do Ruské federace.¹⁰⁶

Data týkající se migrace z nebo do Běloruska jsou velmi kusá. Je možné předpokládat, že jde o vliv režimu, který zde panuje. Nejvýznamnějším partnerem co se týče migrace je pro Bělorusko Ruská federace (60 % migrantů z Běloruska míří do Ruské federace), dalšími v pořadí jsou: Kazachstán, Ukrajina, Moldavsko, Litva a Lotyšsko. Je zajímavé, že v období od začátku roku 1998 do konce roku 2000 mělo Rusko negativní migrační bilanci etnických Rusů ze všech postsovětských zemí, kromě Běloruska. V tomto období do Běloruska přicestovalo asi 26 tisíc etnických Rusů, přičemž z Běloruska vycestovalo jen necelých 19 tisíc. V průměru 15 % ruských migrantů z Ruska mířilo do Běloruska. Zaměříme-li se na migraci mimo postsovětský prostor mělo Bělorusko vzhledem k ostatním zemím vždy, s výjimkou Číny a Libanonu, negativní migrační bilanci.¹⁰⁷

5.2.4 Postavení ruských menšin v regionu

Postavení menšin je v tomto regionu v mnoha ohledech jiné, než v předchozí kapitole týkající se Pobaltí. Ruská menšina zde byla již před vznikem SSSR a migrace neproběhla v tak výrazných vlnách. Také již byla zmíněna jazyková a kulturní blízkost Ukrajinců a Bělorusů s Rusy.

Občanství

Otázka občanství byla v Bělorusku, na Ukrajině i v Moldavsku po rozpadu SSSR vyřešena podobně jako v dříve zmiňované Litvě. Ve všech třech státech byla lidem, kteří chtěli získat občanství poskytnuta tzv. „zero option“. I když později došlo ke změnám v zákonu o občanství, ti kteří ho získat chtěli, dostali tuto možnost.

Moldavský zákon o občanství z 5. 6. 1991, umožňoval získat občanství všem, kdo na území Moldavska žili v době vyhlášení nezávislosti (23. 6. 1990). Podmínkou byl pouze

---

¹⁰⁶ IOM, 2002

¹⁰⁷ Tamtéž

legální zdroj příjmů. Pokud se jeden rodič narodil na území státu, bylo dítěti přiznáno občanství automaticky. Nebyly zde žádné jazykové požadavky. Jediným problémem, se kterým se museli někteří „cizinci“ vyrovnat, bylo to, že Moldavsko nepovolovalo (až na některé výjimky) dvojí občanství, a tak byli lidé postaveni před nutnost volit, u ruské menšiny tedy mezi ruským a moldavským občanstvím.¹⁰⁸ Nový zákon o občanství vstoupil v platnost 2. 6. 2000.¹⁰⁹ Z posledního sčítání lidu vyplývá, že 3 371 082 osob na území Moldavska je moldavskými občany, bez občanství je 5 374 osob, občanství jiného státu má 5 554 osob, 12 705 osob má dvojí občanství, které stát vydává ve výjimečných případech.¹¹⁰ V Podněstří byl zvolen jiný přístup a na základě censu se odhaduje, že až jedna třetina obyvatel má dvojí občanství. Zodpovězení otázky týkající se občanství bylo v podněsterském sčítání dobrovolné.¹¹¹

Běloruská legislativa umožňovala získat občanství každé osobě, která měla na území nástupnického státu trvalý pobyt v době, kdy byl zákon přijat, tedy k 18.10.1991, vylučuje však dvojí občanství.¹¹² Nový zákon o občanství byl přijat v roce 2002, stanovuje nové podmínky mezi nimi také dobu trvalého pobytu na území v délce nejméně 7 let a dostatečnou znalost běloruštiny nebo ruštiny.¹¹³

První postsovětský zákon o občanství byl na Ukrajině přijat 8. 10. 1991. Všichni lidé s trvalým pobytem byli oprávněni získat ukrajinské občanství, podmínkou však bylo, aby životní partner, rodiče nebo alespoň jeden z prarodičů se narodil na Ukrajině. V opačném případě byl vyžadován pětiletý pobyt na území. Když v roce 1992 mělo dojít k oznámkování sovětských pasů, aby tak získaly platnost ukrajinského cestovního dokladu, obrázek na známce byl ve formě ukrajinského národního znaku, tedy trojzubce. Někteří Rusové měli pocit, že jde o jakési zavázání se k loajalitě Ukrajině a tuto možnost odmítli.¹¹⁴ Nejpřijatelnější by bylo pro většinu Rusů mít dvojí občanství, to není ukrajinskou ústavou vyloučeno, ale je nutné, aby státy, mezi sebou uzavřely mezinárodní dohodu. Rusko

---

¹⁰⁸ Kolstoe, 1995

¹⁰⁹ COE, 2000

¹¹⁰ National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, 2009

¹¹¹ PRM, 2009

¹¹² Kolstoe, 1995

¹¹³ NCPI, 2003-2009; Bohužel není možné dohledat kolik lidí s jakým občanstvím bylo v době posledního sčítání v Bělorusku.

¹¹⁴ Také se objevovaly námitky, že jde o fašistický symbol, užívaný během 2. světové války určitou ukrajinskou fašistickou organizací.

s Ukrajinou doposud takovou úmluvu nepodepsalo.¹¹⁵ Současný zákon o ukrajinském občanství je platný od roku 2001.

V době posledního sčítání lidu na Ukrajině bylo ukrajinskými občany téměř 48 milionů obyvatel, což představuje přibližně 99 %. Ruské občanství mělo necelých 96 tisíc obyvatel (0,2 %), což je nejvýznamnější skupina obyvatel s jiným než ukrajinským občanstvím. Dále bylo zjištěno, že více než 82 tisíc obyvatel nemá žádnou státní příslušnost.¹¹⁶

Užívání ruštiny

Jak již bylo v úvodu zmíněno, všechny tři státy se svým způsobem potýkají s problematikou státního jazyka. Na území Běloruska, Moldavska i Ukrajiny byl zaveden zákon o jazyce ještě před rozpadem SSSR. V Moldavsku a na Ukrajině byl zaveden v roce 1989, v Bělorusku pak o rok později. Všechny tři zákony shodně uváděly pouze jeden státní jazyk.

V současné době ukrajinská i moldavská ústava zakotvuje pouze jeden státní jazyk a tím je jazyk titulární národnosti.¹¹⁷ Zároveň je zde výslovně uvedeno, že bude zajištěna ochrana a rozvoj ruštiny a dalších jazyků menšin. Dále se zde shodně uvádí, že bude podpořeno studium cizích jazyků pro mezinárodní užití. Obě dvě země mají zvláštní jazykový zákon.¹¹⁸

Běloruský jazykový zákon byl pozměněn na základě referenda, které se uskutečnilo 14. 5. 1995. Tohoto referenda se zúčastnilo 64,8 % oprávněných voličů a pro zrovnoprávnění ruštiny s běloruštinou se vyjádřilo 83,3 % zúčastněných.¹¹⁹

---

¹¹⁵ Kolstoe, 1995

¹¹⁶ State Statistics Committee of Ukraine, 2003-2004

¹¹⁷ Moldavská ústava uvádí, že moldavština je psaná latinkou. (V Podněstří se při psaní moldavštiny užívá azbuka.)

¹¹⁸ MINELRES, 2007; V podněsterské ústavě jsou ustanoveny tři rovnocenné státní jazyky: moldavština, ruština a ukrajinština. Přičemž moldavština musí být psaná azbukou. V oficiálním styku jasně převažuje užití ruštiny; Kolstoe, 1995

¹¹⁹ Řezník, 2003

Jak vyplývá ze sčítání lidu, která byla v jednotlivých zemích provedena, je užívání ruštiny stále velmi rozšířeno. V běloruském sčítání uvedlo 85,6 % Bělorusů jako svůj mateřský jazyk běloruštinu, zároveň však pouze 43,3 % z nich používá běloruštinu pro komunikaci v soukromí. 58,6 % z nich používá v běžné komunikaci spíše ruštinu. 90,7 % Rusů uvedlo jako svůj rodný jazyk ruštinu a pro běžnou komunikaci ji používá 95,7 % z nich. Také Ukrajinci žijící v Bělorusku používají hojně právě ruštinu (83,6 %). Z celé populace používá pro běžnou komunikaci nejčastěji ruský jazyk 62,8 % obyvatel.¹²⁰

V ukrajinském sčítání byla položena pouze otázka týkající se mateřského jazyka. 85,2 % Ukrajinců považuje za svůj rodný jazyk ukrajinštinu a 14,8 % ruštinu. Přičemž 95,9 % Rusů žijících na Ukrajině považuje za svůj rodný jazyk ruštinu a jen 3,9 % z nich ukrajinštinu. Ruština je velmi rozšířena také mezi dalšími menšinami Ukrajiny, mezi národnostmi, které uvedly jako svůj rodný jazyk ruštinu u více než 50 % populace, nalezneme: Řeky (88,5 %), Židy (83,0 %), Němce (64,7 %), Bělorusy (62,5 %), Tatary (58,7 %) a Gruzíny (54,5 %). Celkem ve sčítání uvedlo jako svůj rodný jazyk ukrajinštinu 67,5 % obyvatel Ukrajiny, což je o 2,8 procentního bodu více než v posledním sčítání z roku 1989. Oproti tomu ruština zaznamenala pokles o 3,2 procentního bodu na současných 29,6 % obyvatel považujících za svůj rodný jazyk ruštinu.¹²¹

V Moldavsku byla otázka položena také jen v souvislosti s mateřským jazykem a jazykem, který lidé nejčastěji používají. Moldavštinu uvedlo jako svůj rodný jazyk necelých 60 % obyvatel, ruštinu pak 11 % obyvatel. Zanedbatelné množství Moldavanů uvedlo jako svůj mateřský jazyk ruštinu (0,13 %) a 97 % Rusů uvedlo jako rodný jazyk ruštinu a pouze 1,6 % moldavštinu. 59 % obyvatelstva Moldavska nejčastěji užívá moldavštinu, 16 % ruštinu, 3,8 % ukrajinštinu, 3,1 % gagauzštinu atd.¹²²

Ve všech třech zemích tohoto regionu je ruština poměrně hojně užívanou v médiích, ve školách i v běžném denním kontaktu. V Bělorusku je v současné době ruský jazyk preferovaný i ze strany oficiálních míst. A co se týče například denního tisku, má ruština převahu nad tiskem v běloruštině.¹²³ Mohlo by se zdát, že je běloruština oficiálními místy znevýhodňována: ve školním roce 1994/1995 bylo 40 % škol s vyučovacím jazykem

---

¹²⁰ Statistical Committee of the Republic of Belarus, 1998-2009

¹²¹ State Statistics Committee of Ukraine, 2003-2004

¹²² National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova, 2009

¹²³ ABM, 2008

běloruštinou, zatímco o deset let později to bylo pouze 24 % škol. Tuto domněnku také potvrzuje, že běloruština je dnes v podstatě jazykem, který je vhodný pro etnografický a historický výzkum, případně literaturu. Ti, kteří však využívají běloruštinu pro běžnou komunikaci, mohou být obviněni z nacionalismu a případně být podezříváni ze sympatií s opozicí. Tito lidé mohou být také diskriminováni, například státní společnosti nezaměstnají osobu užívající běloruštinu.¹²⁴

V Moldavsku není používání ruského jazyka nijak významně omezeno, je možné běžně zakoupit ruské noviny a nejsledovanějším televizním kanálem je zde ruská kabelová televize ORT.¹²⁵

Situace na Ukrajině je komplikovanější, ruština zde není v rovnoprávném postavení s ukrajinštinou, je však hojně užívaná a pro mnohé je stále uzákonění jejího používání politickým tématem. Objevují se však i opačné hlasy a to pro větší podporu ukrajinštiny ze strany státu. Například v říjnu roku 1995 vydala část ukrajinské elity tzv. „Manifest ukrajinské inteligence“, který ostře kritizoval jazykovou politiku státu právě za její laxnost ve smyslu ochrany a rozvoje státního jazyka.¹²⁶

Politická práva menšin

Jak bylo naznačeno v předchozím textu ruská kultura a tedy i ruská minorita má v Bělorusku výsadní postavení, proto nenajdeme žádné výtky týkající se diskriminace této menšiny.¹²⁷ V Bělorusku existuje několik konvenčních politických stran, které hájí zájmy Rusů.¹²⁸

Minority Rights Group International uvádí, že z hlediska práv menšin byla v legislativě Moldavska učiněna dostatečná opatření na ochranu menšin a to přijetím zákona o národnostních menšinách v roce 2001. Moldavsko bylo chváleno Radou Evropy za své úsilí o

---

¹²⁴ International Helsinki Federation, 2006

¹²⁵ Machálek, 2006; Naprosto jiná situace panuje v separatistickém Podněstří, kde jsou paradoxně diskriminováni, ti kteří užívají moldavštinu. Ta musí být psaná azbukou, což pak nadále znevýhodňuje studenty pokud chtějí pokračovat ve studiu ve samotném Moldavsku nebo v Rumunsku, kde se samozřejmě užívá formu psanou latinkou; U.S. Department of State, 2007a

¹²⁶ Dančák, Pavka, 2000

¹²⁷ V naprosto jiném postavní se nachází polská menšina.

¹²⁸ MAR, 2003a

dialog s menšinami, především co se týče změn v legislativě. Například je zajištěno, že část předvolebních materiálů bude distribuována také v jazycích národnostních menšin. Díky tomu, že pro vstup do parlamentu je třeba překonat 6% hranici je předpoklad zvolení strany, která by byla založena nějakou národnostní menšinou víceméně znemožněn.¹²⁹ Přesto zde bylo v parlamentu 26 zástupců menšin (ze 101 křesel), šlo však o osoby kandidující na kandidátkách celostátních stran. Jsou to zástupci ruské, ukrajinské, bulharské, azerské a gagauzské menšiny.¹³⁰

V případě Ukrajiny se na stránkách projektu „Minority at Risk“ uvádí, že Rusové jsou objektem určité vládní a společenské diskriminace, nejsou však pronásledováni žádnou formou přímé represe. Zpráva však neuvádí žádné příklady. Stejně tak vágně se vyjadřuje o znevýhodnění primárně ruských politických stran, nicméně neuvádí, v čem toto znevýhodnění spočívá.¹³¹ Problematický je především požadavek, aby politická strana měla svou kancelář minimálně v polovině regionů v zemi, což nahrává především velkým politickým stranám. Dalším požadavkem je nemít zahraničního sponzora, přitom však neexistují příspěvky politickým stranám ze strany státu.

V posledních volbách získali křesla v parlamentu zástupci ruské, bulharské, tatarské, arménské, maďarské, gruzínské a židovské menšiny. Jeden zástupce etnických Rusů byl také přímo ve vládě. Jak již bylo zmíněno ruština a její postavení je v zemi stále otevřeným politickým tématem, a tak i v posledních parlamentních volbách některé politické strany z východních a jižních regionů Ukrajiny měly jako jeden bod ve své kampani zlepšení statutu ruského jazyka na Ukrajině.¹³²

---

¹²⁹ MRG, 2005a

¹³⁰ U.S. Department of State, 2007a

¹³¹ MAR, 2003b

¹³² U.S. Department of State, 2007b

5. 3. Zakavkazsko – Arménie, Ázerbájdžán, Gruzie

5.3.1 Historie příchodu Rusů

Území dnešní Arménie bylo historicky rozděleno mezi Turecko a Persii (17. století). Východní část pak byla v roce 1828 připojena k Rusku. Arménské osídlení však zasahovalo mnohem dále na jih a až v 19. a 20. století bylo redukováno v důsledku tureckých masakrů. V roce 1918 vznikl na území turecké i ruské části nezávislý stát Arménie. Ale již v roce 1920 převzali v zemi vládu bolševici a za dva roky po té se stala Arménie součástí Zakavkazské SFSR v rámci SSSR. V roce 1936 pak byla Zakavkazská SFSR zrušena a Arménská SSR se stala součástí Sovětského svazu bezprostředně.¹³³

Severní část Ázerbájdžánu byla Ruskem anektována ve stejném roce jako Arménie (1828) a stejně tak i zde vznikl v roce 1918 nezávislý stát, který se následně stal součástí Zakavkazské SFSR. Po jejím zrušení v roce 1936 byla vytvořena Ázerbájdžánská SSR. Konflikt v arménské exklávě Náhorním Karabachu, který měl za následek migraci velké části obyvatel v regionu, probíhal mezi Arménií a Ázerbájdžánem od roku 1988, příměří bylo uzavřeno v roce 1994, kdy většina území zůstala pod kontrolou Arménie.¹³⁴

Gruzie byla k Rusku připojována postupně v letech 1801–1864. Toto připojování území začalo po smrti krále Erekleho I., který podepsal smlouvu s Ruskem o ochraně. Byl posledním gruzínským panovníkem. Dále se osud Gruzie vyvíjel stejně jako v dalších dvou zakavkazských republikách. Krátkou nezávislost vyhlášenou v roce 1918 vystřídala Zakavkazská SFSR a po jejím zrušení došlo k osamostatnění Gruzínské SSR. Gruzie se již od počátku 90. let potýká se separatismem v autonomních republikách Abcházie, Adžárie a v dříve autonomní oblasti Jižní Osetie.¹³⁵ V případě Jižní Osetie celá situace vyústila do ozbrojeného konfliktu mezi Gruzii a Ruskou federací v srpnu 2008. Diplomatické vztahy mezi Gruzínskou republikou a Ruskou federací jsou tedy stále napjaté.

Jak můžeme vidět, Rusové ovlivňují dění na Kavkaze již od 19. století. To je samozřejmě spojeno i s příchodem Rusů do regionu.¹³⁶ Přesnější data týkající se podílu Rusů v jednotlivých zemích jsou bohužel dostupná až ze sovětských sčítání. V roce 1959 tvořil

---

¹³³ Honzák, Pečenka, 1998

¹³⁴ Tamtéž

¹³⁵ Tamtéž

¹³⁶ Prvními Rusy, kteří přišli do regionu byli zástupci náboženské sekty, kteří zde hledali azyl.

podíl Rusů v Arménii 3,2 %, v Gruzii 10,1 % a 13,6 % v Ázerbájdžánu.¹³⁷ Ve všech zemích regionu se v průběhu dalších sčítání podíl Rusů zmenšoval. Tento snižující se podíl je především důsledkem migrace, částečně je pak také způsoben rozdílným přirozeným přírůstkem populace titulárních národností a Rusů.¹³⁸ Značný pokles počtu Rusů z Ázerbájdžánu a Gruzii zde byl ve všech třech mezicensovních obdobích (1959–1970, 1970–1979 a 1979–1989). V posledním období se tento jev týkal celého Zakavkazska tedy i Arménie.¹³⁹

Tabulka 11: Podíl Rusů v jednotlivých zemích Zakavkazska v období SSSR

Rok	1959	1970	1979	1989
Arménie	3,2 %	2,7 %	2,3 %	1,6 %
Ázerbájdžán	13,6 %	10,0 %	7,9 %	5,6 %
Gruzie	10,1 %	8,5 %	7,4 %	6,3 %

Zdroj: Dunlop, 1993

Na území všech tří zakavkazských republik bylo dle censu uskutečněného roku 1989 celkem 784 tisíc Rusů. Velká většina z nich žila na území Ázerbájdžánu (392,3 tisíc) a v Gruzii (341,2 tisíc), pouze 51,6 tisíc Rusů žilo v té době na území Arménie. Významný podíl Rusů žil především v hlavních městech jednotlivých sovětských republik. V Arménii žilo v roce 1989 v Jerevanu 22,9 % všech Rusů, v Tbilisi 36,6 % a v Baku 54,5 %.¹⁴⁰

5.3.2 Etnické složení po roce 1991

Etnické složení celého regionu je velmi pestré, v oblasti Kavkazu žije více než padesát samostatných národů.¹⁴¹ Nicméně v průběhu let dochází k homogenizaci etnického složení

¹³⁷ Dunlop, 1993

¹³⁸ Například od roku 1959 do roku 1979 Rusů v Arménii reálně přibývalo, v roce 1959 zde žilo 56,5 tisíc Rusů, v roce 1970 66,1 tisíc a v roce 1979 70,3 tisíce, přesto se podíl na populaci snižoval.

¹³⁹ Anderson, Silver, 1989

¹⁴⁰ Dunlop, 1993

¹⁴¹ Britannica Online Encyclopedia, 2009

populací jednotlivých kavkazských států, Dunlop¹⁴² tento pokles počtu osob ruské národnosti přičítá především emigraci.

Nejhomogennějším státem Kavkazu je bezesporu Arménie. Podíl Arménů v zemi dosahoval již v roce 1989 93,3 %, v posledním sčítání z roku 2001 to bylo 97,9 %. Arméni byli také jedinou etnickou skupinou, která zaznamenala početní nárůst obyvatel. Druhou nejpočetnější skupinou jsou Jezídové (Kurdové). Rusové jsou v pořadí druhou nejvýznamnější etnickou menšinou Arménie. Jejich počet se mezi sčítáními v roce 1989 a 2001 snížil téměř o 37 tisíc a jejich podíl klesl o 1,2 procentního bodu. V roce 2001 tak trvale žilo na území Arménské republiky pouze 14 660 osob deklarujících ruskou národnost.¹⁴³

Tabulka 12: Změny v etnickém složení mezi lety 1989 a 1999/2001/2002

Arménie	1989		2001		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Arméni	3 083 616	93,3	3 145 354	97,9	+61 738	+4,6
Jezídové/ Kurdové	56 127	1,7	40 620	1,3	-15 507	-0,4
Rusové	51 555	1,6	14 660	0,4	-36 895	-1,2
Ukrajinci	8 341	0,2	1 633	0,1	-6 708	-0,1
Asyřané	5 963	0,2	3 409	0,1	-2 554	-0,1
Ostatní	99 174	3	7 335	0,2	-91 839	-2,8
Celkem	3 304 776	100,0	3 213 011	100,0	-91 765	-
Ázerbájdžán	1989		1999		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Ázerbájdžánci	5 804 980	82,7	7 205 500	90,6	+1 400 520	+7,9
Rusové	392 304	5,6	141 700	1,8	-250 604	-3,8
Arméni	390 505	5,6	120 700	1,5	-269 805	-4,1

¹⁴² Dunlop, 1993

¹⁴³ National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009

Lezginové	171 395	2,4	178 000	2,2	+6 605	-0,2
Talyšové	21 169	0,3	76 800	1,0	+55 631	+0,7
Ostatní	240 825	3,4	230 700	2,9	-10 125	-0,5
Celkem	7 021 178	100,00	7 953 400	100,00	+932 222	-
Gruzie						
Gruzie	1989		2002		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Gruzíni	3 787 393	70,1	3 661 173	83,8	-126 220	+13,7
Arméni	437 211	8,1	248 929	5,7	- 88 282	-2,4
Rusové	341 172	6,3	67 671	1,5	-273 501	-4,8
Ázerbájdžánci	307 556	5,7	284 761	6,5	-22 795	+0,8
Osetinci	164 055	3,1	38 028	0,9	-126 027	-2,2
Ostatní	363 454	6,7	70 973	1,6	-292 481	-5,1
Celkem	5 400 841	100,0	4 371 535	100,0	-1 029 306	-

Zdroj: Burke, 2001, Demoskop weekly, 2009, National Statistical Service of the Republic of Armenia, 2009, Statistics Georgia, 2009

V Ázerbájdžánu se také významně zvýšil podíl titulární národnosti mezi dvěma sčítáními a to o téměř 8 procentních bodů, které představují přibližně 1,4 milionů osob. Jde o důsledek migrace zapříčiněné konfliktem s Arménií. Další etnickou skupinou, která zaznamenala nárůst jsou Talyšové. Rusové tvoří nejvýznamnější menšinu v Ázerbájdžánu. Jejich počet se však markantně snížil. Mezi sčítáními v roce 1989 a 1999 došlo k poklesu podílu o 3,8 procentního bodu, což je více než 250 tisíc osob. Větší pokles zaznamenala pouze arménská menšina a to o 4,1 procentního bodu. Ázerbájdžán byl jedinou zemí regionu, která v průběhu 90. let 20. století zaznamenala zvýšení počtu obyvatel.¹⁴⁴

Počet obyvatel Gruzie se mezi dvěma censy snížil o více než jeden milion osob.¹⁴⁵ Významný nárůst podílu v populaci zaznamenali pouze Gruzíni. V roce 1989 představovali 70,3 % obyvatel, zatímco v roce 2002 to bylo 83,8 %. Drobný nárůst podílu o 0,8 procentního bodů byl zaznamenán také u Ázerbájdžánců. Nicméně i u těchto dvou národnostních skupin došlo v reálných číslech ke snížení počtu obyvatel. Rusové byli v minulosti druhou

¹⁴⁴ Burke, 2001

¹⁴⁵ Data z gruzínského sčítání nejsou zcela přesná v některých obcích v oblastech Jižní Osetie a Abcházie se nepodařilo sčítání provést; Statistics Georgia, 2009

nejvýznamnější menšinou v Gruzii, nejpočetnější menšinou byli Arméni. Mezi sčítáními se podíl Rusů snížil o 4,8 procentního bodu, což odpovídá asi 273 tisícům obyvatel. Příslušnost k ruské menšině v roce 2002 deklarovalo jen necelých 68 tisíc osob a je pravděpodobné, že po událostech v roce 2008 dojde k dalšímu snížení tohoto počtu.¹⁴⁶

Jak již bylo naznačeno díky nestabilní politické situaci v těchto zemích je velmi obtížné získat současná data o etnickém složení, která se vztahují k jejich autonomním oblastem a republikám. Dle Honzáka a Pečenky¹⁴⁷ Gruzínskou Abcházii obývalo 40 % Gruzínů, 20 % Rusů a 20 % Abcházců, dalšími významnými minoritami byli Arméni, Řekové a Ukrajinci. Adžárii obývalo 54 % Adžárů, 29 % Gruzínů, 8 % Rusů a dále Arméni, Řekové a Ukrajinci. V Jižní Osetii měli nadpoloviční většinu Osetinci (66 %), další významnou etnickou skupinou byli Gruzíni (29 %) a Rusové (2,5 %). Na arménském území se nachází Nachičevanská autonomní republika, kde žije arménská ázerbájdžánská menšina. Ázerbájdžánci zde tvoří 96 % populace, dále zde žijí Rusové (1,5 %), Kurdové (1 %) a Arméni (1 %). Na ázerbájdžánském území se nachází enkláva arménského osídlení, kde Arméni v minulosti představovali více než 75 % obyvatelstva.¹⁴⁸ Můžeme se domnívat, že v současnosti jejich podíl, díky odchodu velké části ázerbájdžánského obyvatelstva, ještě vzrostl.

5.3.3 Migrace v regionu

Migrace v regionu je charakteristická negativní migrační bilancí, která má své kořeny již v období, kdy Arménie, Gruzie a Ázerbájdžán byli součástí Sovětského svazu. Ještě výrazněji se pak emigrace projevila po rozpadu SSSR. Jejimi příčinami byla především ekonomická a politická nestabilita regionu. Lidé odcházeli z těchto zemí především ve snaze nalézt lepší životní úroveň. Nelze však opomenout ani ozbrojené konflikty v regionu, které se odrazily jak v mezinárodní migraci, tak v počtu vnitřně přesídlených osob. Šlo především o konflikt mezi Arménií a Ázerbájdžánem o Náhorní Karabach a střety gruzínské vlády se separatisty. Tyto odchody se týkaly všech etnik žijících v těchto třech kavkazských republikách Rusy nevyjímaje.

---

¹⁴⁶ Statistics Georgia, 2009

¹⁴⁷ Honzák, Pečenka, 1998

¹⁴⁸ Encyclopedia of the Nations, 1994

Pro migraci v Arménii, resp. z Arménie, jsou typické dva faktory, pracovní migrace a početná arménská diaspora. Mezi lety 2002 a 2007 odešlo za prací 94 % všech migrantů (asi 230 tisíc lidí).¹⁴⁹ Nejčastější destinací je Ruská federace, ale i v dalších zemích žijí početné arménské menšiny.¹⁵⁰ Díky této arménské diaspoře jsou Arméni schopni přizpůsobit se v novém prostředí a relativně snadno najít práci. Během 90. let tedy byly nejčastějšími destinacemi: Ruská federace, Ukrajina, Bělorusko a USA. Ačkoliv především díky nízkému počtu obyvatel ruské národnosti, je migrace Rusů v Arménské republice zanedbatelná. Je třeba zmínit, že emigrace mnohonásobně převyšuje imigraci. Například v roce 1999 byl počet ruských emigrantů čtyřikrát vyšší než počet imigrantů.¹⁵¹

Ázerbájdžán se dnes musí potýkat především s nelegální migrací z východu, protože je jednou z možných cest migrantů z Asie do Evropy. V minulosti však největší problém představovalo množství vnitřně přesídlených v důsledku konfliktů v regionu. V roce 1999 tak bylo evidováno 616 546 vnitřně přesídlených osob, což odpovídá přibližně 8 % populace. Většina z těchto lidí přišla o domov během let 1993 a 1994.¹⁵² Ačkoliv v některých letech byla díky bezpečnostní situaci migrační bilance pozitivní, z dlouhodobého hlediska je výrazný odliv obyvatel z Ázerbájdžánu, což se projevilo především mezi ruským obyvatelstvem. Mezi dvěma censy se počet Rusů snížil přibližně o čtvrt milionu a to především v důsledku migrace. Emigrace Rusů z Ázerbájdžánu vrcholila v období mezi lety 1990 a 1995.¹⁵³ Statistiky říkají, že od roku 1989 do roku 1995 odešlo ze země 169 tisíc osob ruské národnosti. V tomto období odešlo také 15 tisíc Ukrajinců a 3 tisíce Bělorusů.¹⁵⁴ I když od roku 1996 emigrace Rusů postupně klesá, tvořili Rusové 30,3 % všech emigrantů ze země. V roce 2000 se na emigraci z Ázerbájdžánu podíleli 21,6 %, ačkoliv jejich podíl na populaci byl pouze 1,8 %. V roce 2000 tak převyšovala ruská emigrace nad imigrací pětikrát.¹⁵⁵

Gruzie se z hlediska migrace potýká s obdobnými problémy jako Ázerbájdžán. Evropská unie definovala 5 problémů, kterým by měla Gruzie věnovat pozornost. Jde o vyřešení problému vnitřně přesídlených osob z Abcházie a Jižní Osetie, integrace Meschetských Turků, emigrace Gruzínů do zemí Evropské unie, tranzitní migrace a vytvoření

---

¹⁴⁹ Grigoryan, 2009

¹⁵⁰ Základem jsou zpravidla uprchlíci z Turecka z počátku 20. století.

¹⁵¹ IOM, 2002

¹⁵² Encyclopedia of the Nations, 2009a

¹⁵³ Mishin, 2001

¹⁵⁴ Encyclopedia of the Nations, 2009a

¹⁵⁵ IOM, 2002

imigrační a azylové politiky. Na začátku 90. let se vnitřní přesídlení týkalo asi 230 tisíc osob z Abcházie a 12,2 tisíc osob z Jižní Osetie.¹⁵⁶ Současná data uvádějí 252 až 279 tisíc vnitřně přesídlených osob na území Gruzie, z nichž 220 až 248 tisíc jsou lidé z Abcházie, kteří jsou mimo domov již od zmiňovaných 90. let. Přibližně 32 tisíc osob je stále mimo domov v důsledku konfliktu na území Jižní Osetie v srpnu 2008. Předpokládá se, že během konfliktu uprchlo asi 30 tisíc osob také na území Severní Osetie, která je součástí Ruské federace.¹⁵⁷ Tak jako ve zbytku regionu je i pro Gruzii nejvýznamnější cílovou zemí jejich migrantů Ruská federace, následovaná Ukrajinou, Běloruskem a Ázerbájdžánem. Mimo postsovětský prostor to jsou Německo a Izrael. Ačkoliv je migrace Rusů stále významná, představovala v roce 1999 asi 20 % emigrace ale i imigrace do země, jejich podíl se během let snižuje. Gruzie má negativní migrační bilanci a ta se projevuje také u ruské menšiny. Například v roce 1998 představovala čistá míra migrace -4 470 osob, v roce 1999 -3 271 osob a v roce 2000 - 2 940 osob.¹⁵⁸ Ačkoliv je bilance negativní, rozdíl se během let snižuje a můžeme říci, že již došlo ke stabilizaci počtů Rusů v zemi.

5.3.4 Postavení ruské menšiny v regionu

Z hlediska postavení menšin je třeba zdůraznit rozdílné vnímání ruské přítomnosti na Kavkazu v jednotlivých republikách. Pro Arménii bylo Rusko vždy spojencem, ke kterému se vzhlíželo s jakousi nadějí. Arménie je křesťanskou zemí obklopenou mnohem silnějšími muslimskými státy, které si činily nároky na arménské území (jediným nemuslimským sousedním státem je Gruzie, vztahy Arménie a Gruzie však také nejsou bezproblémové). Rusko mimo jiné stálo na straně Arménie například v konfliktu o Náhorní Karabach. Od toho se samozřejmě odvíjí opačný pohled na Ruskou federaci ze strany Ázerbájdžánu.

Gruzie se potýká se spory přímo s Ruskou federací. Spekuluje se například o tom, do jaké míry ruská administrativa podporuje separatistické tendence v Jižní Osetii a Abcházii. Do těchto sporů se promítla také rusko-čečenská válka. Mnoho čečenských uprchlíků našlo azyl právě v Gruzii, což se negativně odrazilo v již tak pošramocených rusko-gruzínských vztazích.

---

¹⁵⁶ Selm, 2005

¹⁵⁷ IDMC, 2008

¹⁵⁸ IOM, 2002

Ruské menšiny v Arménii, Ázerbájdžánu i Gruzii jsou však tak málo početné, že nejsou vnímány jako významné ohrožení pro politickou situaci v zemi. Jedinou hrozbou by mohl být zásah Ruské federace na území těchto zemí s odůvodněním ochrany jejich občanů. Jako se to se již stalo v případě Gruzie při zásahu v Jižní Osetii, kde má mnoho osob ruské občanství.

Občanství

Otázka zavedení zákonů o občanství v regionu Zakavkazska nevyvolalo zdaleka takové vášně jako v předcházejících dvou regionech. Jedním důvodem je poměrně malý počet občanů jiné národnosti na území těchto států, poměrně snadný vstup z těchto zemí do Ruské federace a mimo jiné také výhody plynoucí z vlastnictví ruského občanství.

Zákon o občanství byl v Ázerbájdžánu přijat poměrně dlouhou dobu po vyhlášení nezávislosti a vstoupil v platnost 30. 9. 1998. V té době se na území tohoto státu nacházelo 6 096 osob bez státní příslušnosti. Všichni, kdo během jednoho roku požádali o udělení ázerbájdžánského občanství, jej získali.¹⁵⁹ Zákon zaručoval občanství osobám, které měly trvalý pobyt na území státu k 1. 1. 1992. V současné době je občanství zaručeno všem, kdo se narodí na území státu bez ohledu na jeho náboženskou či národnostní příslušnost.¹⁶⁰

Pro Armény a obyvatele Arménské republiky je z hlediska občanství zásadní poměrně nová možnost dvojího občanství, které může získat i osoba, která odmítla arménské občanství po 1. 1. 1995, kdy bylo dvojí občanství zakázáno zákonem o občanství. Tento zákon byl v roce 2007 novelizován.¹⁶¹ Novela právní normy byla přijata především na podporu lepšího zapojení arménské diasporu do dění v samotné Arménii. Otázkou zůstává jaký bude zájem o tuto možnost.

Gruzínský zákon o občanství byl přijat 25.3.1993 a od té doby byl celkem pětkrát novelizován.¹⁶² Situace v této zemi je v mnohém problematictější než v ostatních dvou zemích Zakavkazska. Problémem však nejsou časté novely zákona o občanství, ale občanství

---

¹⁵⁹ Alovat, 2006

¹⁶⁰ COE, 2000

¹⁶¹ Ministry of foreign affairs, 2007

¹⁶² COE, 2000

obyvatel autonomní republiky Abcházie a autonomní oblasti Jižní Osetie. Mnoho osob zde je občany Ruské federace a to se následně odráží v rusko-gruzínských mezinárodních vztazích. Ruská strana také bývá obviňována z toho, že toto občanství uděluje osobám trvale žijícím na těchto dvou územích, aby tak získala větší vliv v oblasti. Objevuje se také diskriminace gruzínských občanů vzhledem k získání občanství v Abcházii. Obyvatelé Abcházie totiž mohou mít dvojí občanství a to ruské a abcházské, nicméně není povoleno mít současně občanství Gruzie a Abcházie, což znemožňuje Gruzínům participovat na politickém životě v této autonomní republice.¹⁶³

V oblasti občanství resp. držitelů jednotlivých typů občanství v regionu Zakavkazska se velmi špatně získávají relevantní data, a tak není možné zcela objektivně posoudit, jak jsou jednotlivé problémy spojené s občanstvím rozsáhlé. Nicméně můžeme prohlásit, že se nijak zásadně neprojevují na existenci ruské menšiny v této oblasti resp., že Rusové, kteří zde žijí, nijak výrazně neusilují o změny v zákonech jednotlivých republik, aby získali lepší postavení.

Ruský jazyk

Ačkoliv počet Rusů v regionu se v současnosti pohybuje jen kolem čtvrt milionu osob, má ruština mezi jazyky národnostních menšin výsadní postavení. Jedním, z důvodů je samozřejmě význam ruského jazyka v minulosti. Nicméně i dnes hraje významnou roli v internetnické komunikaci. Důležitou roli pak sehrává také v případě migrace za prací a při studiu v zahraničí, neboť Rusko je v tomto směru stále významným partnerem zakavkazských zemí.

Ve všech státech Zakavkazska je uzákoněn pouze jeden státní jazyk. V Arménii byl přijat zákon o jazyce v roce 1993. V Ázerbájdžánu vešel v platnost zákon o státním jazyce až v roce 2003. V Gruzii používání jazyka upravuje pouze ústava a v celé zemi je povolen pouze jeden státní jazyk a tím je gruzínština. Výjimku tvoří Abcházie, kde podle ústavy možno rovnoprávně užívat spolu s gruzínštinou i abcházštinu. Ve dvou dalších autonomních územích Gruzie je mimo gruzínštiny povoleno také užívání jazyků místních titulárních národů.¹⁶⁴

---

¹⁶³ U.S. Department of State, 2007c

¹⁶⁴ Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe, 2009

Ačkoliv ve všech státech je možné vyučovat žáky v jejich národních jazycích, méně početné minority se potýkají s nedostatkem nebo úplnou absencí studijních materiálů. Takové problémy nemusí ruské menšiny řešit, protože import ruských učebnic není v zásadě problémem.¹⁶⁵ S kritikou se zakavkazské republiky pro malou podporu menšin přesto setkávají. Příkladem může být Gruzie, kde i přes to, že se student hlásí na obor vyučovaný v ruštině, je nutné, aby složil jazykový test z gruzínštiny. Tento rozpor je obhajován tak, že studenti musejí mít znalost státního jazyka pokud chtějí studovat v Gruzii. To ovšem vede k odlivu nadaných studentů z řad menšin, kteří odcházejí studovat do zahraničí. Do budoucna se nabízí jako řešení méně náročné testy pro zástupce etnických menšin.¹⁶⁶

V médiích hraje ruština stále významnou roli a není problémem koupit v těchto zemích periodika nebo sledovat televizní vysílání v ruském jazyce.¹⁶⁷

Politická práva

V žádné ze zemí tohoto regionu nedošlo k tomu, že by se ruská menšina politicky výrazně profilovala, například, že by založila politickou stranu, která by uspěla ve volbách do zdejších parlamentů.

Jak již bylo výše zmíněno rusko-arménské mezinárodní vztahy jsou v mnoha ohledech nadstandardní. Na druhou stranu zde ruská menšina tvoří jen 0,4 % populace a tak se nedá očekávat žádná výrazná politická akce z jejich strany. V arménském parlamentu ani vládě navíc nezasedl žádný zástupce etnické minority žijících na území tohoto státu.¹⁶⁸

Ačkoliv jsou Rusové nejpočetnější ázerbájdžánskou menšinou ani zde nemají své zástupce v parlamentu a vládě. Jsou tu však zástupci Lezginů, Talyšů a Avarů.¹⁶⁹ Stejná situace panuje také v gruzínském parlamentu, kde ze 150 členů parlamentu je pět poslanců

---

¹⁶⁵ International Helsinki Federation, 2006

¹⁶⁶ Tamtéž

¹⁶⁷ U.S. Department of State, 2007d; U.S. Department of State, 2007e; U.S. Department of State, 2007c

¹⁶⁸ U.S. Department of State, 2007d

¹⁶⁹ U.S. Department of State, 2007e

arménské národnosti a tři poslanci jsou Ázebájdžáci.¹⁷⁰ Ani zde nejsou Rusové významně politicky angažovaní.

---

¹⁷⁰ U.S. Department of State, 2007c

5. 4. Střední Asie

5.4.1 Historie příchodu Rusů

Oblast Střední Asie byla před ovládnutím Rusy regionem obydleným převážně kočovnými kmeny. Území dnešního Kazachstánu bylo k Rusku trvale připojeno v roce 1868. Postupně pak byla připojována další území, která tvoří dnešní Střední Asii, jež je vymezena státy: Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Turkmenistán a Uzbekistán. Všechny titulární národy těchto států jsou turkického původu, s výjimkou Tádžiků, kteří patří do indoárijské jazykové skupiny.

Po ruské revoluci byla většina území přeměněna na tzv. Turkestánskou ASSR v rámci Ruské SFSR. Následně, ve 20. letech 20. století, byly vytvořeny svazové republiky pro jednotlivé středoasijské národy – Kazachy, Kyrgyzy, Uzbeky, Tádžiky, Turkmeny a Karakalpacky. Od roku 1936, kdy se administrativní poměry v oblasti ustálily, šlo o 5 svazových republik Sovětského svazu, Karakalpacká ASSR pak byla včleněna do Uzbekistánu. V roce 1991 všech pět svazových republik vyhlásilo nezávislost a následně se staly zakládajícími členy SNS.¹⁷¹

Rusové do oblasti přicházeli v mnoha vlnách a za různým účelem. Nejprve přicházeli obchodníci, ti se však v regionu trvale neusídlili. Prvním stálým ruským obyvatelstvem byli až drobní rolníci, kteří našli svůj nový domov v oblasti stepí dnešního Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Uzbekistánu. Nedostávalo se jim příliš vlídného přijetí, neboť zabírali půdu zdejšími pastevcům. Horák¹⁷² uvádí, že mezi lety 1896 a 1916 přišlo jen do kazašské stepi okolo jednoho milionu osadníků. Další významnou migrační vlnu tvořili dělníci a inženýři, kteří se podíleli v sovětském období na industrializaci středoasijských republik. Nesmíme však také opomenout, že v době Stalinovy vlády byla Střední Asie také místem vyhnanství pro početné politicky nespolehlivé skupiny obyvatel z evropské části SSSR a také většiny zcela vysídlených etnik (Krymští Tataři, Němci z Povolží, některé severokavkazské národy, ale také např. Korejci apod.)

Největší podíl na populaci ruské obyvatelstvo zaznamenalo shodně ve všech pěti SSR ve sčítání z roku 1959. Tehdy Rusové tvořili 42,7 % obyvatelstva v Kazachstánu, 30,2 %

---

¹⁷¹ Honzák, Pečenka, 1998

¹⁷² Horák, 2008

v Kyrgyzstánu, 17,3 % v Turkmenistánu, 13,5 % v Uzbekistánu a 13,3 % v Tádžikistánu. Od tohoto období jejich podíl klesal, i když reálně se jejich počty ještě zvyšovaly. Tento fakt je pravděpodobně dán především rozdílnou dynamikou populačního růstu mezi ruskou populací a populacemi původních obyvatel, zatímco na nárůst do 50. let měly největší vliv spontánní i nucené migrace. Nejvyšší absolutní počet Rusů byl v Uzbekistánu a Turkmenistánu zaznamenán ve sčítání z roku 1979, v Kazachstánu a Kyrgyzstánu pak ve sčítání z roku 1989. V Tádžikistánu byl zaznamenán v obou zmiňovaných sčítáních přibližně stejný počet Rusů.¹⁷³

5.4.2 Proměny etnického složení po roce 1991

Kvalita dat o demografickém složení populací v regionu Střední Asie je dosti rozdílná a v podstatě můžeme říci, že v určitých ohledech vypovídá o stavu administrativy a režimů v jednotlivých zemích. Ve všech případech kromě Kazachstánu a Kyrgyzstánu je nutné se spokojit se sekundárními daty. V případě Turkmenistánu, kde proběhl census již v roce 1995, tzn. ne v tradičním desetiletém odstupe od předchozího, pak můžeme pracovat jen s kusými informacemi. (Což v praxi znamená využít i citací tehdejšího prezidenta Nijazova.) V Uzbekistánu bohužel dosud žádné sčítání neproběhlo, proto jsou v jeho případě dodnes běžně citovány odhady vztahující se k roku 1996.

Ve všech zemích regionu Střední Asie kromě Kazachstánu došlo od roku 1989 do přelomu tisíciletí ke zvýšení počtu obyvatel a to i přes poměrně rozsáhlou migraci. V Kazachstánu bylo zaznamenáno zvýšení počtu obyvatel až v posledním sčítání, které proběhlo v roce 2009. Co je také shodné pro všechny tyto státy, je odliv Rusů, který se promítnul do snížení jejich podílu na populaci. Toto snížení se pohybuje od 9,0 po 2,8 procentního bodu.

Například v Kazachstánu v roce 1989 Kazaši netvořili ani polovinu obyvatelstva a pokud bychom mezi ruskojazyčné obyvatelstvo počítali i Ukrajince a Bělorusy, byli by ve své zemi menšinou. Situace se během deseti let zcela změnila. Kazaši dle sčítání z roku 1999 tvořili 53,4 %, což je nárůst o 13,7 procentních bodů. V posledním sčítání z roku 2009 již Kazaši představovali 63,1 % obyvatelstva.¹⁷⁴ Všechny další etnické skupiny kromě Uzbeků

---

¹⁷³ Dunlop, 1993

¹⁷⁴ Агентство Республики Казахстан по статистике, 2010

zaznamenaly pokles počtu obyvatel. Podíl Rusů v tomto období klesl na 30 %, to představuje asi 1,7 milionu osob. Celkem poklesl počet obyvatel Kazachstánu o 1,5 milionu osob z 16,5 milionů na necelých 15 milionů.¹⁷⁵ Velmi zajímavé je snížení podílu městského obyvatelstva z 56,4 % na 43,6 % mezi posledními dvěma sčítáními.¹⁷⁶

Tabulka 13: Etnické složení kazachstánu v průběhu tří sčítání lidu

Kazachstán	1989		1999		2009	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Kazaši	6 534 616	39,7	7 985 039	53,4	10 098 600	63,1
Rusové	6 227 549	37,8	4 479 618	30,0	3 797 000	23,7
Němci	957 518	5,8	353 441	2,4	178 200	1,1
Ukrajinci	896 240	5,5	547 052	3,6	333 200	2,1
Uzbeci	332 017	2,0	370 663	2,5	457 200	2,8
Ostatní	1 516 524	9,2	1 217 313	8,1	1 140 600	7,2
Celkem	16 464 464	100,0	14 953 126	100,0	16 004 800	100,0

Zdroj: Demoskop weekly, 2009; IDE-JETRO, 2002; Агентство Республики Казахстан по статистике, 2010

Populace v Kyrgyzstánu se zvýšila asi o 0,5 milionu osob a podíl Kyrgyzů na populaci vzrostl o 12,5 procentních bodů na necelých 65 %. Pokles podílu Rusů byl v této zemi nejmarkantnější, činil 9 procentních bodů. Nicméně reálné snížení počtu Rusů v zemi nebylo tak významné jako v Kazachstánu, představovalo přibližně 300 tisíc osob.¹⁷⁷

Počet obyvatel v Tádžikistánu byl při sčítání v roce 2000 více než 6 milionů, což je asi o 1 milion více než v posledním sovětském sčítání z roku 1989, přičemž počet Tádžiků vzrostl o 1,7 milionu. Tádžikové tak tvoří asi 80 % populace. Mezi těmito dvěma censy poklesl počet Rusů z 23,5 % na 16,5 %, tedy o 7 procentních bodů. Podíl klesl i u ostatních etnických skupin, ačkoliv například Kyrgyzů reálně přibylo.¹⁷⁸

¹⁷⁵ IDE-JETRO, 2002

¹⁷⁶ .Агентство Республики Казахстан по статистике, 2010

¹⁷⁷ Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 1999

¹⁷⁸ Demoskop weekly, 2009

Tabulka 14: Změny v etnickém složení mezi lety 1989 a 1995/1996/1999/2000

Kazachstán	1989		1999		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Kazaši	6 534 616	39,7	7 985 039	53,4	+1 450 423	+13,7
Rusové	6 227 549	37,8	4 479 618	30,0	-1 747 931	-7,8
Němci	957 518	5,8	353 441	2,4	-604 077	-3,4
Ukrajinci	896 240	5,5	547 052	3,6	-349 188	-1,9
Uzbeci	332 017	2,0	370 663	2,5	+38 646	+0,5
Ostatní	1 516 524	9,2	1 217 313	8,1	-299 211	-1,1
Celkem	16 464 464	100,0	14 953 126	100,0	-1 511 338	-
Kyrgyzstán	1989		1999		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Kyrgyzové	2 229 663	52,4	3 128 147	64,9	+898 484	+12,5
Rusové	916 558	21,5	603 201	12,5	-313 357	-9,0
Uzbeci	550 096	12,9	664 950	13,8	+114 854	+0,9
Ukrajinci	108 027	2,5	50 442	1,0	-57 585	-1,5
Němci	101 309	2,4	21 471	0,4	-79 838	-2,0
Ostatní	352 102	8,3	354 727	7,4	+2 625	-0,9
Celkem	4 257 755	100,0	4 822 938	100,0	+565 183	-
Tádžikistán	1989		2000		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Tádžikové	3 172 420	62,3	4 898 400	79,9	+1 725 980	+17,6
Uzbeci	1 197 841	23,5	1 012 500	16,5	-185 341	-7,0
Rusové	388 481	7,6	68 200	1,1	-320 281	-6,5
Kyrgyzové	63 832	1,3	65 500	1,1	+1 668	-0,2
Němci	32 671	0,6	1 100	0,1	-31 571	-0,5
Ostatní	237 358	4,7	81 800	1,3	-155 558	-3,4
Celkem	5 092 603	100,0	6 127 500	100,0	+1 034 897	-

Turkmenistán	1989		1995		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Turkmeni	2 536 606	72,0	3 452 103	77,0	+915 497	+5,0
Rusové	333 892	9,5	300 378	6,7	-33 514	-2,8
Uzbeci	317 333	9,0	412 459	9,2	+95 126	+0,2
Kazaši	87 802	2,5	89 665	2,0	+1 863	-0,5
Tataři	39 245	1,1	35 866	0,8	-3 379	-0,3
Ostatní	207 839	5,9	192 780	4,3	-15 059	-1,6
Celkem	3 522 717	100,0	4 483 251	100,0	+960 534	-

Uzbekistán	1989		1996		Rozdíl	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Uzbeci	14 142 475	71,4	-	80,0	-	+8,6
Rusové	1 653 478	8,3	-	5,5	-	-2,8
Tádžikové	933 560	4,7	-	5,0	-	+0,3
Kazaši	808 227	4,1	-	3,0	-	-1,1
Tataři	467 829	2,4	-	1,5	-	-0,9
Ostatní	1 804 508	9,1	-	5,0	-	-4,1
Celkem	19 810 077	100,0	-	100,0	-	-

Zdroj: Kompilace z dat: Demoskop weekly, 2009; IDE-JETRO, 2002; Национальный статистический комитет Кыргызской Республики, 1999; Тульский, 2005; Encyclopedia of the Nation, 2009b, GeoHive, 2000-200; CIA, 1996

Dle dat z turkmenského sčítání z roku 1995 počet obyvatel Turkmenistánu roste. Mezi lety 1989 a 1995 vrostl počet osob žijících v této zemi téměř o 1 milion. Výrazně vzrostl především podíl titulární národnosti na populaci, podíl Turkmenů se zvýšil z 72 % na 77 %. Počet Rusů se mezi těmito dvěma sčítáními snížil jen nepatrně a to o 30 tisíc, přesto tento úbytek znamenal pokles podílu o 2,8 %.¹⁷⁹ I když je kvalita dat z této země sporná, je reálné, že k významnějšímu odlivu ruských obyvatel došlo až v následujících letech. V roce 2001 tehdejší prezident Nijazov prohlásil: „V Turkmenistánu žije více než 40 národů, my s nimi

¹⁷⁹ Encyclopedia of the Nations, 2009b, GeoHive, 2000-2009

žijeme v míru a souladu. 3 % tvoří Uzbeki, 2 % Rusové. Titulární národ, Turkmeni, tvoří 91 %.¹⁸⁰

Jak již bylo zmíněno v případě Uzbekistánu, je možné se spolehnout jen na odhady. Sčítání lidu zde nebylo od roku 1989 provedeno a i místní statistický úřad poskytuje jen neúplné odhady. Odhady z roku 2009 hovoří o růstu populace na více než 27 milionů obyvatel, což je za 20 let nárůst téměř o 8 milionů osob. Nicméně odhady zastoupení jednotlivých etnických skupin jsou z roku 1996. Ty říkají, že vzrostl podíl Uzbeků ze 71,4 % na 80 % populace. Pravděpodobně mírně vzrostl podíl Tádžiků. Všechny další etnické menšiny nejspíše snížily svůj podíl na obyvatelstvu. V případě ruské menšiny to bylo z 8,3 % na 5,5 %.¹⁸¹ Při posledním sovětském sčítání bylo v zemi 1,65 milionu Rusů.¹⁸²

Rozmístění ruské populace nebylo v jednotlivých republikách rovnoměrné, největší zastoupení měla ruská populace především v regionech, kde se nacházelo také hlavní město. V Kazachstánu pak bylo významné zastoupení také v severních regionech země.¹⁸³

5.4.3 Migrace v regionu

Odliv ruské populace z oblasti se po roce 1991 zvýšil především kvůli sociálně ekonomickým podmínkám, které se většinou zemí s rozpadem SSSR zhoršily. Ve všech zemích regionu jsou nastoleny nedemokratické autoritativní režimy, které měly vliv na emigraci části populace.

Kazachstán se stal po rozpadu Sovětského svazu zemí, ze které odešel největší počet emigrantů. Migrační bilance mezi lety 1992 a 2000 byla -1 941 800 osob. Největší část migrantů tvořili Rusové (68,6 %) následovaní Ukrajinci (10,2 %).¹⁸⁴ Kazachstán se postupně stal prosperující zemí, která se stala také významnou přijímající zemí především pro migranty z ostatních zemí regionu.

---

¹⁸⁰ Demoskop weekly, 2001

¹⁸¹ CIA, 1996

¹⁸² Demoskop Weekly, 2009

¹⁸³ Někdy se hovoří o to, že to byl také jeden z hlavních důvodů přesunutí hlavního města Kazachstánu. Přesunutím hlavního města tak mělo díky přílivu Kazachů způsobit snížení podílu ruské populace v tomto regionu.

¹⁸⁴ IOM, 2002

Kyrgyzstán se také potýká s negativní migrační bilancí. Především na začátku 90. let tvořilo ruskojazyčné obyvatelstvo nejvýznamnější část migrantů. Tato migrace se odehrála v důsledku konfliktu mezi Uzbeky a Kyrgyzy v roce 1990, který zemi destabilizoval. Odhaduje se, že mezi lety 1992 a 1993 odešlo asi 104–110 tisíc osob.¹⁸⁵ Odliv Rusů však pokračoval i po odeznění tohoto konfliktu a má ekonomické důsledky. Rusové tvořili důležitou součást kyrgyzské ekonomiky, velká část z nich byla vysoce kvalifikovaná. Utrpěla tak například úroveň vzdělání, neboť na technických školách a univerzitách vyučovali právě Rusové.¹⁸⁶ Jedním z opatření proti emigraci této významné složky populace bylo uznání ruštiny jako dalšího oficiálního jazyka země. Navrhováno bylo také zavedení dvojího občanství pro osoby ruské národnosti.¹⁸⁷

Emigrace z Tádžikistánu po rozpadu SSSR byla ovlivněna především třemi faktory. Tím prvním byla občanská válka mezi lety 1991 až 1997.¹⁸⁸ Druhým výrazným faktorem se stala ekonomická situace země. Tádžikistán je nejchudší zemí regionu. Například v roce 2006 se odhadovalo HDP na osobu pouze na 1.600 amerických dolarů a CIA¹⁸⁹ uvádí, že téměř dvě třetiny obyvatel žijí v chudobě. Třetím faktorem je výrazná islamizace. Obyvatelstvo všech pěti zemí regionu muselo nově hledat identitu a vymezit se proti minulému režimu. V tomto směru byl islám ideálním prostředkem. Rusové vyznávají pravoslaví, a tak právě islámská kultura zažila po rozpadu Sovětského svazu určitou obrodu jako rozlišovací znak mezi původními obyvateli tohoto regionu a Rusy. Nicméně nikde se islamizace neprojevila tak výrazně jako v Tádžikistánu.

První vlna emigrace z Tádžikistánu je spojena s uzákoněním tádžičtiny jako jediného oficiálního jazyka v roce 1989. Tehdy opustilo zemi asi 10 tisíc osob.¹⁹⁰ Další vlna odchodů pak následovala po nepokojích v Dušanbe v roce 1990. Dle Ruské federální migrační služby odešlo do dubna roku 1993 z Tádžikistánu 300 tisíc Rusů, což představovalo 77 % všech Rusů žijících v zemi. Kolstoe¹⁹¹ připouští, že by toto číslo mohlo být nadhodnocené, přesto však říká, že Tádžikistán v tomto ohledu drží rekord v postsovětské emigraci. Tento náhlý a masivní odliv obyvatel zvýšil neúměrně ceny dopravy a nepřiměřeně snížil ceny nemovitostí.

---

¹⁸⁵ Horák, 2008

¹⁸⁶ Ergeshbayev, 2006

¹⁸⁷ Horák, 2008

¹⁸⁸ Honzák, Pečenka, 1998

¹⁸⁹ CIA, 2006

¹⁹⁰ Kolstoe, 1995

¹⁹¹ Tamtéž

Mnoho ruských organizací, mimo jiné také pravoslavná církev, se snažilo přesvědčit ruské obyvatele Tádžikistánu, aby nepanikařili a zůstali v zemi.¹⁹²

Velmi odlišná byla situace v Turkmenistánu. Rusové zde po rozpadu Sovětského svazu měli vyhlídky na poměrně dobré živobytí. Turkmenistán se nepotýkal v podstatě s žádnými konflikty mezi etnickými skupinami. A byl mu předpovídán významný ekonomický růst díky zásobám ropy a zemního plynu. Právě v energetickém sektoru, který měl nejvíce prosperovat, mnoho Rusů pracovalo. Od roku 1992 zde byl také uzákoněn nárok na dvojí občanství pro obyvatelstvo ruské národnosti.¹⁹³ Nástup emigrace Rusů byl tedy mnohem pozvolnější než v ostatních zemích a výrazně vzrostl až v roce 1995. Během let 1992 až 1995 vzrostl počet lidí, kteří ročně emigrovali ze země téměř na dvojnásobek (z 55, 9 tisíc osob na 94,5 osob) a ruské obyvatelstvo tvořilo téměř polovinu všech emigrantů. Pokud bychom počítali Bělorusy a Ukrajince jako ruskojazyčné obyvatelstvo, tvořila by migrace ruskojazyčného obyvatelstva 60 % celkového počtu migrantů. Emigrace do Ruska tvořila 62,2 % , do Kazachstánu 11 % , do Uzbekistánu 9,2 % , na Ukrajinu 7,2 % a do Běloruska 2,6 % . Také zde migrace negativně ovlivnila ekonomickou situaci. Horák¹⁹⁴ uvádí: „Bez ohledu na nedostatek empirických dat lze odhadnout, že v letech 1992–2004 emigrovalo z Turkmenistánu do Ruska okolo 250 tisíc lidí ruského nebo ruskojazyčného původu, což představuje pokles přibližně na 30 % jejich počtu v roce 1989.“

Nejdůležitějším faktorem, který zde ovlivňoval rozhodování o odchodu ze země, byl režim, který zde panuje. Je zdaleka nejméně demokratický v celé Střední Asii. Velká část ruského obyvatelstva se rozhodla odejít, když byl zrušen zákon o dvojitým občanství v roce 2003. Odhady říkají, že tato nová a obtížná situace se týkala asi 100 tisíc obyvatel.

Tito lidé stáli před velmi problematickým rozhodnutím: pokud by se rozhodli pro ruské občanství, stali by se z nich de facto cizinci, kteří by ztratili právo na své současné zaměstnání, vlastnění nemovitostí nebo možnost žít v hustě obydlených oblastech.¹⁹⁵ Pokud by zvolili turkmenské občanství, znamenalo by to pro ně v podstatě uzavření volného přístupu do Ruské federace resp. vízovou povinnost. Na tak závažné rozhodnutí dostaly tyto osoby pouze dvouměsíční lhůtu. Během roku 2003 tak požádalo o možnost přesídlení do Ruska

---

¹⁹² Kolstoe, 1995

¹⁹³ Tamtéž

¹⁹⁴ Horák, 2008

¹⁹⁵ Je zde reálná hrozba, že by mohli být přestěhováni do málo obydlených oblastí pouště.

federace asi 70 tisíc osob a dalších 27 tisíc povolení bylo vydáno ruskou ambasádou v Ašchabadu v prvním čtvrtletí následujícího roku.¹⁹⁶

Tak jako v předchozích zemích je pro migranty z Uzbekistánu Ruská federace nejvýznamnější cílovou zemí. Do Ruska odchází přibližně tři čtvrtiny migrantů. A Rusové mají mezi migranty významné postavení. Mezi lety 1998 a 2000 tvořili přibližně třetinu imigrantů do země a polovinu všech emigrantů. Početně ruští emigranti převyšovali ruské imigranty do Uzbekistánu asi patnáctkrát.¹⁹⁷

Odchod Rusů z regionu dle Kolstoe začal masakrem ve Fergánské kotlině (červen 1989), který sice nebyl namířen proti Rusům, ale v jeho důsledku odešlo ze země 20 tisíc osob ruské národnosti.¹⁹⁸ Horák pak uvádí, že mezi lety 1989 a 1998 odešlo z Uzbekistánu na milion osob ruskojazyčného obyvatelstva.¹⁹⁹ Zpráva IOM z roku 2002 zmiňuje dva významné faktory v uzbecké migraci: prvním jsou odchody lidí přesídlených do oblasti v období SSSR jako jsou Němci, Krymští Tataři a Meschetští Turci. Druhým faktorem je významná environmentální migrace z oblasti Aralského jezera.²⁰⁰

5.4.4 Postavení ruských menšin v regionu

Postavení ruských menšin v regionu nese některé společné znaky, jakými jsou například snaha o rovnoprávné postavení ruštiny s jazykem titulárního národa nebo úsilí o zřízení dvojího občanství pro osoby ruské národnosti. Přestože by se mohly životní podmínky Rusů v zemích Střední Asie zdát podobné kvůli podobnému charakteru jednotlivých režimů, není tomu tak. Míra práv přiznaných ruským menšinám v jednotlivých zemích je poměrně odlišná.

Postsovětský vývoj Kazachstánu ve směru k jeho ruské menšině je často charakterizován pojmem „kazachizace“. Kazachizací je označován proces posilování vlivu titulárního národa na dění ve státě. Stejskalová²⁰¹ popisuje tento jev takto: „Kazaši získali

---

¹⁹⁶ Malynovska, 2006

¹⁹⁷ IOM, 2002

¹⁹⁸ Kolstoe, 1995

¹⁹⁹ Horák, 2008

²⁰⁰ IOM 2002

²⁰¹ Stejskalová, 2001

různá privilegia, jako možnost dosáhnout vyššího vzdělání, snadnější přístup do státní správy, atd. Kazaši obsadili mnoho klíčových postů v systému politického řízení, ve státní správě, v centrálních i místních administrativních orgánech, což dovolovalo obyvatelům slovanského původu tvrdit, že jejich ekonomická váha neodpovídá politické.“ Stejskalová dále uvádí, že vzhledem k mimořádnému počtu etnik a nízkému podílu Kazachů nevnímali Rusové Kazachstán jako národní stát kazašského národa. V Rusku byly snahy o budování národního státu v Kazachstánu kritizovány, neboť dle nich nemůže vzniknout takový stát v zemi, kde titulární národ tvoří pouze 40 % obyvatelstva. Nevůli vzbuzoval také rozpor mezi přijímáním diskriminačních zákonů (například o jazyce a občanství) a vydáváním deklarativních prohlášení, která měla uspokojit jak Kazachy i Rusy.

Kazachizace mimo jiné také zahrnovala migraci kazašského obyvatelstva v rámci země tak, aby se jejich podíl zvýšil v oblastech s převažujícím ruským osídlením. Dalším nástrojem kazachizace je pak například i kontrola nad ruskými médii v zemi. Tento řízený proces byl úspěšný a vedl k vytlačení Rusů z veřejného života. Příkladem je situace ve státní správě, kde je v současné době pouze 5 % pozic vykonáváno nekazašským obyvatelstvem, ačkoliv jejich podíl na obyvatelstvu je nesrovnatelně vyšší. V minulosti byly zaznamenány protesty zástupců ruské menšiny v Kazachstánu proti diskriminačním postupům vlády, ale tyto projevy mají spíše klesající tendenci. Nejsilnější protestní akce byly v polovině 90. let minulého století.²⁰²

Vyloučení ruského obyvatelstva z veřejného života v Kyrgyzstánu má zcela jiné příčiny než v případě Kazachstánu. Na vině zde není diskriminace politická ale sociální. Kyrgyzští Rusové nemohou ve společnosti obstát díky nepotismu resp. místnímu klanovému systému.²⁰³

Po vyhlášení nezávislosti Kyrgyzstánu parlament usiloval o pozemkovou reformu, která by zajistila, aby pozemky v Kyrgyzstánu mohli vlastnit pouze lidé, kteří jsou národností Kyrgyzové. Prezident Akajev tento zákon dvakrát vetoval, tím pádem zákon nikdy nevstoupil v platnost. Jistá omezení na základě národnosti však přesto existují, například prezidentem nemůže být zvolen občan žádné jiné národnosti než kyrgyzské.²⁰⁴ Bývalému prezidentu Akajevovi jsou připisovány zásluhy za klid mezi etniky v Kyrgyzstánu. Prezident se snažil o

---

²⁰² MAR, 2006a

²⁰³ Horák, 2008

²⁰⁴ Kolstoe, 1995

dialog především mezi třemi nejpočetnějšími etnickými skupinami v zemi, tedy Kyrgyzy, Rusy a Uzbeky. Tento dialog měl vést k eliminaci nenávisti a nedorozumění, které by mohly vyústit v násilnosti. Významným krokem bylo například jmenování etnického Rusa Nikolaje Tanajeva premiérem.²⁰⁵ Po revoluci v roce 2005, kterou byl Akajev sesazen, panovaly obavy o budoucnost ruské menšiny v Kyrgyzstánu. V porevolučním období byl zaznamenán zvýšený počet emigrantů ruské národnosti ze země.²⁰⁶

Ruská menšina v Tádžikistánu nečelí diskriminaci z oficiálních míst, tedy nemůžeme hovořit o politické, kulturní či ekonomické diskriminaci. Nicméně tato menšina není ani příliš politicky aktivní. Rusové, kteří byli v Tádžikistánu nespokojení, již emigrovali.²⁰⁷

Situace Rusů v Turkmenistánu je velmi specifická. Nejprve byl režim k této skupině lidí velmi nakloněn. Rusové zde například získali možnost dvojího občanství, což byl nejliberálnější přístup v celém postsovětském prostoru. Příčinou byla samozřejmě především snaha zabránit emigraci kvalifikovaných pracovníků, na kterých byl průmysl země závislý.²⁰⁸ Situace se však postupem času měnila až nakonec vyústila ke zrušení dvojího občanství, jehož důsledky byly popsány již dříve. Díky situaci v zemi není možné, aby se ruská menšina jakýmkoliv způsobem politicky angažovala.²⁰⁹ A mimo jiné se Rusové potýkají s diskriminací na trhu práce, dle Horáka²¹⁰ nejhorší v celém regionu Střední Asie.

Situace Rusů v Uzbekistánu je poměrně klidná, i když rozhodně ne méně problematická než v jiných zemích. Kolstoe²¹¹ uvádí, že většina Rusů podporovala vznik samostatného Uzbekistánu a jeho politické představitele. Rusové se zde setkávají především se sociální diskriminací. Tato skupina lidí je v postatě v jakési schizofrenní situaci, kdy jsou vděční za autoritativní režim a určitou míru uzbekizace ve společnosti, neboť mezi nimi panuje mnohem větší strach z případné islamizace politické scény.²¹²

---

²⁰⁵ MAR, 2006b

²⁰⁶ MRG, 2005b

²⁰⁷ MAR, 2006d

²⁰⁸ Kolstoe, 1995

²⁰⁹ MAR, 2006c

²¹⁰ Horák, 2008

²¹¹ Kolstoe, 1995

²¹² MAR, 2006e

Občanství

Jak již bylo naznačeno v předchozích kapitolách, z hlediska postavení menšin v zemi je důležitá možnost získat občanství v zemi, ve které žijí. Stejně jako v ostatních nástupnických zemích SSSR, tak také v zemích Střední Asie je velký zájem ze strany ruské menšiny o získání dvojího občanství.

Získání občanství v Kazachstánu se řídí ústavou země a zákonem o občanství z roku 1991.²¹³ V literatuře se v podstatě neobjevují žádné zmínky týkající se osob bez státní příslušnosti, tudíž bychom mohli usuzovat, že se zde tento problém neobjevuje. Nicméně není tomu tak, UNHCR²¹⁴ uvádí, že zde žije 7.602 osob bez státní příslušnosti. Dvojí občanství zákon povoluje pouze pro etnické Kazachy žijící v zahraničí. Mimo Kazachstán žilo dle Kolstoe asi 3,3 milionu Kazachů, z toho 1,8 milionu v Rusku, 1,5 milionu jinde po světě – významná část v Číně a Mongolsku, kam utekli před kolektivizací.²¹⁵

V Kyrgyzstánu, na rozdíl od Kazachstánu, se otázka dvojího občanství otevřela i na diplomatické úrovni. V polovině 90. let navrhl ruský velvyslanec jednání o dvojím občanství. Rozhovory však nebyly úspěšné, neboť se kyrgyzská strana obávala dalšího odlivu ruskojazyčného obyvatelstva. O deset let později při projednávání nové ústavy se situace zcela otočila. Ruská strana ztratila zájem o otázce dvojího občanství vyjednávat. Nicméně v nové kyrgyzské ústavě je již možnost dvojího občanství zakotvena.²¹⁶

Také v Tádžikistánu se mělo dvojí občanství, které bylo v roce 1996 ruskému obyvatelstvu povoleno, stát příčinou snížení emigrace ze země. Nicméně ekonomická situace v zemi se v té době nezměnila, emigrace pokračovala a tento záměr neměl žádnou odezvu.²¹⁷ Tádžikistán dvojí občanství s většinou zemí nepovoluje, vztah mezi Ruskou federací a Republikou Tádžikistán je v této věci upraven dohodou.²¹⁸

Složitá situace týkající se postavení ruské menšiny v Turkmenistánu již byla v této kapitole zmíněna. Práva ruské menšiny v Turkmenistánu byla upravena několika

---

²¹³ Legislationonline, 2004-2010

²¹⁴ UNHCR, 2009

²¹⁵ Kolstoe, 1995

²¹⁶ Horák, 2008

²¹⁷ MAR, 2006d

²¹⁸ U.S. Department of State, 2010

mezinárodními smlouvami z let 1993 a 1995, které měly garantovat práva občanská, politická i ekonomická a to včetně zachování vlastnictví nemovitostí. Turkmenistán a Ruská federace měly navíc také dohodu o dvojím občanství, která zajišťovala držitelům dvojího pasu relativně volný pohyb mezi těmito dvěma státy. V roce 2003 však byla smlouva o dvojím občanství zrušena vzájemnou dohodou. Ruský parlament tuto dohodu neratifikoval, tudíž nevstoupila v platnost, ale prezident Nijazov vydal výnos, kterým donutil občany s dvojím občanstvím zvolit si pouze jedno. Tato volba fakticky znamenala stát se cizincem a pozbytí svá práva v Turkmenistánu nebo navždy ztratit možnost vycestovat z této země. Příčinou tohoto rozhodnutí prezidenta byl pravděpodobně atentát na jeho osobu, jehož hlavní viníci měli právě zmiňované dvojí občanství. V nové úpravě ústavy Turkmenické republiky z roku 2005 je uvedeno v článku 7, že mít vedle turkmenského další občanství je nepřijatelné.²¹⁹

Získání občanství v Uzbekistánu bylo garantováno všem lidem, kteří v době přijetí zákona (červenec 1992) žili na území Uzbekistánu.²²⁰

Ruský jazyk

Můžeme říci, že Rusové v regionu Střední Asie v období SSSR byli nejméně ovlivněni kulturou titulárních národností jednotlivých SSR. Jen 0,85 % Rusů žijících v Kazachstánu v roce 1989 hovořilo plyně kazašsky, 1,2 % Rusů v Kyrgyzstánu hovořilo kyrgyzsky, 3,5 % ruské populace v Tádžikistánu mluvilo plyně tádžicky, 2,5 % ruské menšiny v Turkmenistánu ovládalo turkmenštinu a 4,5 % Rusů v Uzbekistánu mluvilo uzbecky.²²¹ S tímto jevem je spojeno ale také pronikání ruštiny do povědomí původního obyvatelstva a tak i po rozpadu SSSR měla ruština nezastupitelné místo v komunikaci v tomto regionu.

Ve sčítání lidu v Kazachstánu z roku 1989 uvedlo 98,6 % Kazachů, že jejich mateřským jazykem je kazaština, avšak pouze asi 60 % mladých Kazachů bylo v té době schopno plyně mluvit a psát tímto jazykem.²²²

---

²¹⁹ Horák, 2008

²²⁰ Kolstoe, 1995

²²¹ Dunlop, 1993

²²² Kolstoe, 1995

První jazykový zákon byl přijat v roce 1989 a v červenci 1990 začala být kazaština uváděna programově do oficiální administrativy státu. V roce 1992 bylo provedeno sčítání týkající se znalosti jazyka, 17 % všech „Nekazachů“ uvedlo znalost kazašského jazyka, podíl mezi Rusy ale tvořil jen 2 %. V některých severních oblastech, s převahou ruského obyvatelstva, nebyla vyvinuta jakákoliv snaha mezi místními autoritami zavést jazykový program a to i přes nátlak ze strany hlavního města. 7. 11. 1992 proběhla na severu Kazachstánu demonstrace, které se zúčastnilo asi 15.000 demonstrantů za to, aby ruština nebyla uznána jen jako jazyk mezinárodní komunikace, ale jako druhý státní jazyk. 28. 1. 1993 byla přijata ústava, kde měla ruština stále postavení jazyka pro mezinárodní komunikaci, ale byla zde přidána formulace, že nikdo nesmí být diskriminován na základě neznalosti státního jazyka nebo jazyka mezinárodní komunikace.²²³ Podle ruskojazyčného obyvatelstva bylo formulací o jazyce pro mezinárodní komunikaci v ústavě zakotveno nerovnoprávné postavení jazyků, které dle nich vede k jejich diskriminaci. Právní rovnost jazyků však nic neříká o jejich faktické pozici v každodenní komunikaci, kde zcela dominoval ruský jazyk. Rusové tak nebyli motivováni se učit kazašsky.²²⁴

S nelibostí ruskojazyčného obyvatelstva bylo přijímáno i snižování počtu hodin výuky ruského jazyka na ruskojazyčných školách a růst počtu kazašských tříd na ruských školách. Ruský jazyk na školách převládal ještě v roce 1994 a v roce 1997 se učilo v ruském jazyce 49% žáků, ačkoliv početně kazašská mládež převyšovala ruskou. Ruština převládala také v médiích, z nichž 80 % až do roku 1997 používalo ruský jazyk. Jedinou oblastí, kde probíhaly větší změny a docházelo k vytlačování ruštiny, byly místní názvy ulic, ale také vesnic a měst.²²⁵

Právě rok 1997 byl zlomový v používání ruštiny. V tomto roce byl vydán nový jazykový zákon, který potvrzuje kazaštinu jako jediný státní jazyk, i když se zde uvádí, že ruština má být užívána ve státní správě společně s kazaštinou. Rovnost v užívání ruštiny a kazaštiny však popíralo ustanovení o státním programu, jehož výsledkem má být prioritní užívání kazaštiny.

Zákon mimo jiné upravuje také užívání jazyka v televizním a rádiovém vysílání, a to nejen ve veřejnoprávním, ale i v soukromém, kde má být program veden z 50 % v kazaštině a

---

²²³ Kolstoe, 1995

²²⁴ Stejskalová, 2001

²²⁵ Tamtéž

z 50 % v ruštině. Zákon vyvolal negativní reakci ruskojazyčného obyvatelstva. Obhajoba tohoto kroku z oficiálních míst argumentuje tím, že jedině v Kazachstánu může docházet k obrodě a rozvoji kazašské kultury, a zároveň jde o snahu o napravování křivd z minulosti.²²⁶

V Kyrgyzstánu je ruština stále hojně užívána²²⁷ a to například i při rozpravách v kyrgyzském parlamentu. Ruský jazyk byl v roce 1996 uznán jako jazyk mezinárodní komunikace a následně v roce 2000 mu byl udělen status oficiálního jazyka. Státním jazykem však dál zůstává pouze kyrgyzština. O rok později byla tato změna zanesena také do ústavy. Podobný status má ruština pouze v Bělorusku.

V roce 2003 opoziční poslanci prosadili zákon o jazyce, který stanovuje kyrgyzštinu jako státní, oficiální jazyk i jako „jazyk mezinárodní komunikace“. Tento zákon byl podepsán prezidentem Akajevem v roce 2004 i přes to, že předepisuje všem úředníkům povinnou znalost kyrgyzštiny.²²⁸ Bakijevova vláda, která nahradila kabinet prezidenta Akajeva, se snaží důrazně prosadit užívání kyrgyzštiny a podpořit obavy mezi nekyrgyzskými obyvateli z případné diskriminace, která by mohla být vedena na základě neznalosti státního jazyka. Ruštině byl zatím její status ponechán.²²⁹

Horák odhaduje, že ruština si zachová své výsadní postavení, ale už jen co by první cizí jazyk. A její význam bude postupně klesat. Její vymizení v oficiální komunikaci proběhne až s generační výměnou, kdy nastoupí lidé, kteří již nebyli vzděláváni v ruštině. Ve vzdělávání se ruština uplatňuje především na středních (15 % žáků) a vysokých školách (67 % studentů). V Kyrgyzstánu funguje Kyrgyzsko-ruská slovanská univerzita a více než tisíc studentů odjíždí v posledních letech studovat do Ruska.²³⁰

Ruským médiím se v zemi nekladou překážky. Ruské noviny jsou běžně dostupné (existuje dokonce více ruských než kyrgyzských mutací), stejně tak je na celém území

---

²²⁶ Stejskalová, 2001

²²⁷ Kolstoe uvádí, že kyrgyzští nacionalisté označovali Kyrgyzy, kteří neovládali kyrgyzštinu pojmem *mankurt* (člověk, který ztratil svou osobnost a stal se otrokem). *Mankurt* je označení, které zpopularizoval především Čingiz Ajtmatov, který paradoxně napsal všechna svá významná díla v ruštině, v jeho podání však slovo nemělo etnické či rasistické konotace; Kolstoe, 1995

²²⁸ Horák, 2008

²²⁹ U.S. Department of State, 2007g

²³⁰ Horák, 2008

možnost přijímat vysílání ruské televize. Ruskojazyčná média jsou oblíbenější a mají významný vliv, neboť zde pracují kvalitní novináři.²³¹

V Tádžikistánu je od dubna 1998 v platnosti zákon o jazyce, který stanovuje vydávání většiny úředních dokumentů v pouze tádžičtině, přesto ještě v roce 2008 byly tyto dokumenty běžně dostupné také v ruštině. Ruština je v ústavě Tádžikistánu definována jako „jazyk dorozumění mezi národy“. Ruský jazyk má stále vliv také ve vzdělávání. Na všech středních školách je povinná výuka ruského jazyka a to i přes nedostatek kvalifikovaných učitelů. A ruské střední školy jsou stále v oblibě, neboť otevírají možnost studia na ruských univerzitách. Stejně jako v Kyrgyzstánu působí v Tádžikistánu Slovanská (rusko-tádžická) univerzita. Ve vysokém školství má asi 20 % studentů alespoň část výuky v ruštině a od roku 2000 také stoupá počet mladých lidí, kteří odcházejí za studiem do Ruska.²³²

Oblast médií není striktně regulována a je možné bez omezení sledovat zahraniční a ruskojazyčná média. Nejvýznamnější média v zemi užívají právě ruštinu.²³³

Jako nejhorší bychom mohli hodnotit postavení ruského jazyka v Turkmenistánu. Do roku 1992 byly ještě snahy prohlásit ruštinu za druhý oficiální jazyk, později ale byla jednoznačně preferována turkmenština. Ruština zde ztratila význam i ve vzdělávání a to i přes to, že na všech školách byla formálně zavedena povinná výuka ruského a anglického jazyka. Díky nedostatku kvalifikovaných učitelů ale není tato povinnost naplněna. V Turkmenistánu je v současné době jediná ruská škola v Ašchabadu.²³⁴ Reforma školství, která celé základní a střední školství zhustila do devíti let, znemožňuje odchod za studiem do zahraničí.

Mediální oblast je v Turkmenistánu pod silnou kontrolou, navíc jsou všechna tištěná média kromě dvou ve vlastnictví státu.²³⁵ A jediný ruskojazyčný oficiální deník v zemi byl založen přímo prezidentem. V Turkmenistánu není možné od roku 2002 odebírat zahraniční tisk. Vláda také omezuje televizní vysílání, v zemi není dostupná kabelová televize.²³⁶

---

²³¹ Horák, 2008

²³² Tamtéž

²³³ Tamtéž

²³⁴ Kvalita této střední školy je mnohem vyšší než u turkmenských škol, neboť vyučuje podle ruských standardů a její diplomy jsou uznávány v zahraničí, to vede k vysoké poptávce po studiu na této škole a následně také ke korupčnímu klientelistickému chování.; Horák, 2008

²³⁵ U.S. Department of State, 2007i

²³⁶ Tamtéž

Mnoho lidí však vlastní satelitní přijímače, ty jsou však mnohdy rušeny, resp. přerušovány tendenčním turkmenským programem. Jediné ruskojazyčné rádiové vysílání bylo zrušeno v roce 2004.

Ruský jazyk má však stále silnou pozici ve velkých městech a v zaměstnáních jako je obchod a nebo například v zahraničním cestovním ruchu. Nový prezident Berdymuhamedov sliboval rozsáhlé změny jak v mediální sféře, tak ve vzdělávání, prozatím však není možné zhodnotit, zda nějaké změny nastaly a jaká je jejich povaha.²³⁷

Jazykový zákon v Uzbekistánu byl přijat již v roce 1989, i když byl ostře sledován uzbekými nacionalisty bylo v něm stanoveno poměrně vstřícné osmileté období přechodu k užívání uzbečtiny ve veřejné sféře. Toto období nechránilo jen zástupce menšin, ale také samotné Uzbeky, z nichž velká část byla vzdělávána v ruštině a bylo by pro ně velmi těžké se den ze dne přeorientovat ve své profesi na uzbečtinu.²³⁸

Důraz na vše uzbecké vedl až k tomu, že můžeme mluvit o uzbekizaci. V knihovnách byla například zlikvidována většina knih z období SSSR, které byly převážně psány v ruském jazyce.²³⁹ Mnoho Uzbeků by také rádo vidělo uzbečtinu jako lingua franca středoasijského prostoru.²⁴⁰

Ruština je postupně vytlačována, ale stále například nedošlo k jejímu vymizení v oficiálních dokumentech nebo z běžné komunikace a to především ve velkých městech. I když kontrola nad médii nemá takový rozsah jako v Turkmenistánu, výrazně se zde omezila možnost příjmu ruského televizního vysílání nebo dostupnost ruského tisku.²⁴¹

Politická práva

Ruské menšiny v regionu Střední Asie nejsou nijak výrazně politicky organizovány nebo angažovány.

---

²³⁷ Horák, 2008

²³⁸ Kolstoe, 1995

²³⁹ Horák, 2008

²⁴⁰ Kolstoe, 1995

²⁴¹ Horák, 2008

Jedním z měřítek zapojení menšin v této oblasti může být počet poslanců, senátorů a členů vlády netitulárních národností v parlamentu. V Kazašském parlamentu bylo v roce 2006 7 „Nekazachů“ z 39 členů v senátu a 14 v dolní sněmovně, která má celkem 77 členů, a tři členové vlády byli zástupci netitulární národností. Ze zprávy se bohužel nedozvíme, které menšiny přesně byly zastoupeny, nicméně z dat lze vyvodit, že počet zástupců menšin neodpovídá jejich podílu v celé společnosti.²⁴²

V Kyrgyzstánu bylo ve stejném období 12 zástupců minorit v 75 členném parlamentu. Rusové a Uzbeki, kteří jsou nejpočetnějšími národnostními menšinami v zemi, nebyli dostatečně zastoupeni. Zástupci menšin byli také ve vysokých funkcích, například na ministerském postu na Ministerstvu práce a sociálních věcí a v Sociálním fondu. Ruskojazyčné obyvatelstvo ale upozorňuje, že zde existuje jistý strop, který nemohou překonat a není pro ně možné dosáhnout stejných pozic ve státní správě jako Kyrgyzové.²⁴³

V Tádžikistánu nebyli Rusové zastoupeni v parlamentu vůbec. Z 96 křesel obsadili pouze tři zástupci menšin (dva Uzbeki a jeden Kyrgyz).²⁴⁴

V Turkmenském 50 členném parlamentu byl v roce 2006 pouze jeden zástupce menšin. Tento zástupce zemřel a v době zveřejnění zprávy U.S. Department of State nebylo jasné jak bude jeho křeslo zaplněno. Na pozice ve vládě byly přednostně jmenovány osoby, které byly etnickými Turkmeny. Prominentní postavení v politickém ale i v kulturním životě mají zástupci největšího kmene Teke, jehož členem byl i bývalý prezident Nijazov.²⁴⁵

V uzbeckém parlamentu, který má 150 členů, bylo 9 zástupců menšin a v senátu, který má 100 členů, bylo 15 zástupců menšin, zpráva U.S. Department of State bohužel neuvádí kterých.²⁴⁶

Můžeme tedy vidět, že Rusové a menšiny vůbec v zemích Střední Asie příliš nepronikají do politického života. A jak se dá soudit z různých zdrojů nejsou ani příliš politicky organizováni, v tomto případě však nejde patrně o výsledek diskriminace.

---

²⁴² U.S. Department of State, 2007f

²⁴³ U.S. Department of State, 2007g

²⁴⁴ U.S. Department of State, 2007h

²⁴⁵ U.S. Department of State, 2007i

²⁴⁶ U.S. Department of State, 2007j; CIA, 1996

6. Zhodnocení vývoje ruských menšin

Ruské menšiny na území nástupnických států bývalého Sovětského svazu zaznamenaly během necelých dvou desetiletí, které proběhly od jeho rozpadu, velké změny. Mezi největší z nich bychom mohli zařadit především pokles počtu osob náležejících k těmto menšinám a změny v jejich postavení v rámci společnosti. Zatímco demografické změny lze (pokud překonáme nedostatek relevantních zdrojů) lehce porovnat, při hodnocení změn v právním, ekonomickém, kulturním a společenském postavení nelze používat jednoznačná měřítká.

6. 1 Etnické složení

Na začátku 90. let byl předpokládán velký odliv Rusů z jednotlivých neruských nástupnických států. Tato předpověď se vyplnila. Především na začátku 90. let byl v Rusku zaznamenán příchod osob ruské národnosti ze zemí, které byly součástí bývalého SSSR. Ačkoliv do dnešní doby došlo v oblasti migrace k určité stabilitě, odliv Rusů stále pokračuje, i když v nižší míře. Heleniak²⁴⁷ ve svém článku z roku 2006 uvádí, že do Ruska odešlo asi 13,4 % ruské diaspory. Pokud bychom však využili data z posledních sčítání v jednotlivých zemích (v případě Uzbekistánu musíme využít odhady), zjistili bychom, že z původních 25,3 milionů osob ruské národnosti zůstalo asi 17,5 milionů. Rozdíl počtu Rusů od začátku 90. let 20. století tvoří asi 7,8 milionů osob, což odpovídá 30,95 %. Ne všichni Rusové však odcházejí do Ruska a musíme počítat i s nízkým přirozeným přírůstkem těchto populací. Dá se ovšem předpokládat, že skutečný počet Rusů je v tomto regionu v současnosti ještě nižší, neboť většina dat pochází z přelomu tisíciletí (případně starší doby) a další sčítání by se měla konat zanedlouho.

Nejpočetnější ruská menšina se nachází na území Ukrajiny, dále pak na území Kazachstánu, následně (dle odhadů) Uzbekistánu a Běloruska. Naopak nejméně početné menšiny jsou na území Arménie, Gruzie a Tádžikistánu. Z hlediska podílu na populaci patří mezi největší ruské menšiny menšina z Lotyšska, Estonska a Kazachstánu. Menšiny s nejnižším podílem na populaci odpovídají nejméně početným menšinám, neboť bychom je

---

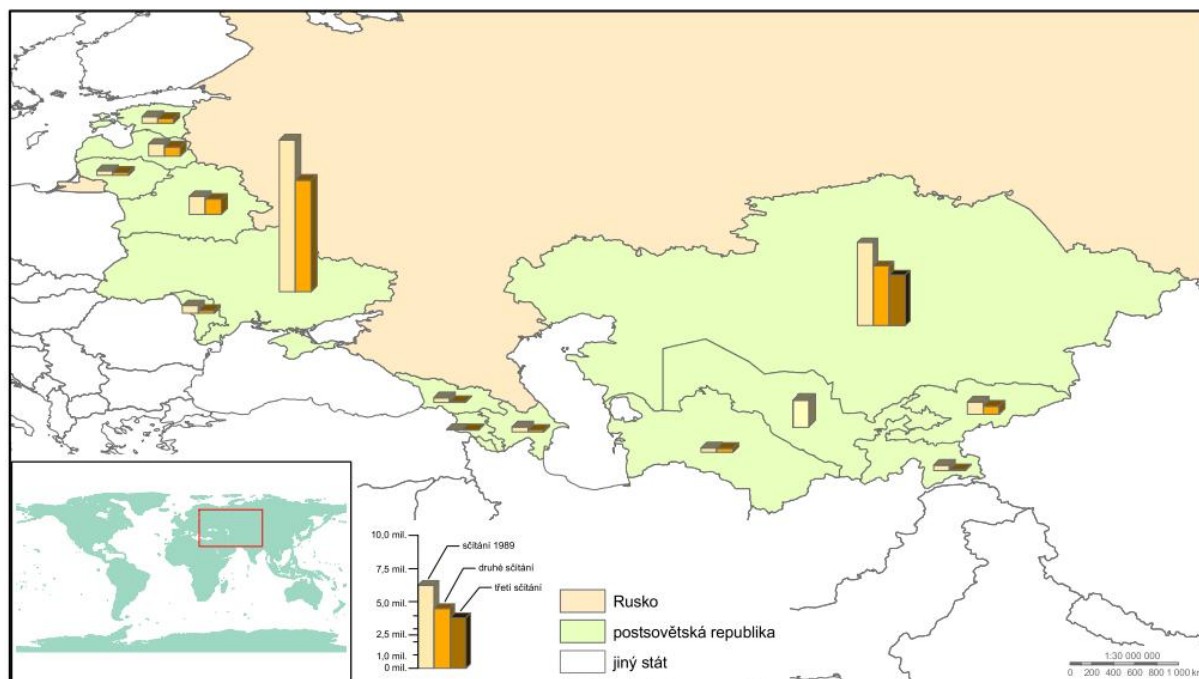
²⁴⁷ Heleniak, 2006

našli v Arménii, Tádžikistánu a Gruzii. Nejpočetnější menšinu v zemi představují Rusové v Ázerbájdžánu, Bělorusku, Estonsku, Kazachstánu, Kyrgyzstánu, Lotyšsku, Turkmenistánu, na Ukrajině a v Uzbekistánu. Ve všech ostatních zemích jsou Rusové druhou nejpočetnější menšinou.

Největší absolutní úbytek Rusů po rozpadu SSSR zaznamenala Ukrajina (3 miliony osob) a Kazachstán (2,4 milionů osob). Naopak nejmenší pokles počtu osob ruské národnosti mezi censy proběhl v Turkmenistánu²⁴⁸ a Arménii. Nejmarkantnější byl pokles podílu ruských osob na populaci v Kazachstánu (o 14,1 procentních bodů), Kyrgyzstánu (9 procentních bodů) a Moldavsku (7,1 procentních bodů), naopak nejmenší pokles proběhl v Arménii (1,2 procentních bodů) a Bělorusku (1,8 procentních bodů).

Obrázek 3: Změny počtu Rusů v neruských nástupnických státech bývalého Sovětského svazu ve sčítání lidu

Zdroj: vlastní zpracování s použitím dat ze sčítání lidu v jednotlivých zemích

²⁴⁸ Nicméně od té doby proběhlo zrušení dvojího občanství a rozsáhlá emigrace Rusů z Turkmenistánu.

Tabulka 15: Ruské menšiny v nástupnických státech dle posledních sčítání lidu

Stát	Počet	Podíl na populaci (%)	Změna počtu Rusů v zemi oproti stavu z roku 1989	Změna podílu Rusů v zemi oproti stavu z roku 1989 (%)
Arménie	14 660	0,4	-36 895	-1,2
Ázerbájdžán	141 700	1,8	-250 604	-3,8
Bělorusko	1 141 731	11,4	-200 368	-1,8
Estonsko	351 200	25,6	-134 206	-4,7
Gruzie	67 671	1,5	-273 501	-4,8
Kazachstán	3 397 000	23,7	-2 430 549	-14,1
Kyrgyzstán	603 201	12,5	-313 357	-9,0
Lotyšsko	703 200	29,6	-208 000	-4,4
Litva	219 800	6,3	-125 650	-3,1
Moldavsko	201 219	5,9	-360 850	-7,1
Tádžikistán	68 200	1,1	-320 281	-6,5
Turkmenistán	300 378	6,7	-33 514	-2,8
Ukrajina	8 334 100	17,2	-3 021 482	-4,9
Uzbekistán ²⁴⁹	-	5,5	-	-2,8

Zdroj: kompilace z dat ze posledních sčítání lidu

6. 2 Osoby bez občanství

Jak již bylo v práci zmíněno, jedním z důsledků rozpadu Sovětského svazu byla nutnost vyřešit otázku občanství asi u 54 až 65 milionů osob.²⁵⁰ Státy musely přijmout zákony o občanství a získávání občanství upravit legislativou. Mnoho států zvolilo tzv. zero option, kdy každý, kdo požádal o občanství, ho získal (např. Rusko, Bělorusko, Litva, Gruzie, Moldavsko). Další skupinou byly státy, které přidělovaly občanství všem osobám, které žily na území státu a byly dříve občany SSSR (např. státy Střední Asie). Poslední skupinou byly

²⁴⁹ V případě Uzbekistánu byl využit odhad z roku 1996

²⁵⁰ UNHCR, 2000

státy, které požadovaly splnění nějaké jiné podmínky, nejčastěji znalosti jazyka titulární národnosti (např. Estonsko, Lotyšsko).

Tabulka 16: Počet osob bez občanství v jednotlivých zemích, leden 2009

Stát	Počet osob
Arménie²⁵¹	0
Ázerbájdžán	2 078
Bělorusko	7 818
Estonsko	110 315
Gruzie	1 544
Kazachstán	7 602
Kyrgyzstán	19 943
Lotyšsko	365 417
Litva	5 900
Moldavsko	1807
Tádžikistán	249
Turkmenistán	8500
Ukrajina	56 350
Uzbekistán	0
Rusko	50 000

Zdroj: UNHCR, 2009

Tato otázka nebyla dodnes v některých zemích uspokojivě vyřešena a stále tu žije mnoho osob bez občanství (viz tabulka 16), které se nemohou plnohodnotně zapojovat do veřejného života. Dle UNHCR bylo v oblasti bývalého SSSR na počátku roku 2009 téměř 650

---

²⁵¹ Nulová hodnota je pravděpodobně dána nedostatkem dat z dané lokality.

tisíc osob bez občanství. Největší počet těchto osob se nachází v Lotyšsku, Estonsku a na Ukrajině.²⁵²

Téměř ve všech státech usilovaly ruské menšiny o možnost dvojího občanství. V Pobaltí možnost mít dvojí občanství pro zástupce ruské menšiny nebyla podpořena. Stejně tak v Bělorusku, Ukrajině, Moldavsku, Ázerbájdžánu, Gruzii (s výjimkou Abcházie), Kazachstánu a Uzbekistánu. V Kyrgyzstánu se o této možnosti neúspěšně jednalo. V Turkmenistánu bylo dvojí občanství pro osoby ruské národnosti zrušeno. Držení dvojího občanství je umožněno Rusům žijícím v Tádžikistánu a Podněstří. Možnost vlastnit dva pasy je dnes také v Arménii, ale zde má spíše význam pro Armény žijící v diaspoře než pro samotné Rusy.

6. 3 Postavení menšin v jednotlivých zemích a jejich specifika

Postavení menšin v nástupnických státech má mnoho rovin. Prvním mezníkem ve zlepšení postavení menšin v zemi je získání oficiálního statutu v zemi, kde žijí. S tím samozřejmě souvisí již zmíněné občanství. Lidé bez občanství ztrácejí možnost užívat jeden ze základních nástrojů podílení se na moci. Tedy možnosti účastnit se voleb a ovlivňovat tak prostor, ve kterém žijí. Není to však jediná překážka, se kterou se Rusové v jednotlivých zemích musejí setkávat. Výše byl zmíněn proces kazachizace, uzbekizace nebo nepotismus v Kyrgyzstánu.

Jednou ze stránek postavení menšin je užívání rodného jazyka. Ruský jazyk má v každém regionu zcela jiné postavení. Zatímco v Pobaltí znalost ruštiny některé osoby spíše zamlčují, ve Střední Asii byla ruština donedávna považována za jazyk elit. Na Ukrajině a v Bělorusku má ruština velmi specifický význam, neboť je příbuzným jazykem titulárního národa, v Bělorusku ji navíc upřednostňuje i většina etnických Bělorusů. V oblasti Zakavkazska pak ruština představuje možnost získání práce a lepšího vzdělání v zahraničí.

Velká většina států má pouze jeden oficiální státní jazyk. Pouze v Bělorusku byla ruština zrovnoprávněna s běloruštinou, a jak jsme zmínili, je v jistých ohledech dokonce preferována. Ve třech středoasijských republikách, Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Tádžikistánu,

---

²⁵² UNHCR, 2009

má ruský jazyk status jazyka mezinárodní komunikace, avšak pouze v Kyrgyzstánu je ruština uznána také jako oficiální jazyk země, ne však jako státní jazyk.

Ve všech regionech je poměrně snadná dostupnost ruských médií a ruština má také význam ve vzdělávání. Jedinou výjimkou je Turkmenistán, kde byla ruština zcela vytlačena z veřejného prostoru.

Z hlediska politického zapojení menšin můžeme konstatovat, že Rusové nejsou příliš zapojeni do politického dění v jednotlivých zemích. Kolstoe²⁵³ tuto situaci komentuje v případě Střední Asie takto: „Během a po období perestrojky bylo chování těchto komunit silně ovlivněno okolnostmi. Početně slabé a z tradic vyloučené neměly tyto komunity možnost ovlivnit situaci v zemích, kde politická moc byla založena na klanové příslušnosti, jako tomu bylo v jiných regionech. Jedinou možností bylo vyčkat, až se vše přežene nebo jednoduše odejít.“ Tuto situaci bychom mohli vztáhnout také na oblast Zakavkazska. V Pobaltí jsou politické aktivity ovlivněny do jisté míry vysokým počtem osob bez státní příslušnosti. Oprávněně se spekuluje, že tento způsob znemožnění účasti na volbách, byl zvolen kvůli zachování stability v zemi v prvních letech po rozpadu SSSR. Avšak na místní úrovni, kde mají i lidé bez občanství možnost volit, se zástupcům ruské menšiny daří se prosadit. Příkladem může být starosta Rigy Nil Ušakov, který je ruské národnosti (lotyšské občanství přijal v roce 1999).²⁵⁴ Pravděpodobně nejvíce jsou Rusové zapojeni do politického dění v zemi na Ukrajině a v Bělorusku.

Na vývoj situace postavení ruských menšin měly vliv také ekonomické podmínky v zemi. Ačkoliv v Pobaltí, resp. v Estonsku a Lotyšsku nemá ruská menšina nejlepší podmínky, nelze očekávat velký odliv Rusů z tohoto regionu, neboť státy se staly součástí Evropské unie a poskytují svým obyvatelům další možnosti realizace, například možnost odejít za prací do starých členských zemí unie. Naopak poměrně klidná situace v Arménii nezmění nic na tom, že země se ekonomicky od dob Sovětského svazu hluboko propadla a lidé jsou nuceni odejít za prací do zahraničí, nejčastěji do Ruska.

---

²⁵³ Kolstoe, 1995

²⁵⁴ Wikipedia, 2010

Se specifickou situací se mimo jiné musí vyrovnávat příslušníci ruských menšin ve Střední Asii. Žijí totiž v zemích, kde převažuje islám a právě proces islamizace poukázal na velké kulturní rozdíly mezi majoritou a ruskou menšinou v tomto regionu.

6. 4 Vztahy s Ruskou federací

Ačkoliv od rozpadu Sovětského svazu uběhly téměř dvě desetiletí, ruská zahraniční politika často působí, jako by se sféra jejího vlivu téměř nezměnila. Rusko stále vnímá země bývalého SSSR jako oblast svých zájmů a často v mezinárodních sporech operuje ochranou ruské menšiny na území toho či onoho státu. Příkladem může být jednání Ruska během konfliktu v Podněstří v Moldavsku, spor s Ukrajinou týkající se Krymu, a ostré vystupování proti Lotyšsku a Estonsku v otázce podmínek udělování občanství v těchto zemích.²⁵⁵ Z pozdějších událostí zmiňme například reakce na vstup pobaltských států do NATO nebo jen zahájení jednání s Gruzii o vstupu do této organizace.

Míra angažovanosti Ruska v ochraně svých menšin v zahraničí se však v jednotlivých případech značně liší. Stěhování pomníku a ostatků 14 ruských padlých z centra Tallinnu na válečný hřbitov vyvolalo přerušování diplomatických vztahů s Estonskem.²⁵⁶ Na druhé straně jsou případy, jakými bylo zrušení dvojího občanství v Turkmenistánu, které na straně Ruska nevyvolalo žádnou reakci, neboť Turkmenistán je významným exportérem ropy. Horák²⁵⁷ tuto situaci označil za „cynické zapomenutí na ruskou menšinu.“

Z hlediska vztahů Ruska s ostatními nástupnickými státy jsou jednou z kritických oblastí regiony s vysokou koncentrací Rusů, jakými jsou lotyšské, estonské a kazašské příhraniční regiony, ale také třeba oblast Krymu nebo Podněstří. Problematická je v tomto ohledu také Jižní Osetie, kde sice není početné ruské osídlení, ale více jak polovina obyvatel zde má ruské občanství.²⁵⁸ Paradoxně právě vliv Ruska v regionu byl pravděpodobně jedním z faktorů, které umožnily poměrně klidný vývoj v těchto oblastech.

---

²⁵⁵ Pilkington, 1998

²⁵⁶ Lidové noviny, 2007

²⁵⁷ Horák, 2008

²⁵⁸ BBC, 2008

7. Závěr

Tato diplomová práce v několika kapitolách hodnotí vývoj a postavení ruských menšin žijících na území nástupnických států bývalého Sovětského svazu. Je třeba říci, že hodnocení postavení menšin je vždy problematické, neboť velmi záleží na tom, kdo data vytváří, případně interpretuje. Proto se autorka v práci zaměřila pouze na některé aspekty (občanství, užívání ruského jazyka a politické zapojení menšin). Dalším problémem, se kterým bylo nutné se vyrovnat, byl různý rozsah a kvalita informací z jednotlivých zemí.

Zanedlouho uplyne 20 let od rozpadu SSSR a tedy i 20 let od „zrodu“ ruských menšin ve 14 nezávislých státech, které vznikly jeho rozpadem. Během této doby prošly ruské menšiny velkými změnami. Tou největší je patrně pokles počtu jejich zástupců. V oblasti počtu ruských obyvatel již pravděpodobně došlo k určité stabilizaci, ačkoliv každá konfliktní situace se může odrazit v dalším odchodu Rusů z regionu.

Můžeme říci, že v mnoha otázkách týkajících se postavení menšin došlo k posunu k lepšímu, i když ne všechny obtíže byly vyřešeny. Příkladem může být otázka osob bez občanství. Některé těžkosti, jakými je například nízký podíl osob, které znají jazyk titulárního národa, se pravděpodobně vyřeší až mezigenerační výměnou. Můžeme očekávat, že se další generace Rusů, pokud jim to bude umožněno, bude cítit více organickou součástí společnosti v té které zemi.

Je však třeba říci, že je také na jednotlivých osobách, jak se přizpůsobí novým okolnostem. Rusové přišli o výsadní postavení, na které byli zvyklí. Status privilegované vrstvy jim již definitivně automaticky nepřísluší. Naopak, co se asi jen tak nezmění, je role Ruské federace v mezinárodních vztazích. Specifickou roli si zachová také v migraci, Rusko stále přitahuje imigranty z ostatních nástupnických států, neboť zde v mnoha případech naleznou kvalitnější vzdělání a práci.

O málokterých menšinách na světě bychom mohli tvrdit, že nejsou zranitelné a že nemusí bojovat o své místo ve společnosti. Z této stránky věci můžeme pozitivně hodnotit, že případné konflikty v žádné ze zemí nikdy nepřerostly v občanskou válku nebo jiné násilnosti vedené národnostními motivy.

8. Shrnutí

Tato diplomová práce se zabývá ruskými menšinami ve 14 „neruských“ nástupnických státech bývalého Sovětského svazu. Hlavním cílem práce bylo zhodnocení změn, kterými ruské menšiny prošly od rozpadu SSSR do současnosti. Autorka se zaměřila především na změny počtu jednotlivých menšin, migraci a kulturní, společenské a politické postavení této skupiny obyvatel.

První část je věnována historickým kořenům problematiky ruských menšin a výchozímu stavu po rozpadu SSSR. V další části je celá oblast bývalého SSSR rozdělena do čtyř regionů, první zahrnuje Pobaltí, druhá státy Bělorusko, Ukrajinu a Moldavsko, třetí Zakavkazsko a čtvrtá region Střední Asie. Tato část je věnována historii příchodu Rusů do jednotlivých regionů, rozboru změn etnického složení obyvatelstva v těchto regionech a zhodnocení postavení menšin. V hodnocení postavení menšin se autorka zaměřila především na problematiku získávání občanství, užívání ruského jazyka a uplatňování politických práv. V třetí části jsou porovnány a shrnuty zmíněné aspekty ze všech „neruských“ nástupnických států.

Klíčová slova: Ruské menšiny, bývalý Sovětský svaz, etnické složení, migrace, občanství, ruský jazyk, postavení menšin

9. Summary

This diploma thesis deals with the Russian minorities in 14 "non-Russian" successor states of the former Soviet Union. The main objective of the thesis is to evaluate the changes that the Russian minorities have undergone since the collapse of the USSR to the present. The authoress focuses primarily on changes in the number of individual minorities, on migration, and on cultural, social and political status of these population groups.

First part of the thesis considers historical roots of the problem of Russian minorities and describes the initial situation immediately after the collapse of the USSR. In the following part, the whole area of the former USSR is divided into four regions: Baltic states as the first one, Belarus, Moldova and Ukraine as the second, Transcaucasia as the third, and Central Asia as the fourth one. This part then deals with the history of the arrival of Russians into these four regions, analyses changes in ethnic composition of the population of these regions, and evaluates the status of minorities. In evaluating the status of minorities, the authoress focuses mainly on problems of acquiring citizenship, using of Russian language and exercising political rights. In the third part, all the mentioned aspects are compared and summarized for all "non-Russian" successor states.

Keywords: Russian minorities, the former Soviet Union, ethnic composition, migration, citizenship, the Russian language, status of minorities

10. Seznam příloh

Tabulka 1: Populace v SSSR v roce 1989	15
Tabulka 2: Ruská populace na území SSSR v roce 1989.....	17
Tabulka 3: Jazyková situace v SSSR v roce 1989: Etnické složení populace a znalost ruštiny a jazyka titulárního státu v jednotlivých republikách	19
Tabulka 4: Postoje k otázce migrace v ruské diaspoře, podzim 1990.....	21
Tabulka 5: Migrace mezi Ruskou federací a ostatními nástupnickými státy SSSR, 1994.....	22
Tabulka 6: Přehled vývoje podílu ruské menšiny v jednotlivých pobaltských zemích v předválečném období a v období sovětizace	25
Tabulka 7: Změny v etnickém složení mezi lety 1989 a 2000/2001.....	27
Tabulka 8: Podíl osob dle občanství v Estonsku a Lotyšsku v roce 1999.....	32
Tabulka 9: Změny v etnickém složení mezi lety 1989 a 1999/2001/2004.....	40
Tabulka 10: Etnické složení Moldavska včetně Podněstří, 2004.....	43
Tabulka 11: Podíl Rusů v jednotlivých zemích Zakavkazska v období SSSR.....	52
Tabulka 12: Změny v etnickém složení mezi lety 1989 a 1999/2001/2002.....	53
Tabulka 13: Etnické složení kazachstánu v průběhu tří sčítání lidu	64
Tabulka 14: Změny v etnickém složení mezi lety 1989 a 1995/1996/1999/2000	65
Tabulka 15: Ruské menšiny v nástupnických státech dle posledních sčítání lidu.....	82
Tabulka 16: Počet osob bez občanství v jednotlivých zemích, leden 2009.....	83
Obrázek 1: Nástupnické státy Sovětského svazu	13
Obrázek 2: Počty osob, které v jednotlivých rocích přijaly estonské občanství.....	33
Obrázek 3: Změny počtu Rusů v neruských nástupnických státech bývalého Sovětského svazu ve sčítání lidu	81

11. Seznam použitých zdrojů

Použitá literatura:

Aasland, A. – Flotten, T. *Ethnicity and Social Exclusion in Estonia and Latvia*. Europe-Asia Studies. Nov. 2001, vol. 53, no. 7, s. 1023–1049

Alovsat, A. Migration to and from Azerbaijan. In *Migration Perspectives Eastern Europe and Central Asia*. Vienna: International Organization for Migration, 2006. s. 27-36. ISBN 978 92 9069 250 9

Anderson, B. A. – Silver B.D. *Demographic Sources of the Changing Ethnic Composition of the Soviet Union*. Population and Development Review. Dec. 1989, vol.15, no. 4, s. 609–656.

Dančák B. Bělorusko a problém národní sebeidentifikace jeho obyvatel. In *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2000. s. 188–200. ISBN 80-210-2388-0

Dančák B. – Pavka, M. Národnostní politika na Ukrajině – Vývoj a efekty. In *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2000. s. 188–200. ISBN 80-210-2388-0

Dunlop, J. B. *Will a Large-Scale Migration of Russians to the Russian Republic Take Place over the Current Decade?*. International Migration Review. Autumn 1993, vol. 27, no. 3, s. 605–629.

Ergeshbayev, U. Trends and Development of Migration Processes in Kyrgyzstan. In *Migration Perspectives Eastern Europe and Central Asia*. Vienna: International Organization for Migration, 2006. s. 45–54. ISBN 978 92 9069 250 9

Hagendoorn, L. – Poppe, E. *Types of Identification among Russians in the 'Near Abroad'*. Europe-Asia Studies. Jan. 2001, vol. 53, no. 1, s. 57–71.

Heleniak, T. *Migration of the Russian Diaspora after the Breakup of the Soviet Union*. Journal of International Affairs. Spring 2004, vol. 57, no. 2, s. 99–117

Honzák, F. – Pečeňka, M. *Státy a jejich představitelé*. 3. přeprac a dopl. vyd. Praha: Libri, 1998. 449 s. ISBN 80-85983-45-1.

Horák, S. *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2008. 226 s. ISBN 978-80-246-1472-4.

International Organization for Migration (IOM). *Migration Trends in Eastern Europe and Central Asia (2001–2002 Review)*. Geneva: International Organization for Migration, 2002. 203 s. ISBN 92-9068-115-2

Kolstø, P. *The New Russian Diaspora: Minority Protection in the Soviet Successor States*. Journal of Peace Research. May 1993, vol. 30, no. 2, s. 197–217

Kolstoe, P. *Russians in the Former Soviet Republics*. London: C. Hurst and Co., 1995. 340 s. ISBN 1-85065-206-6.

Kopeček, L. Litva a její národnostní menšiny a jejich politická reprezentace. In *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2000. s. 201–209. ISBN 80-210-2388-0.

Kopina, H. *East to West Migration – Russians Migrants in Western Europe*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited, 2005. 242 s. ISBN 0 7546 4170 8

Malynovska, O. Migration Situation in Turkmenistan. In *Migration Perspectives Eastern Europ and Central Asia*. Vienna: International Organization for Migration, 2006. s. 103–115. ISBN 978 92 9069 250 9

OECD. *Trends in International Migration Continuous Reporting System on Migration – Annual Report*. OECD Publishing, 2000. s. 141-147. ISBN 92-64-18612-3

Park, A. *Ethnicity and Independence: The Case of Estonia in Comparative Perspective*. Europe-Asia. Studies, 1994, vol. 46, no. 1, s. 69–87.

Parming, T. *Population Processes and the Nationality Issue in the Soviet Baltic*. Soviet Studies, Jul. 1980, vol. 32, no. 3, s. 398–414.

Pilkington, H. *Migration, Displacement and Indentity in Post-Soviet Russia*. London: Routledge, 1998. 250 s. ISBN 0-415-15824-9

Pirie, P. S. *National Identity and Politics in Southern and Eastern Ukraine*. Europe-Asia. Studies, Nov., 1996, vol. 48, no. 7, s. 1079–1104

Pospíšil, I. Od separace k integraci: Perspektivy budování národnostně a etnicky integrované společnosti v Estonsku a Lotyšsku. In *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2000. s. 188–200. ISBN 80-210-2388-0.

Resler, T. J. *Dilemmas of democratisation: Safeguarding Minorities in Russia, Ukraine and Lithuania*. Europe-Asia Studies, Jan. 1997, vol. 49, no. 1, s 89–106.

Řezník, M. *Bělorusko*. 1. vyd. Praha: Libri, 2003. 109 s. ISBN: 80-7277-183-3.

Švec, L. – Macura, V. – Štol, P. *Dějiny pobaltských zemí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996. 423 s. ISBN 80- 7106-154-9.

Tishkov, V. *Ethnicity, nationalism and Conflict in and after the Soviet Union: The Mind Aflame*. 1. vyd. Londýn: Sage, 1997. 334 s. ISBN 0-7619-5184-9

Vetik, R. *Ethnic Conflict and Accomodation in Post-Communist Estonia*. Journal of Peace Reasearch, Aug. 1993, vol. 30, no. 3, s. 271–280.

Elektronické zdroje:

A Belarus Miscellany (ABM). *For Most of 1997, Only 118 of the 988 Registered Periodicals Came Out in the Belarusian Language* [online]. 2008/07/27 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.belarus-misc.org/ling-ms.htm>>.

Агентство Республики Казахстан по статистике. *Итоги переписи населения Республики Казахстан 2009 года* [online]. 2010/2/4 [cit. 2010-2-7]. Dostupné na: <<http://www.stat.kz>>.

Amnesty International. *Estonia: Linguistic minorities in Estonia: Discrimination must end* [online]. 2006. [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <<http://www.amnesty.org>>.

BBC. *Q&A: Conflict in Georgia* [online]. 11/11/2008 [cit. 2010-2-18]. Dostupné na: <<http://www.bbc.co.uk/>>.

Brake, B. *Country profile – Lithuania* [online]. Jan. 2007 [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <www.focus-migration.de>.

Britannica Online Encyclopedia. *Caucasian people* [online]. c2009 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.britannica.com>>.

Burke, J. *Azerbaijan Daily Digest* [online]. 23/3/2001 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.eurasianet.org>>.

Central Intelligence Agency (CIA). *The World Factbook – Uzbekistan* [online]. 1996 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<https://www.cia.gov>>.

Central Intelligence Agency (CIA). *The World Factbook – Tajikistan* [online]. 2006 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<https://www.cia.gov>>.

Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe. *Georgia/ 4.2 Recent policy issues and debates* [online]. c2009 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.culturalpolicies.net>>.

Council of Europe (COE). *National Laws* [online]. June 2000 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.coe.int>>.

Česko-lotyšský klub. *Vývoj národnostního složení obyvatel Lotyšska* [online]. 2005/11/28 [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <<http://www.lotysko.unas.cz>>.

Demoskop weekly. *Всероссийская перепись населения 1989 года. Национальный состав населения по республикам СССР* [online]. May 2009 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://demoscope.ru>>.

Demoskop weekly. *Сапармурат Ниязов: туркмены составляют 91% населения Туркмении* [online]. 8–21.8.2001 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://demoscope.ru>>.

Druviete, I. *Language Policy and Protection of the State Language in Latvia* [online]. poslední revize 7.10.2003 [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <<http://www.linguapax.org>>.

- Eesti statistika. *Population in household* [online]. poslední revize 18.4.2009 [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <<http://www.stat.ee>>.
- Encyclopedia of the Nations. *Azerbaijan -Population and Ethnic Composition* [online]. March 1994 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.nationsencyclopedia.com/>>.
- Encyclopedia of the Nations. *Azerbaijan – Migration* [online]. c2009a [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.nationsencyclopedia.com/>>.
- Encyclopedia of the Nations. *Turkmenistan – Ethnic groups*. [online]. c2009b [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.nationsencyclopedia.com/>>.
- Estonian ministry of foreign affaires. *Estonia Today – Citizenship* [online]. poslední revize 18.4.2009 [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <<http://www.mfa.ee/eng/>>.
- GeoHive. *Population census dates and results* [online]. c2000–2009 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.geohive.com/>>.
- Grigoryan, M. *Migration: Armenians continue to leave the country in search of jobs* [online]. 13/3/2009 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.armenianow.com/>>.
- Heleniak, T. *Country Profiles: Latvia Looks West, But Legacy of Soviet Remains* [online]. 2006 [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <<http://www.migrationinformation.org/>>.
- Heleniak, T. *Migration Dilemmas Haunt Post-Soviet Russia* [online]. Oct. 2002 [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <<http://www.migrationinformation.org/>>.
- Horák, S. *Gagauzové v Moldávii* [online]. 2004/12/6 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://euroasia.euweb.cz/>>.
- Höjdestrand, T. *The Soviet-Russian production of homelessness – Propiska, housing, privatisation* [online]. c2003 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.anthrobase.com/>>.
- Institute of Developing Economies – Japan External Trade Organization (IDE-JETRO). *The Nationalities Question in Post-Soviet Kazakhstan* [online]. Mar. 2002 [cit. 2009-5-14]. Dostupné na: <<http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Mes/51.html>>.
- Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC). *Georgia: Global IDP figures* [online]. December 2008 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.internal-displacement.org/>>.
- International Helsinki Federation. *Human Rights in the OSCE Region: Europe, Central Asia and North America, Report 2006 (Events of 2005)* [online]. 8/6/2006 [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <<http://www.ihf-hr.org/>>.
- IOM – International Organization for Migration. *Lithuania* [online]. 2008 [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <<http://www.iom.int/jahia/jsp/index.jsp>>.
- Jandl, M. *Moldova Seeks Stability Amid Mass Emigration* [online]. Dec. 2003 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.migrationinformation.org/>>.

Kallonen, M. *Minority protection and linguistic rights in Lithuania* [online]. 2004, [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <<http://www.gencat.cat/>>.

Lanzieri, G. *Population and social conditions – First demographic for 2008* [online]. poslední revize 15.11.2008 [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <<http://ec.europa.eu/eurostat/>>. ISSN 1977-0340

Legislationonline. *The Law of the Republic of Kazakstan on Citizenship of the Republic of Kazakstan* [online]. 2004–2010 [cit. 2010-1-14]. Dostupné na: <<http://www.legislationonline.org/>>.

Lidové noviny. *Boj o sovětský pomník skončil drancováním* [online]. 2007 [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <www.lidovky.cz>. ISSN 1213-1385

Machálek, P. „Projekt“ moldavského národa skončil krachem – Rozhovor s Janem Plešingerem – pracovníkem Rozvojového programu OSN v Moldavsku [online]. 25.5.2006 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.navychod.cz>>.

Malynovska, O. *International migration in contemporary Ukraine: trends and policy* [online]. Oct. 2004 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.gcim.org>>.

Malynovska, O. *Caught Between East and West, Ukraine Struggles with Its Migration Policy* [online]. Jan. 2006 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.migrationinformation.org>>.

Messina, C. *Hostage of the empire* [online]. 1.11.1994 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.unhcr.org>>.

Migration News. *Estonian and Russian Migration* [online]. 1994, [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <<http://migration.ucdavis.edu/>>.

Migration News. *Russia Moldova* [online]. Apr. 2004 [cit. 2009-5-14]. Dostupné na: <<http://migration.ucdavis.edu/>>.

Ministry of foreign affairs. *Law of the Republic Armenia on citizenship of the Republic of Armenia* [online]. 26.2.2007 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.armeniaforeignministry.com/>>.

Minorities at Risk (MAR). *Assessment for Russians in Belarus* [online]. 31.11.2003a [cit. 2009-5-14]. Dostupné na: <<http://www.cidcm.umd.edu/mar/>>.

Minorities at Risk (MAR). *Assessment for Russians in Ukraine* [online]. 31.11.2003b [cit. 2009-5-14]. Dostupné na: <<http://www.cidcm.umd.edu/mar/>>.

Minorities at Risk (MAR). *Assessment for Russians in Kazakhstan* [online]. 31.11.2006a [cit. 2010-1-14]. Dostupné na: <<http://www.cidcm.umd.edu/mar/>>.

Minorities at Risk (MAR). *Assessment for Russians in Kyrgyzstan* [online]. 31.11.2006b [cit. 2010-1-14]. Dostupné na: <<http://www.cidcm.umd.edu/mar/>>.

- Minorities at Risk (MAR). *Assessment for Russians in Turkmenistan* [online]. 31.11.2006c [cit. 2010-1-14]. Dostupné na: <<http://www.cidcm.umd.edu/mar/>>.
- Minorities at Risk (MAR). *Assessment for Russians in Tajikistan* [online]. 31.11.2006d [cit. 2010-1-14]. Dostupné na: <<http://www.cidcm.umd.edu/mar/>>.
- Minorities at Risk (MAR). *Assessment for Russians in Uzbekistan* [online]. 31.11.2006e [cit. 2010-1-14]. Dostupné na: <<http://www.cidcm.umd.edu/mar/>>.
- Minority Eletronic Resource (MINELRES). *Minority related national legislation* [online]. 2007 [cit. 2009-5-14]. Dostupné na: <<http://www.minelres.lv/>>.
- Minority Rights Group International (MRG). *Moldova Overview* [online]. 2005a [cit. 2009-5-14]. Dostupné na: <<http://www.minorityrights.org/>>.
- Minority Rights Group International (MRG). *Kyrgyzstan Overview* [online]. 2005b [cit. 2010-1-14]. Dostupné na: <<http://www.minorityrights.org/>>.
- Mishin, V. *Ethnic Russians leaving Azerbaijan* [online]. 18.4.2001 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.minelres.lv/>>.
- Национальный центр правовой информации Республики Беларусь (NCPI). *Закои Респуьлики Беларусь о гражданстве Респуьлики Беларусь* [online]. c2003-2009 [cit. 2009-5-14]. Dostupné na: <<http://www.pravo.by/>>.
- Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. *Итоги Первой национальной переписи населения Кыргызской Республики 1999 года* [online]. c1999 [cit. 2009-5-14]. Dostupné na: <<http://www.stat.kg/stat.files/census.pdf>>.
- National Bureau of Statistics of the Republic of Moldova. *2004 Population Census results*. [online]. c2009 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.statistica.md>>.
- National Statistical Committee of the Republic of Belarus. *Population census 1999* [online]. c1998–2009 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://belstat.gov.by/>>.
- National Statistical Service of the Republic of Armenia. *Census 2001* [online]. Poslední revize: 18.5.2009 [cit. 2009-5-18]. Dostupné na: <<http://www.armstat.am/en/>>.
- Pridnestrovskaja Moldavskaia Respublica (PMR). *2004 Census: PMR urban, multilingual, multicultural* [online]. c2009 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://pridnestrovie.net>>.
- Selm van, J. *Georgia Looks West, But Faces Migration Challenges at Home* [online]. June 2005 [cit. 2009-5-18]. Dostupné na: <<http://www.migrationinformation.org/>>.
- State Statistics Committee of Ukraine. *All-Ukrainian population census 2001* [online]. c2003–2004 [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/>>.
- Statistical Office of Estonia – Central Statistical Bureau of Latvia – Statistics Lithuania. *2000 Round of Population and Housing Censuses in Estonia, Latvia and Lithuania* [online]. 2003 [cit. 2009-4-18]. Dostupné na: <<http://www.csb.gov.lv/>>. ISBN 9955-588-70-5

- Statistics Georgia. *Population Census 2002* [online]. [cit. 2009-5-18]. Dostupné na: <<http://www.statistics.ge/index.php?plang=1/>>.
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. *2001 Population and Housing Census data* [online]. [cit. 2010-3-18]. Dostupné na: <<http://www.stat.gov.lt>>.
- Stejskalová, K. *Problematika ruské menšiny v Kazachstánu I.* [online]. 2001 [cit. 2010-1-14]. Dostupné na: <<http://euroasia.euweb.cz>>.
- Тульский, М. *Итоги переписи населения Таджикистана 2000 года: национальный, возрастной, половой, семейный и образовательный составы* [online]. 21.2.2005 – 6.3.2005 [cit. 2009-5-14]. Dostupné na: <<http://www.demoscope.ru>>.
- UNHCR. *Statistical Snapshot* [online]. Jan. 2009 [cit. 2010-1-14]. Dostupné na: <<http://www.unhcr.org>>.
- UNHCR. *The State of the World's Refugees – Displacement in the former Soviet region* [online]. c2000 [cit. 2010-1-14]. Dostupné na: <<http://www.reliefweb.int/library/documents/ch08.pdf>>.
- U.S. Department of State. *Country Reports on Human Rights Practices in Moldova* [online]. 26.3.2007a [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.state.gov>>.
- U.S. Department of State. *Country Reports on Human Rights Practices in Ukraine* [online]. 26.3.2007b [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.state.gov>>.
- U.S. Department of State. *Country Reports on Human Rights Practices in Georgia* [online]. 26.3.2007c [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.state.gov>>.
- U.S. Department of State. *Country Reports on Human Rights Practices in Armenia* [online]. 26.3.2007d [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.state.gov>>.
- U.S. Department of State. *Country Reports on Human Rights Practices in Azerbaijan* [online]. 26.3.2007e [cit. 2009-5-13]. Dostupné na: <<http://www.state.gov>>.
- U.S. Department of State. *Country Reports on Human Rights Practices in Kazakhstan* [online]. 26.3.2007f [cit. 2010-1-13]. Dostupné na: <<http://www.state.gov>>.
- U.S. Department of State. *Country Reports on Human Rights Practices in Kyrgyz republic* [online]. 26.3.2007g [cit. 2010-1-13]. Dostupné na: <<http://www.state.gov>>.
- U.S. Department of State. *Country Reports on Human Rights Practices in Tajikistan* [online]. 26.3.2007h [cit. 2010-1-13]. Dostupné na: <<http://www.state.gov>>.
- U.S. Department of State. *Country Reports on Human Rights Practices in Turkmenistan* [online]. 26.3.2007i [cit. 2010-1-13]. Dostupné na: <<http://www.state.gov>>.
- U.S. Department of State. *Country Reports on Human Rights Practices in Uzbekistan* [online]. 26.3.2007j [cit. 2010-1-13]. Dostupné na: <<http://www.state.gov>>.

U.S. Department of State. *Tajikistan* [online]. [cit. 2010-3-7]. Dostupné na:
<<http://travel.state.gov>>.

Wikipedia. *Nils Ušakovs* [online]. 31.1.2010 [cit. 2010-3-7]. Dostupné na:
<<http://en.wikipedia.org>>.